

**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2012

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1963:53

Ecklesiastikdepartementet

Sou
1963:53

STUDENTREKRYTERING OCH STUDENTEKONOMI

STUDIESOCIALA UTREDNINGEN

II

Stockholm 1963

STATENS

OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1963

Kronologisk förteckning

1. En teknisk institution inom Stockholms universitet. Svenska Reproduktions AB. 114 s. E.
2. Kommunalförbundens lånerätt. Idun. 44 s. I.
3. Utrikesförvaltningens organisation och personalbehov. Idun. 90 s. U.
4. Administrativ organisation inom utrikesförvaltningen. Idun. 45 s. U.
5. Försvarskostnaderna budgetåren 1963/67. Idun. 130 s. Fö.
6. Indelnings- och samarbetsfrågor i Göteborgs- och Malmöområdena. Idun. 212 s. I.
7. Utlännings tillträde till offentlig tjänst. Svenska Reproduktions AB. 48 s. Ju.
8. Preliminär nationalbudget för år 1963. Marcus. IV + 97 s. F.
9. Universitetens och högskolornas organisation och förvaltning. Hæggström. 509 s. E.
10. Universitetsväsendets organisation. Hæggström. 190 s. E.
11. Uppehållstillstånd m. m. för utländska studerande. Idun. 54 s. I.
12. Översättning av fördrag angående upprättande av Europeiska ekonomiska gemenskapen och tillhörande dokument. Marcus. 283 s. H.
13. Utbildning av lärare för jordbruk och skogsbruk samt fortbildning av lärare i yrkesämnen. Idun. 269 s. E.
14. Undersökning av taxeringsutfallet. Idun. 155 s. Fi.
15. Vägen genom gymnasiet. Idun. 315 s. E.
16. Sveriges satsskick. Del 1. Lagförslag. Idun. 206 s. Ju.
17. Sveriges satsskick. Del 2. Motiv. Idun. 522 s. Ju.
18. Sveriges satsskick. Del 3. Motiv. Förslag till riksdagsordning. Idun. 220 s. Ju.
19. Sveriges satsskick. Del 4. Bilagor. Idun. 311 s. Ju.
20. Bärgarlönens fördelning, sjöförklaring m. m. Idun. 111 s. Ju.
21. Sjukhus och öppen vård. Idun. 486 s. I.
22. Kraven på gymnasiet. Idun. 367 s. + 12 s. ill. E.
23. Förslag till lag om vissa gemensamhetsanläggningar m. m. Idun. 290 s. Ju.
24. Mentalsjukhusens personalorganisation. Del. I. Intervju- och frekvensundersökningar m. m. Idun. 259 s. I.
25. Papper och annan skrivmateriel. Kihlström. 74 s. H.
26. Religionens betydelse som samhällsfaktor. AB Wilhelmssons Boktryckeri. 211 s. E.
27. Trafikmål. Beckman. 237 s. Ju.
28. Utsökningsrätt II. Norstedt & Söner. 119 s. Ju.
29. Kommunala renhållningsavgifter. Beckman. 81 s. I.
30. Den statliga konsulentverksamheten på socialvårdens område. Beckman. 119 s. S.
31. Försvar och fiskerinäring. Norstedt & Söner. 235 s. Fö.
32. Listerlandets ålfisken. Kihlström. 67 s. Jo.
33. Skadestånd I. Norstedt & Söner. 81 s. Ju.
34. U-länder och utbildning. Idun. 201 s. U.
35. Lärare på grundskolans mellanstadium. Idun. 91 s. E.
36. Malmen i Norrbotten. Svenska Reproduktions AB. 150 s. H.
37. Kommersiellt och handelspolitiskt utvecklingsbistånd. Idun. 151 s. U.
38. Arbetsföreläggande. Idun. 97 s. S.
39. Kyrkor och samfund i Sverige. Idun. 308 s. E.
40. Arbetslöshetsförsäkringen. Idun. 248 s. I.
41. Specialutredningar om gymnasiet. Beckman. 318 s. E.
42. Ett nytt gymnasium. Idun. 949 s. E.
43. Läroplan för gymnasiet. Hæggström. 776 s. E.
44. Akademikernas skuldsättning. Utkommer senare.
45. Befolkningsutveckling och näringsliv i Jämtlands län. Idun. 456 s. + 1 utvikskarta. I.
46. Yrkesmedicinska sjukhusenheter — behov och organisation. Kihlström. 91 s. I.
47. Aldringsvårdens läge. Idun. 295 s. + 20 s. ill. S.
48. Bättre studiehjälp. Idun. 220 s. E.
49. Aktiv lokaliseringspolitik. Bilaga I. Idun. 392 s. + 3 st. utvikl.kartor. I.
50. Fackskolan. Hæggström. 782 s. E.
51. De offentliga tjänstemännens förhandlingsrätt. Marcus. 115 s. C.
52. Om åtgärder mot skatteflykt. Idun. 288 s. Fi.
53. Studentrekrytering och studentekonomi. Kihlström. 131 s. E.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1963:53

Ecklesiastikdepartementet

**STUDENTREKRYTERING OCH
STUDENTEKONOMI**

STUDIESOCIALA UTREDNINGEN

II

EMIL KIHLSSTRÖMS TRYCKERI AKTIEBOLAG
STOCKHOLM 1963

Innehåll

Skrivelse till Herr Statsrådet och Chefen för Ecklesiastikdepartementet . . .	5
<i>Första kapitlet</i> Den direkta statliga studiehjälpens nuvarande innehåll och omfattning	9
A. Målsättning och indelning	9
1. Målsättning för statlig studiehjälp	9
2. Indelning av statlig studiehjälp	11
B. Den av studiehjälpsnämnden sammanhållna studiehjälpen	12
1. Läroverk och därmed jämförliga läroanstalter	14
2. Folkhögskolor	16
3. Yrkesskolor	16
4. Grundskolan	17
5. Lärar- och fackutbildningsanstalter	17
6. Utbildningsanstalter med korrespondensundervisning	20
7. Övriga skolor	20
8. Den av studiehjälpsnämnden sammanhållna studiehjälpens storlek	20
C. Den av garantilånenämnden sammanhållna studiehjälpen	21
1. Statsstipendier	22
2. Räntefria lån	31
3. Studielån med statlig kreditgaranti	36
4. Akademikerlån	40
5. Avskrivning av lån och utestående belopp	43
6. Den av garantilånenämnden sammanhållna studiehjälpens storlek	45
<i>Andra kapitlet</i> De universitets- och högskolestuderandes geografiska och sociala bakgrund	46
A. De universitets- och högskolestuderandes geografiska bakgrund	47
1. Länstillhörighet	47
2. Typ av hemort	49
3. Förskjutningar i geografisk bakgrund	51
B. De universitets- och högskolestuderandes sociala bakgrund	53
1. Faderns yrke	53
2. Förskjutningar i social bakgrund	57
a) Folkskolans fjärde klass 1945 — de vid universitet och högskolor examinerade 1959/60	58
b) Övergången från gymnasiala studier till postgymnasiala	61
c) Övergången från lägre skolformer till gymnasiala	65
d) Sammanfattning	70

C. Några faktorer som förklarar de universitets- och högskolestuderandes sociala bakgrund	71
1. Skolbetygen	72
2. Föräldrarnas attityder till högre studier	75
3. Föräldraekonomin	77
4. Sammanfattning	79

<i>Tredje kapitlet</i> De universitets- och högskolestuderandes ekonomiska situation	80
--	----

A. Faktorer av betydelse för studiekostnadernas omfattning och finansiering	81
1. Faktorer av studiemässig art	82
2. Faktorer av personlig art	84
B. Studiekostnadernas omfattning	88
1. De faktiska studiekostnaderna	88
2. Beräknade studiekostnader	93
C. Studiekostnadernas finansiering	94
1. Skuldsättning	94
a) Typ av lån	94
b) Skuldsättningens omfattning	95
c) Skuldsättningens storlek med fördelning efter olika faktorer	97
d) Skuldsättningens utveckling	102
2. Inkomst av förvärvsarbete	106
a) Typ av förvärvsarbete	106
b) Förvärvsarbetets omfattning	109
c) Förvärvsarbetets omfattning med fördelning efter olika faktorer	111
d) Förvärvsarbetets utveckling	116
3. Stipendier	119
a) Typ av stipendier	119
b) Stipendiernas omfattning	119
c) Stipendiernas omfattning med fördelning efter olika faktorer	120
d) Stipendiernas utveckling	120
4. Föräldrabidrag	121
a) Typ av föräldrabidrag	121
b) Föräldrabidragens omfattning	121
c) Föräldrabidragens omfattning med fördelning efter olika faktorer	121
d) Föräldrabidragens utveckling	125
5. Studiekostnadernas fördelning på olika finansieringsformer 1962/63	127

Till

Herr Statsrådet och Chefen för Kungl. Ecklesiastikdepartementet

Den 9 oktober 1959 bemyndigade Kungl. Maj:t chefen för ecklesiastikdepartementet att tillkalla högst sju sakkunniga för att verkställa utredning rörande studiesociala åtgärder på den högre utbildningens område m. m. De sakkunniga har antagit namnet studiesociala utredningen.

Studiesociala utredningen har med skrivelse den 26 januari 1960 avlämnat en promemoria angående studiesociala åtgärder för de studerande vid skolorna för högre konstnärlig utbildning (stencilerad). Vidare har utredningen med skrivelse den 8 januari 1962 överlämnat betänkandet Vidgad vuxenutbildning på gymnasiestadiet (SOU 1962:5).

Utredningens sammansättning har inte förändrats sedan dess tillsättande. Docent Olof Ruin, som den 29 februari 1960 fick i uppdrag att tjänstgöra som utredningens sekreterare, har efter egen begäran entledigats från detta uppdrag från och med den 1 september 1962. Från och med samma datum uppdrog departementschefen åt hovrättsfiskalen Nils Olof Wentz att tjänstgöra som sekreterare hos utredningen.

Till utredningen har såsom experter kallats den 23 januari 1961 byråchefen i statistiska centralbyrån Klas Wallberg, den 28 maj 1962 laboratorn Ingemar Ståhl, den 1 september 1962 docenten Olof Ruin, den 1 april 1963 filosofie licentiaten Annika Baude, docenten Kerstin Lindahl-Kiessling och sekreteraren Maj-Britt Sandlund samt den 10 juni 1963 hovrättsfiskalen Börje Wilhelmsson.

Studiesociala utredningen får härmed vördsamt överlämna ett betänkande om studentrekrytering och studentekonomi.

I detta betänkande presenteras huvudparten av det statistiska material och andra data som utredningen insamlat som underlag för sina ställningstaganden. Dessa data gäller den nuvarande statliga studiehjälpens utformning och omfattning, de universitets- och högskolestuderandes geografiska och sociala bakgrund samt de universitets- och högskolestuderandes ekonomiska förhållanden. Denna presentation och analys av olika data åtföljs inte av praktiska slutsatser eller förslag till konkreta åtgärder betingade av här redovisat material. Utredningen avser att framlägga sina förslag till den statliga studiehjälpens framtida utformning på den högre utbildningens område i ett följande betänkande.

Flera skäl talar för att i en separat volym presentera en analys av de fakta som insamlats om rekryteringen till högre studier och om högre studiers finansiering.

Ett skäl är att det nu är angeläget att publicera dels den undersökning som utförts av byråchef Klas Wallberg och förste aktuarie Sune Eriksson om de år 1959/60 examinerades ekonomiska förhållanden, dels den undersökning som utförts av byråchefen Wallberg och byrådirektör Leif Gouiedo om bakgrunden hos de vid gymnasiala skolformer intagna 1959 och 1960. Undersökningen om de år 1959/60 examinerades ekonomiska förhållanden har utförts på uppdrag av studiesociala utredningen ensam, undersökningen om bakgrunden hos de vid gymnasiala skolformer intagna har utförts på uppdrag av gymnasieutredningen och studiesociala utredningen samfällt. Gymnasieutredningen har nu utgett sitt huvudbetänkande. En publicering av denna statistiska undersökning ter sig härigenom påkallad. En sådan publicering bör emellertid åtföljas av en publicering också av den analys av fakta på detta område, som studiesociala utredningen utfört. Denna analys baserar sig nämligen i stor utsträckning på tabellmaterial från dessa undersökningar som på ett tidigt stadium tillställdes utredningen.

Ett annat skäl för utredningen att i en separat volym presentera insamlat material är att studiehjälpsutredningen nu avgivit sitt betänkande. En del av detta material torde nämligen i detta sammanhang vara av intresse eftersom hela utbildningsväsendet från studiesocial synpunkt måste betraktas som en helhet.

Wallberg har från statistiska utgångspunkter granskat kapitlet om de universitets- och högskolestuderandes geografiska och sociala bakgrund samt kapitlet om de universitets- och högskolestuderandes ekonomiska situation. Kapitlet om den statliga studiehjälps omfattning och innehåll har granskats av förste byråsekreterare Stig Mattsson, garantilänenämnden samt av sekreterarna i de fyra statsstipendienämnderna lektor Stig Andersson, sekreterare Hugo Bildt, fil. mag. Erland Bohlin samt biträdande taxeringsintendent Torsten Nilsson.

Studiesociala utredningen har sedan betänkandet Vidgad vuxenutbildning på gymnasiestadiet överlämnats gjort en framställning den 12 november 1962 angående de studiesociala förmånerna för eleverna vid skolöverstyrelsens biblioteksskola och folkbibliotekens korrespondensinstitut.

Vidare har utredningen avlämnat följande remissyttranden.

Den 19 februari 1962 över en framställning från Sköndalsinstitutets elevkår ang. elevernas studiesociala förmåner;

den 5 april 1962 över två i riksdagen väckta motioner (I:204 och II:253) om studiesociala förmåner för de studerande vid sjukgymnastinstituten;

den 17 maj 1962 över brevscoleutredningens betänkande, Korrespondensundervisningen inom skolväsendet;

den 12 november 1962 över en framställning från utbildningsrådet för högre sekreterarutbildning i Uppsala ang. studiesociala förmåner åt deltagare i sådan utbildning;

den 15 februari 1963 över en promemoria från ecklesiastikdepartementets prognos- och planeringsgrupp om det högre utbildningsväsendets fortsatta utbyggnad;

den 26 juli 1963 över en framställning från Örebro läns landsting och Örebro stad ang. studiesociala förmåner åt eleverna vid Örebro musikpedagogiska institut; samt

den 11 september 1963 över ett betänkande av 1955 års sakkunniga för yrkesutbildningens centrala ledning och viss lärarutbildning, Utbildning av lärare för jordbruk och skogsbruk samt fortbildning av lärare i yrkesämnena.

Stockholm den 21 september 1963

Olof Palme

Håkan Berg

Lennart Bodström

Hans Håkansson

Yngve Persson

Per-Erik Rönquist

Bertil Östergren

/ Olof Ruin

FÖRSTA KAPITLET

Den direkta statliga studiehjälpens nuvarande innehåll och omfattning

De utgifter, som enskilda under studietiden har för uppehälle och undervisning, täckes — förutom av egna medel — genom medel, som ställs till förfogande av privata personer eller institutioner, av kommuner eller av staten. Den direkta statliga studiehjälpen har numera, som en följd av utbyggnaden under efterkrigstiden, nått en omfattning som väsentligt överträffar privat och kommunal studiehjälp.

Den direkta statliga studiehjälpen ges i form av lån eller återbetalningsfria belopp. De senare kallas bidrag eller stipendier. Såväl lån som bidrag/stipendier ges i olika former och på olika villkor. De statliga lånen kan således vara räntefria eller förbundna med ränta. De statliga bidragen/stipendierna kan utgå kontant eller i form av olika naturaförmåner, de kan utgå före, under eller efter studietiden.

A. Målsättning och indelning

I. Målsättning för statlig studiehjälp

Det torde med en viss förenkling kunna sägas att statsmakterna genomgående haft två mål i sikte vid sin successiva utbyggnad av statlig studiehjälp. Det ena har varit att med studiesociala åtgärder underlätta tillträdet till högre studier för ungdomar från fattiga hem och därmed övervinna den rädsla eller misstro inför högre studier, som av ekonomiska och andra skäl visat sig existera inom vida befolkningsgrupper. Det andra har varit att med studiesociala åtgärder överhuvud förbättra de ekonomiska villkoren för dem som bedriver eller bedrivit högre studier. Dessa två mål har uppfattats och framställts som mycket nära avhängiga av varandra.

Båda målen var aktuella redan när genom ett beslut år 1918 grunden lades till nuvarande rikt differentierade statliga studiehjälp. Det bestämdes detta år, efter det att man tidigare under 1910-talet avslagit olika riksdagsmotioner om åtgärder från statens sida i syfte att underlätta de studerandes finansiering av sina levnadskostnader, att ett visst anslag skulle användas till räntefria lån »för underlättande av studiemöjligheter för begåvade men fattiga lärjungar vid offentliga läroanstalter av skilda slag».

Denna dubbla målsättning utvecklades också i motiven för 1939 års be-

slut om att inrätta ett antal stipendier i form av fri bostad och fri kost till universitetsstuderande. Dessa stipendier sades utgöra ett ytterligare led i försöken att avlägsna de spärrar som lång studietid i förening med höga studiekostnader utgjorde för begåvade ungdomar i stora befolkningsgrupper. Därtill innebar de en möjlighet till förbättring av studietidens ekonomi för de fattiga studerande, som trots avsaknad av egna medel sökte sig till akademiska utbildningsanstalter.

Under den statliga studiehjälpens fortsatta utbyggnad, som skall skildras mera i detalj i det följande, har man i samband med vissa stödformer haft anledning att mer framhålla den ena av dessa två målsättningar, i samband med andra stödformer mer den andra målsättningen.

Det torde som ett generellt omdöme sålunda kunna sägas — och detta gäller oavsett nivå — att stipendier och bidrag av olika slag i första hand uppfattats som ett medel till en vidgad rekrytering till högre studier. Denna rekryteringsaspekt har sålunda betonats i samband med ett år 1946 fattat beslut om införande av statsstipendier vid läroverk och motsvarande utbildningsanstalter. Denna aspekt har också starkt framhållits i samband med den kraftiga utbyggnaden under 1950-talet av systemet med statsstipendier på universitets- och högskolenivå. 1946 års studentsociala utredning, som det finns anledning att utförligt återkomma till i det följande, fann sig i sitt 1948 publicerade betänkande föranlåten understryka att de ett knappt decennium tidigare inrättade statsstipendierna ännu inte hade lett till en breddning av den sociala strukturen bland de universitets- och högskolestuderande. Det kunde emellertid väntas, bl. a. som en följd av stipendiesystemet på läroverksnivå, att antalet obemedlade studenter skulle komma att öka under 1950-talet och därmed också behovet av stipendier i syfte att förmå dem att gå vidare. Statliga studielån som enda rekryteringsfrämjande medel avvisades uttryckligen under hänvisning till en psykologiskt betingad motvilja mot skuldsättning särskilt inom de socialgrupper, för vilka tillträdet till de högre studierna borde underlättas.

Den statliga låneverksamhetens utbyggnad har framförallt föranletts av en önskan att förbättra de studerandes ekonomiska situation under och efter studietiden. Situationen under studietiden förbättrades genom successivt ökade anslag till den genom 1918 års beslut inrättade allmänna studielånefonden och till den år 1939 inrättade statens lånefond för universitetsstudier. Vidare förbättrades den genom de 1950 beslutade garantilånen till studerande. Denna låneform ger de studerande vid universitet och högskolor, som fyller vissa krav på studielämplighet och har behov av studiekredit, möjligheter att erhålla sådan. Situationen efter studietidens slut återigen förbättrades genom 1946 års beslut om införande av s. k. akademikerlån och 1961 års beslut om avskrivning av statliga studielån med 25 procent. Den förra reformen gav dem som inträdde skuldsatta i förvärvslivet möjlighet att sanera sin ekonomi och frigöra sig från ett ofta förödmjukande

och besvärande beroendeförhållande till borgensmän. Den senare reformen erbjöd de skuldsatta en direkt lindring i deras skuldbörda i och med att en icke oväsentlig del av densamma avskrevs och utgjorde samtidigt en kompensation för dem, som inte kommit i åtnjutande av det utbyggda stipendiestödet.

De två önskemål som varit vägledande för utbyggnaden av statlig studie-
hjälpverksamhet — en breddning av rekryteringen till högre studier och en förbättring av de studerandes ekonomiska förhållanden — har i huvudsak motiverats på samma sätt under dessa uppbyggnadsår.

Det angelägna i att var och en skall beredas ekonomiska möjligheter att erhålla den utbildning som han eller hon har intresse och förutsättningar för, har motiverats både med rättviseskäl och med hänvisning till samhällets intressen. Det har framstått som en orättvisa att vissa ungdomar av ekonomiska skäl skall vara förhindrade att genomgå en utbildning, som de är hågade och lämpade för, medan andra ungdomar kan få denna utbildning därför att de utgått från ekonomiskt jämförelsevis välsituerade hem. Det har vidare ansetts ligga i samhällets intresse att alla begåvningar utnyttjas på bästa sätt. Redan i en av de motioner som föregick 1918 års beslut om inrättande av räntefria lån hette det: »Vårt folk är verkligen varken så rikt eller så stort, att det har någon utsikt att hålla sig uppe i tävlingskampen mellan nationerna, om det inte omsorgsfullt tar vara på och på bästa sätt utvecklar *alla* sina möjligheter, även de goda begåvningarna på kulturarbetets olika områden.»

Det angelägna i att förbättra studietidens ekonomi för dem som väl sökt sig till högre utbildningsanstalter har under årens lopp motiverats på olika sätt. Än har man lagt tyngdpunkten på de negativa konsekvenser för studie-
gången som lätt följer av brist på medel. De studerande tvingas fördröja sina studier eller avbryta dem. Än — och framför allt på senare tid — har man betonat de negativa konsekvenser vid inträde i förvärvslivet, som lätt följer av en under studietiden ådragen skuldsättning. De nyexaminerade tynge av stora amorteringar och deras rörelsefrihet på arbetsmarknaden kan lätt hämmas.

2. Indelning av statlig studiehjälp

Dagens rikt differentierade statliga studiehjälp kan — med utgångspunkt från de studerande som kommer i åtnjutande av denna hjälp och de myndigheter som administrerar densamma — indelas i två huvudområden.

Det ena huvudområdet består av den studiehjälp som regleras enligt allmänna studiehjälpsreglementet och i princip hålles samman av studiehjälpsnämnden. Denna studiehjälp berör eleverna i grundskolans två sista klasser, vid allmänna läroverk och därmed jämförliga läroanstalter, vid folkhögskolor, vid yrkesskolor, inklusive lantbrukets yrkesskolor och skogsskolor, vid

korrespondensinstitut, vid lärarutbildningsanstalter samt vid fackutbildningsanstalter. Den andra huvuddelen består av den studiehjälp, som visserligen inte regleras av en gemensam författning motsvarande studiehjälpsreglementet men väl hålles samman av garantilånenämnden som gemensam central myndighet. Denna studiehjälp berör de studerande vid universitet och högskolor, vid socialinstitutet, vid journalistinstitutens i Stockholm och Göteborg akademikerlinjer, vid musikkonservatorierna i Göteborg och Malmö, vid Valands konstskola, vid teatrarnas elevskolor, vid folkbibliotekens korrespondensinstitut och skolöverstyrelsens biblioteksskola samt i viss utsträckning också de studerande vid polisskolorna, folkskoleseminarierna och ett par andra utbildningsanstalter och utbildningslinjer.

Det finns vid sidan om dessa två huvudområden andra i sammanhanget mindre betydelsefulla former av studiehjälp. Den berör andra grupper av studerande än de hittills nämnda eller administreras utan något samband med vare sig studiehjälpsnämnden eller garantilånenämnden. Här kan nämnas de stipendier som utdelas av medicinalstyrelsen till studerande vid tandläkarhögskolor samt de stipendier som utdelas av socialstyrelsen till elever i prov- och kompletteringskurser för hemvårdarinnor. I detta sammanhang bör också de räntefria lånen ur värnpliktslånefonden nämnas. Dessa inrättades ursprungligen under krigsåren i syfte att hjälpa dem som på grund av lång beredskapsinkallelse fått sin ekonomi avsevärt försvagad. Flertalet av dem som under senare år beviljats dessa lån har varit befälsutbildade värnpliktiga, vilka önskar hjälp med finansieringen av universitets- och högskolestudier. Licentiand- och doktorandstipendierna slutligen betraktas i detta sammanhang såsom fallande utanför den direkta statliga studiehjälpen eftersom deras primära uppgift är att verka forskningsstimulerande.

En tämligen detaljerad redogörelse skall i det följande lämnas för den statliga studiehjälp, vilken har studiehjälpsnämnden respektive garantilånenämnden som sammanhållande organ. Tyngdpunkten i denna redogörelse kommer att ligga på garantilånenämndens verksamhetsområde eftersom studiesociala utredningens uppdrag i första hand just gäller denna del av den statliga studiehjälpen. Studiehjälpsnämndens verksamhetsområde berörs utförligt i studiehjälpsutredningens betänkande (SOU 1963:48).

B. Den av studiehjälpsnämnden sammanhållna studiehjälpen

Den studiehjälp som nu regleras av allmänna studiehjälpsreglementet och har studiehjälpsnämnden som sammanhållande myndighet har — liksom den studiehjälp som sammanhålles av garantilånenämnden — sin gemensamma upprinnelse i det inledningsvis omnämnda beslutet år 1918 om att ett visst anslag skulle användas till räntefria lån för underlättande av stu-

diemöjligheter för begåvade men fattiga lärjungar vid offentliga läroanstalter av skilda slag. Närmare regler för denna lånerörelse fastställdes 1919.

Dessa lån, som var räntefria i två år, utdelades av ett organ med benämningen studielånenämnden. Under 1920- och 1930-talen var de studerande vid samtliga statliga eller under statlig kontroll stående läroanstalter låneberättigade. Genom att det 1939 skapades en särskild lånefond för universitetsstudier kom de studerande vid universiteten att undantas från studielånenämndens utdelning; denna lånefond utsträcktes så småningom att gälla de studerande vid samtliga högskolor. Beslutet om en lånefond för universitetsstudier liksom ett vid samma riksdag fattat beslut om inrättande av ett antal stipendier till universitetsstuderande lade grunden till den indelning av den statliga studiehjälpen i två huvuddelar som är rådande i dag.

Den statliga studiehjälpen på lägre nivåer än universitet och högskolor hade utbyggt redan före 1930-talets utgång genom inrättande av behovsprövade stipendier vid folkhögskolor, lantbrukets skolor och yrkesskolor. År 1945 följde beslut om s. k. brevkolestipendier och behovsprövade stipendier för inackordering och dagliga resor för studier vid läroverk och motsvarande. Behovsprövningen för denna sistnämnda typ av studiehjälp slopades redan följande år genom beslutet att inrätta s. k. grundstipendier. Samtidigt skapades behovsprövade stipendier för elever vid läroverk och därmed jämförbara utbildningsanstalter.

En ytterligare etapp i denna successiva utbyggnad och differentiering av statlig studiehjälp på lägre nivåer inleddes med ett 1949 avgivet betänkande med förslag angående studiehjälpsverksamheten vid de allmänna läroverken med flera statliga och statsunderstödda läroanstalter (SOU 1949:41). År 1952 fattades, på grundval av detta betänkande, beslut om att de s. k. grundstipendierna skulle omvandlas till särskilda studiebidrag, att de skulle utgå utan lämplighetsprövning samt att de även skulle komma eleverna vid folkhögskolor, yrkesskolor och jordbrukets skolor till del. Därtill skedde en samordning av den behovsprövade studiehjälpen. Beslut om att inrätta allmänna studiebidrag fattades 1957 och beslut om att medgiva avskrivning med 25 % på lån ur allmänna studielånefonden, liksom på andra statliga lån, fattades 1961.

För närvarande omfattar den studiehjälpsverksamhet som regleras av allmänna studiehjälpsreglementet fem former: allmänna och särskilda studiebidrag, stipendier, lån ur allmänna studielånefonden vilka avskrivs med 25 % vid amorteringarnas påbörjande, samt brevkolestipendier. Studiehjälpsnämnden är visserligen sammanhållande och ledande organ för denna studiehjälpsverksamhet, men det innebär inte att denna myndighet utdelar all den här aktuella studiehjälpen direkt till den enskilde eleven. Beslut om utdelande av allmänna och särskilda studiebidrag meddelas sålunda av skolstyrelse eller rektor, beslut om stipendier av studiehjälpsnämnden, med undantag för de stipendier som utgår till elever vid folkhögskolor, yrkes-

skolor, lantbrukets yrkesskolor och skogsskolor. Dessa fyra sistnämnda typer av stipendier utdelas av skolöverstyrelsen, överstyrelsen för yrkesutbildning, lantbruksstyrelsen respektive skogsstyrelsen. Besluten om beviljande av lån ur allmänna studielånefonden och om utdelning av brevscolestipendier fattas av studiehjälpsnämnden.

De fem olika former av studiehjälp, som regleras av allmänna studiehjälpsreglementet och sammanhålls av studiehjälpsnämnden, skall inte i det följande presenteras var för sig. I stället skall det lämnas en redogörelse för de olika kombinationer i vilka de uppträder. Man kan tala om inte mindre än sju sådana kombinationer, var och en avpassad efter eleverna vid en viss grupp av utbildningsanstalter: 1) allmänna läroverk och därmed jämförliga läroanstalter, 2) folkhögskolor, 3) yrkesskolor m. m., 4) grundskola, 5) lärar- och fackutbildningsanstalter, 6) brevsckolor samt 7) övriga skolor.

1. Läroverk och därmed jämförliga läroanstalter

Eleverna vid allmänna läroverk och därmed jämförliga läroanstalter kan — om vissa särskilda förutsättningar är för handen — erhålla både allmänna och särskilda studiebidrag samt stipendier och i yttersta undantagsfall även lån ur allmänna studielånefonden.

De allmänna studiebidragen inrättades 1957 och började utdelas från och med 1 januari 1958. De utgår från och med kvartalet efter det varunder eleven fyllt 16 år till och med det kvartal varunder han eller hon fyller 18 år. Bidragen är inte behovsprövade och de beviljas och utdelas om ifrågavarande läroanstalt är underställd kommunens skolstyrelse av denna och i annat fall av rektor. För närvarande utgår de allmänna bidragen med 50 kronor i månaden. Budgetåret 1962/63 utdelades allmänna studiebidrag till ett belopp av 32,1 miljoner kronor vid läroverk och därmed jämförliga läroanstalter.

De särskilda studiebidragen inrättades 1953 och ersatte såsom förut framhållits de grundstipendier, som dessförinnan tilldelats landsbygdslärling- ar. Dessa bidrag utgår antingen för inackordering eller för dagliga resor och måltider på skolorten, och de tilldelas endast sådana elever, som inte kan erhålla avsedd utbildning i sin hemort eller dess närhet. De särskilda bidragen är lika litet som de allmänna studiebidragen behovsprövade och utdelas i likhet med de allmänna studiebidragen av kommunens skolstyrelse eller rektor.

Maximibeloppen för särskilda studiebidrag när det gäller inackordering på skolorten är nu 75 kronor i månaden för äldre och 60 kronor för yngre elever. Maximibeloppen för bidrag till dagliga resor mellan bostaden och skolorten är 50 kronor i månaden för äldre och 40 kronor i månaden för yngre elever och maximibeloppen för ersättning för mat slutligen 22 respek-

tive 20 kronor i månaden. Med äldre elever avses sådana som fyllt 18 år, med yngre sådana som ännu inte fyllt 18. Som regel utbetalas bidragen med sina maximibelopp i vad avser inackordering eller kost, medan de utbetalade beloppen för resor är avhängiga av kostnaderna för resan. Budgetåret 1962/63 utdelades särskilda studiebidrag till ett belopp av 30,4 miljoner kronor vid läroverk och därmed jämförliga läroanstalter.

De stipendier som nu utdelas till läroverkselever är en fortsättning av de s. k. behovsstipendierna, som infördes 1946. Som villkor för att erhålla dessa stipendier gäller att ifrågavarande elev skall ha visat god lämplighet för vald utbildning och vara i behov av ekonomisk hjälp för sina studier.

Studiehjälpsnämnden, som har att utdela dessa stipendier, har efter samråd med vissa myndigheter uppgjort noggranna regler för sin bedömning av stipendieansökningarna. Studielämpligheten mätes efter den genomsnittliga betygssumma, som den stipendiesökande erhållit i föregående klass. En viss betygssumma, varierande med studienivå, krävs för att eleven skall erhålla stipendium, liksom det i regel förutsättes att han eller hon inte tillhör den sista tredjedelen av sin klass i betygshänseende. Stor hänsyn tages till vad rektor eller lärare har att anföra om elevs studieförutsättningar och om de faktorer, som kan inverka på elevs studieresultat.

Elevernas ekonomiska situation mäts med hänsyn till föräldrarnas beskattningsbara inkomst, förmögenhet och skuldsituation, till antalet syskon under 18 år, till eget disponibelt kapital samt understöd eller stipendier från annat håll. Var och en av dessa faktorer poängbedöms efter en glidande skala, från ett visst antal pluspoäng till ett visst antal minuspoäng. Slutsumman efter en sammanräkning av de olika poängtalerna måste bli minst ett pluspoäng för erhållande av stipendium. Föräldrainskomsten, som i detta sammanhang utgör den viktigaste faktorn, bedöms med minuspoäng när den överskrider en summa om 13 210 kronor i beskattningsbar inkomst till statlig skatt. Man kan överhuvud säga att det är ganska sällsynt att en elev vars föräldrars beskattningsbara inkomst överskrider 20 400 tilldelas stipendium. Vid denna nivå har man nämligen redan kommit upp i fyra minuspoäng för sin föräldrainskomst. Det bör dock påpekas att om barnantalet är stort och föräldrarnas skulder, t. ex. studieskulder, betydande så kan stipendium komma att utgå även vid högre inkomster.

Stipendium skall enligt gällande reglemente utgå med högst 100 kronor per månad till äldre och högst 75 kronor per månad till yngre elev. Dessa maximibelopp utdelas i praktiken endast till dem, som uppnår högsta antalet pluspoäng vid den av studiehjälpsnämnden genomförda vägningen av olika faktorer med betydelse för behovet av studiehjälp. De som endast erhåller *ett* pluspoäng tilldelas 10 kronor i månaden i stipendium om de är under 18 år och 15 kronor om de är över 18 år. De som erhåller *två* pluspoäng kommer upp i 20 kronor respektive 25 kronor o.s.v. Det sammanlagda beloppet som utdelades i stipendier till läroverkselever budgetåret 1962/63

uppgick till 13,7 miljoner kronor. Detta innebär, eftersom det sammanlagt utdelades något över 36 000 stipendier, att den genomsnittliga storleken på de av studiehjälpsnämnden utdelade stipendierna uppgick till c:a 380 kronor.

Lån ur allmänna studielånefonden beviljas eleverna vid allmänna läroverk enligt gällande bestämmelser endast om de har försörjningsplikt eller ömmande skäl föreligger. I praktiken händer det ytterst sällan att sådana lån utdelas. Ett undantag från denna regel utgör dock de som kan betraktas som vuxenelever och som återfinnes i ett litet antal vid ett par allmänna läroverk i landet samt i något större antal vid de tekniska gymnasierna. De närmare regler som gäller för lånegivningen ur allmänna studielånefonden anges under punkt 5.

2. Folkhögskolor

Eleverna vid folkhögskolor kan erhålla allmänna studiebidrag, särskilda studiebidrag, stipendier samt i undantagsfall lån.

De allmänna studiebidragen utgår enligt samma regler som vid de allmänna läroverken. De särskilda studiebidragen återigen utgår med något mindre belopp per månad än vid läroverken. För inackordering i skolans eget elevhem utgår sålunda 40 kronor i månaden för äldre och 30 kronor i månaden för yngre elever, för annan inackordering på skolorten högst 65 respektive 50 kronor. Också de som dagligen reser till och från folkhögskola kan erhålla särskilt studiebidrag. Vidare utdelas resebidrag för ett visst antal kurser. Folkhögskolans rektor fattar besluten om utdelning av särskilda studiebidrag. Stipendier slutligen kan utgå för kurser som omfattar minst fyra veckor. De utdelas emellertid inte av studiehjälpsnämnden utan av skolöverstyrelsen, men de regler som tillämpas vid bedömningen av folkhögskoleelevernas stipendiebehov är i princip desamma som de som tillämpas vid bedömningen av läroverkselevernas. Sammanlagt utgick det budgetåret 1962/63 ett belopp om 7,2 miljoner kronor till allmänna och särskilda studiebidrag samt stipendier för folkhögskoleelever. Huvudparten av detta belopp — 3,8 miljoner — gick till stipendier.

Lån ur allmänna studielånefonden tilldelas i praktiken så gott som aldrig eleverna vid folkhögskolor.

3. Yrkesskolor

Elever vid yrkesskolor kan erhålla allmänna studiebidrag, särskilda studiebidrag och stipendier samt i undantagsfall även lån ur allmänna studielånefonden. Detsamma gäller för elever vid lantbrukets yrkesskolor och skogsskolor.

De allmänna studiebidragen utgår enligt samma regler som vid de tidigare nämnda skolorna. De särskilda studiebidragen utgår — beroende på undervisningens längd — antingen efter de regler som tillämpas vid läroverk eller efter dem som tillämpas vid folkhögskolor. Stipendierna utgår med samma maximibelopp som vid läroverk. Det sker ingen lämplighetsprövning vid dessa skolor utan endast en behovsprövning. Utdelande myndighet för yrkesskolorna är överstyrelsen för yrkesutbildning, för lantbrukets yrkesskolor lantbruksstyrelsen och för skogsskolorna skogsstyrelsen. Den praxis som utbildats på detta område är inte exakt densamma som praxis vid utdelningen av stipendier till läroverkselever. Samma behovstabeller användes dock. Det sammanlagda beloppet som utgick i allmänna studiebidrag, särskilda studiebidrag och stipendier till elever vid yrkesskolor budgetåret 1962/63 uppgick till c:a 28 miljoner kronor; 8,1 miljoner till allmänna studiebidrag, 8,2 miljoner till särskilda studiebidrag och 11,9 miljoner till stipendier. Eleverna vid lantbrukets yrkesskolor och skogsskolor erhöll c:a 3 miljoner kronor.

I de få fall när lån ur allmänna studielånefonden beviljats elever vid yrkesskolorna har det så gott som alltid varit fråga om gifta personer.

4. Grundskolan

Skolpliktiga elever i grundskolans åttonde och nionde klasser kan erhålla stipendier, som till sin storlek motsvarar dem som utdelas till yngre elever vid läroverken. Allmänt studiebidrag kan givetvis också utgå till dem om de — vilket i allmänhet inte är fallet — uppnått den härför nödvändiga åldern av 16—17 år. Särskilda studiebidrag förekommer däremot inte med undantag för s. k. främmande elever.

De för skolpliktiga grundskoleelever avsedda stipendierna utdelas endast med hänsyn till den ekonomiska situationen. Skolstyrelserna är enligt beslut vid 1960 års riksdag från och med budgetåret 1961/62 utdelande myndighet; dessförinnan var det studiehjälpsnämnden. Vid sin bedömning av grundskoleelevernas behov av studiehjälp tillämpar skolstyrelserna samma skala som studiehjälpsnämnden tillämpar vid sin bedömning av yngre läroverkselevers behov. Maximibeloppet kan i enstaka fall uppgå till 75 kronor per månad, men i regel håller det sig kring 40 kronor. Det sammanlagda beloppet som budgetåret 1962/63 utdelades i stipendier av detta slag uppgick till 7,9 miljoner.

5. Lärar- och fackutbildningsanstalter

Den dominerande formen av studiehjälp för dem som studerar vid lärar- och fackutbildningsanstalter är lån ur allmänna studielånefonden. Det kan dock under vissa förutsättningar utgå studiehjälp även i form av stipen-

dier. Allmänna studiebidrag är i allmänhet av åldersskäl inte aktuella för denna grupp av studerande och särskilda studiebidrag kan enligt gällande reglemente inte utdelas till dem. Vilka skolor som skall räknas till de lärar- och fackutbildningsanstalter, där eleverna har möjlighet att erhålla en kombination av lån och stipendium, är exakt angivet i en bilaga till studiehjälpsreglementet. Jämställda i studiehjälps hänseende med dessa skolor är gymnasierna för vuxna i Norrköping och Härnösand samt statens kompletteringsgymnasium och statsunderstödda kvällsgymnasier. De studerande som berörs av detta system av studiehjälp kan vid sidan om yrkesskoleeleverna och läroverkseleverna sägas vara den stora gruppen inom studiehjälpsnämndens verksamhetsområde.

Lån ur allmänna studielånefonden utgår med högst 2 500 kronor men kan under vissa särskilda omständigheter höjas till högst 3 500 kronor. Lånen erhålles utan borgensförbindelse eller annan säkerhet. De är räntefria fram till tredje året efter det då låntagaren var berättigad att lyfta sista delen av sitt lån. Räntan är för närvarande 2 ½ %. Amorteringstiden är högst 15 år, räknat från det år då lån senast beviljades.

Lånen beviljas av studiehjälpsnämnden. Nämnden skall enligt gällande reglemente vid sin bedömning av ansökningarna beakta både studielämplighet, kostnaderna för den utbildning det är fråga om samt den lånesökandes ekonomiska situation. Populationen är jämförelsevis heterogen och låneansökningarna får därför i mycket behandlas från fall till fall. Helt allmänt kan sägas — om man endast betraktar behovssidan — att de som har en beskattningsbar föräldrainskomst under 25 000 kronor för det mesta kan räkna med att beviljas lån. De som har en föräldrainskomst överstigande detta belopp kan emellertid också komma i åtnjutande av ett lån om det finns faktorer, som bidrar till att försämrade antingen föräldrarnas eller deras egen ekonomiska situation. Budgetåret 1962/63 beviljades c:a 30 miljoner kronor i lån till studerande vid lärar- och fackutbildningsanstalter.

Dessa lån avskrivs, i likhet med andra statliga studielån, med 25 % enligt det 1961 fattade beslutet (SFS 1961:384). Detta beslut hade sin närmaste upprinnelse i skattelagsakkunnigas 1960 avgivna betänkande om studiekostnader vid beskattningen (SOU 1960:6). I detta betänkande framlades förslag om viss avdragsrätt för amortering av studieskulder. Statsmakterna stannade i stället för ett avskrivningssystem, ett system som också fanns omnämnt i skattelagsakkunnigas betänkande. Avskrivningen med 25 % av lånets kapitalskuld skall äga rum på första förfallodagen enligt den för lånet fastställda amorteringsplanen.

De stipendier som dessa låntagare kan komma i åtnjutande av utgår ej med samma belopp vid de olika utbildningsanstalterna. Vid gymnasierna för vuxna, statens kompletteringsgymnasium, de statsunderstödda kvällsgymnasierna och lärarutbildningsanstalterna är maximibeloppen för äldre elever 960 kronor per läsår och för yngre elever 800 kronor per läsår. Vid fack-

utbildningsanstalterna är maximibeloppen för äldre elever 100 kronor i månaden och för yngre elever 75 kronor i månaden. Stipendierna utdelas av studiehjälpsnämnden i samband med nämndens behandling av ansökningarna om lån ur allmänna studielånefonden. Villkoren för att erhålla stipendium är inte desamma vid de här aktuella utbildningsanstalterna.

Vid lärarutbildningsanstalterna må enligt gällande bestämmelser stipendium utdelas till en låntagare endast om han eller hon har försörjningsplikt eller andra ömmande skäl föreligger. I sin tillämpning av denna bestämmelse följer inte studiehjälpsnämnden lika detaljerade regler som vid utdelningen av stipendier till läroverkseleverna. Det kan dock sägas att nämnden i allmänhet inte utdelar stipendium om den lånesökande redovisar en beskattningsbar föräldrainskomst, som överstiger 10 000 kronor. De som har en föräldrainskomst under detta belopp får ett högre belopp utbetalt som stipendium i samma mån som föräldrainskomsten sjunker. Giftna elever erhåller regelmässigt högre belopp i stipendium än ogiftna. Budgetåret 1962/63 utdelades det sammanlagt 1 224 000 kronor i stipendier till elever vid lärarutbildningsanstalter. Detta innebar att dessa stipendiens genomsnittliga belopp uppgick till c:a 610 kronor.

För utdelning av stipendier vid fackutbildningsanstalter samt vid gymnasierna för vuxna, statens kompletteringsgymnasium och statsunderstödda kvällsgymnasier gäller ej de villkor för försörjningsbörda m. m. som ovan angivits för lärarutbildningsanstalter. Det föreskrives dock att det ifråga om fackutbildningsanstalter skall vara fråga om dagstudier.

Vid sin utdelning av stipendier till eleverna vid fackutbildningsanstalter tillämpar studiehjälpsnämnden i någon mån samma regler som på läroverkssidan. Man anser sig dock inte vara lika hårt bunden av alla de faktorer som tillmätas betydelse vid bedömningen av läroverkselevernas ekonomiska situation. Som regel kan sägas att de elever vid fackutbildningsanstalterna, som är under 25 år och inte har fler än två oförsörjda syskon, mister rätten att erhålla stipendium när den beskattningsbara föräldrainskomsten överskrider 11 100 kronor. Vid en föräldrainskomst mellan 7 410 och 11 100 kronor erhåller de 220 kronor i stipendium per år, vid en inkomst mellan 4 910 och 7 400 kronor 400 kronor. Liksom vid lärarutbildningsanstalterna erhåller de giftna regelmässigt högre belopp än de ogiftna. Vid sin behandling av de lånesökandes stipendiebehov vid gymnasierna för vuxna, statens kompletteringsgymnasium och statsunderstödda kvällsgymnasier tillämpar studiehjälpsnämnden inte samma system som i fråga om eleverna vid fackutbildningsanstalterna, utan här gör man mera en bedömning från fall till fall. Det sammanlagda belopp som budgetåret 1962/63 utdelades i stipendier till elever vid i detta stycke behandlade utbildningsanstalter uppgick till 2,8 miljoner kronor. De utdelade stipendiernas genomsnittliga storlek var c:a 500 kronor.

6. Utbildningsanstalter med korrespondensundervisning

De som bedriver studier per korrespondens med realexamen eller studentexamen som mål kan erhålla s. k. brevskestipendier.

Dessa stipendier utgår till dem som bedriver enskilda studier per korrespondens med högst 300 kronor per läsår de första åren; de som är inskrivna vid enskilda skolor med förenad korrespondens- och muntlig undervisning kan dock erhålla 450 kronor. Det sista året av en persons korrespondensstudier kan stipendiet utgå med högst 650 kronor, om han eller hon deltar i en av korrespondensinstitut anordnad preparandkurs. Brevskolestipendierna — med undantag för dem som utgår till deltagare i preparandkurser — är inte avsedda att täcka någon del av de studerandes levnadskostnader utan endast en del av undervisningskostnaderna. Beloppen utdelas i princip först när det uppställda studiemålet uppnåtts. Utbetalningen sker i allmänhet direkt till utbildningsanstalterna mot att dessa tidigare beviljat eleverna nedsättning i kursavgifterna med samma summa som eleverna beviljats i stipendium.

Studiehjälpsnämnden har att utdela brevskestipendierna; ansökan om stipendium inges dock inte till nämnden utan till ifrågavarande korrespondensinstitut, som sedan i sin tur har att avge yttrande häröver. Nämnden skall i sin bedömning av stipendieansökningarna ta hänsyn både till studielämplighet och ekonomiskt behov. Stipendium kan enligt gällande reglemente innehas högst fyra år, om det är fråga om studier för realexamen och högst fem år, om det är fråga om studier för studentexamen.

Budgetåret 1962/63 beviljades brevskestipendier till ett belopp av 176 000 kronor. Detta belopp motsvarar dock inte det som faktiskt utbetalades detta år, eftersom utbetalningen av beviljade stipendier först sker när det uppställda målet nåtts.

7. Övriga skolor

Vid alla de statliga eller under statlig tillsyn ställda undervisningsanstalter, som inte hänförts till någon av de sex föregående grupperna och som inte kommer in under garantilånenämndens eller andra myndigheters verksamhetsområde, utgår endast en form av studiehjälp, nämligen lån ur allmänna studielånefonden. Dessa lån utdelas efter samma principer som gäller för lån till elever vid fackutbildningsanstalter. Ett gemensamt drag för flertalet av de skolor som kan hänföras till denna restgrupp i studiehjälpsavseende är att den undervisning dessa skolor meddelar inte är av heltidskaraktär och att den vänder sig till något äldre personer.

8. Den av studiehjälpsnämnden sammanhållna studiehjälpens storlek

Lån ur allmänna studielånefonden beviljades budgetåret 1962/63 till ett

belopp av 29,8 miljoner kronor. De återbetalningsfria belopp, som hör till denna del av den statliga studiehjälpen, är å ena sidan allmänna och särskilda studiebidrag, stipendier samt brevskestipendier, å andra sidan avskrivning med 25 % av lån ur allmänna studielånefonden. Den summa, som utgick i den förra typen av återbetalningsfria belopp, uppgick budgetåret 1962/63 till 132,6 miljoner kronor. Det belopp som staten som en följd av långivningen ur allmänna studielånefonden framdeles förband sig att betala i form av avskrivning med 25 % uppgick till drygt 7 miljoner. Sammanlagt erhöled de grupper av studerande vilkas studiehjälp regleras av allmänna studiehjälpsreglementet knappt 140 miljoner kronor i bidrag budgetåret 1962/63.

C. Den av garantilånenämnden sammanhållna studiehjälpen

Den studiehjälp som har garantilånenämnden som sammanhållande organ och i huvudsak endast berör de universitets- och högskolestuderande, bröts ut ur övrig studiehjälp i samband med beslutet år 1939 om inrättande av en särskild lånefond för universitetsstudier och skapande av ett antal stipendier i form av fri bostad och fri kost till studerande vid universiteten i Uppsala och Lund samt vid karolinska institutet. Dessa beslut baserade sig på ett betänkande angivet 1937 av en inom ecklesiastikdepartementet tillkallad kommitté (SOU 1937:44).

En andra etapp i utbyggnaden av denna del av den statliga studiehjälpen inleddes 1946 med beslutet om att den som avlagt akademisk eller därmed jämförlig examen kunde få sina studieskulder placerade i lån med statlig kreditgaranti, s. k. »akademikerlån». Detta beslut baserade sig på ett särskilt betänkande om akademikerlånens amorteringsproblem avgivet av 1941 års befolkningsutredning (SOU 1945:51). I samband med detta beslut om akademikerlån inrättades garantilånenämnden med uppgift att meddela beslut om sådan statlig kreditgaranti.

En tredje etapp inleddes med ett av 1950 års riksdag fattat principbeslut om riktlinjer för den framtida utformningen av de studentsociala åtgärderna. Detta beslut grundade sig på 1946 års studentsociala utrednings betänkande (SOU 1948:42). I enlighet med de i detta betänkande framförda förslagen infördes en ny stödform, nämligen studielån med statlig kreditgaranti under studietiden och med en av Kungl. Maj:t fastställd ränta. Därtill förutsattes i riksdagens beslut att en successiv ökning skulle komma att ske i fråga om anslagen till naturastipendier och till statens lånefond för universitetsstudier. Den kraftiga utveckling som den statliga studiehjälpen till universitets- och högskolestuderande genomgått sedan 1950 skall närmare presenteras i det följande.

För närvarande omfattar den studiehjälpsverksamhet, som sorterar under

garantilånnämnden, fyra huvudformer: statsstipendier, räntefria lån ur statens lånefond för universitetsstudier, lån med statlig garanti för studerande och akademikerlån. Därtill kommer garantilån till polismän (s. k. polislån). I enlighet med riksdagens 1961 fattade beslut avskrivs samtliga dessa lån, liksom de särskilda garantilånen till flyktingstudenter och lånen ur allmänna studielånefonden och värnpliktslånefonden, med 25 % vid amorteringarnas påbörjande.

Garantilånenämnden är sammanhållande och ledande organ för all studiehjälp till de universitets- och högskolestuderande. Statsstipendienämnderna i Uppsala, Lund, Göteborg och Stockholm, vilka sorterar under garantilånenämnden, utdelar statsstipendier och beviljar räntefria lån ur statens lånefond för universitetsstudier. Det sker på grundval av gällande författningar och inom ramen för de anslag, som tilldelats nämnderna av Kungl. Maj:t efter förslag av garantilånenämnden. Det är också statsstipendienämndernas uppgift att meddela beslut om lån till studerande med statlig kreditgaranti, varemot det är garantilånenämndens uppgift att bevilja akademikerlån. Statsstipendienämnderna i Uppsala och Lund har slutligen också att utdela s. k. bokstipendier.

Den studiehjälp, som sorterar under garantilånenämnden, skall i det följande presenteras stödform för stödform. I motsats till den studiehjälp som har studiehjälpsnämnden som sammanhållande organ, berör de här aktuella stödformerna i huvudsak samma personer. Det är alltså i detta sammanhang inte motiverat att tala om olika kombinationer av stödformer avpassade för olika gruppers behov, utan de fyra stödformerna — statsstipendier, räntefria lån, garantilån till studerande och akademikerlån — kan sägas bilda ett sammanhängande system för samtliga universitets- och högskolestuderande.

Följande presentation omfattar genomgående tre moment: dels en redogörelse för de väsentligaste bestämmelserna i gällande reglemente för respektive stödform, dels en redogörelse för den utveckling som respektive stödform genomgått sedan år 1950, dels en redogörelse för den praxis som utbildats vid utdelning liksom — när det gäller lånen — vid återbetalning.

1. Statsstipendier

Gällande bestämmelser. Statsstipendier utgår enligt gällande reglemente (SFS 1953:366 med ändringar 1954:419, 1957:493, 1960:406, 1962:432 och 1963:277) i form av fri bostad och fri kost. Det är även möjligt att utdela delstipendier, som i så fall utgår i form av antingen fri bostad eller fri kost. Hela lika väl som delade stipendier får enligt gällande bestämmelser, när särskilda skäl därtill föreligger, också utdelas som kontanta bidrag. För närvarande utgår stipendierna till över 90 % i kontant form.

Statsstipendium kan för närvarande tilldelas de studerande vid universi-

teten, karolinska institutet, tandläkarhögskolorna, de tekniska högskolorna, farmaceutiska institutets apotekarlinje, gymnastiska centralinstitutet, socialinstitutet, konsthögskolan, Valands konstskola, musikhögskolan, musik-konservatorierna i Göteborg och Malmö, Dramatiska teaterns elevskola, elevskolorna vid Göteborgs, Malmö och Norrköping-Linköpings stadsteatrar, lantbrukshögskolan, veterinärhögskolan, skogshögskolan, högre mejerikursen och högre trädgårdskursen vid Alnarps lantbruks-, mejeri- och trädgårdsinstitut, handelshögskolorna och vid nordiska hushållshögskolans textillinje samt deltagarna i regional utbildning för teknologie magisterexamen och i regional akademisk 2-betygsundervisning. Det är i detta sammanhang inte endast fråga om svenska medborgare utan jämväl om flyktingar och andra utlänningar, som är bosatta i Sverige och inte vistas här huvudsakligen i syfte att erhålla utbildning för att därefter återvända till hemlandet. Statsstipendium kan slutligen också tilldelas svenska medborgare som bedriver universitets- och högskolestudier i det övriga Norden eller efter antagning av universitetskanslern genomgår tandläkarutbildning i Väst-Tyskland.

Statsstipendium utdelas av statsstipendienämnden i Uppsala för studier vid de i Uppsala belägna läroanstalterna, av statsstipendienämnden i Lund för studier vid de i Malmöhus län belägna läroanstalterna, av statsstipendienämnden i Stockholm för studier vid de i Stockholm, Norrköping och Umeå belägna läroanstalterna samt för regional utbildning för teknologie magisterexamen och av statsstipendienämnden i Göteborg för studier vid de i Göteborg belägna läroanstalterna. Statsstipendium till deltagarna i regional akademisk 2-betygsundervisning utdelas av den nämnd inom vars verksamhetsområde det universitet faller som dessa deltagare är inskrivna vid.

Ansökan om statsstipendium för följande läsår inlämnas före februari månads utgång. Denna ansökan skall dock för studier under det första läsåret vid socialinstitutet, musikhögskolan, musik-konservatorierna i Göteborg och Malmö samt teatrarnas elevskolor inlämnas senast den 30 september under ifrågavarande läsår samt för studier vid konsthögskolan, Valands konstskola och högre mejerikursen vid Alnarp senast den 15 oktober. Vid de två sistnämnda grupperna av utbildningsanstalter får stipendium i september respektive oktober endast sökas av de elever som under hösten intagits vid respektive utbildningsanstalt, medan stipendium vid ansökningstillfället i februari kan sökas både av inskrivna och av dem som avser att skriva in sig följande läsår. Stipendier som beviljas till icke-inskrivna kan dock inte lyftas förrän inskrivning ägt rum. De som inte i början av sina studier ansökt om stipendium mister efter en viss tid rätten att tilldelas nytt stipendium — här är alltså inte fråga om fortsatt stipendium — såvitt inte hans eller hennes ekonomiska förhållanden genom mellankommande omständigheter avsevärt försämrats under studietiden. Den tid efter vilken

man mister rätten att erhålla nytt stipendium är ett läsår vid gymnastiska centralinstitutet, socialinstitutet och högre trädgårdskursen vid Alnarp, ett och ett halvt läsår vid ekonomiska fakulteten i Lund, farmaceutiska institutet, teatrarernas elevskolor, högre mejerikursen vid Alnarp och handelshögskolorna samt två läsår vid de övriga utbildningsanstalterna.

De i gällande författning införda villkoren för erhållande av statsstipendium är att vederbörande, förutom att han eller hon skall vara studerande vid någon av de ovan uppräknade utbildningsanstalterna, skall vara omedlad samt ha visat god studiebegåvning..

Statsstipendium, som utdelas för ett läsår i sänder eller del därav, utgår under högst nio månader per år. Det maximala antal läsår som statsstipendium får innehas varierar vid olika grupper av utbildningsanstalter: tre läsår vid universiteten, karolinska institutet, konsthögskolan, Valands konstskola, musikhögskolan, musikkonservatorierna i Göteborg och Malmö samt veterinärhögskolan, två och ett halvt läsår vid tandläkarhögskolorna, två läsår vid de tekniska högskolorna och den regionala utbildningen för teknologie magisterexamen, lantbrukshögskolan och skogshögskolan, ett och ett halvt läsår vid ekonomiska fakulteten i Lund, farmaceutiska institutet, teatrarernas elevskolor, högre mejerikursen vid Alnarp samt handelshögskolorna, ett läsår vid gymnastiska centralinstitutet, socialinstitutet, högre trädgårdskursen vid Alnarp samt nordiska hushållshögskolans textillinje.

Utvecklingen sedan 1950. Vid slutet av 1940-talet — vid den tidpunkt då den studentsociala utredningen publicerade sitt betänkande — hade systemet med ett begränsat antal statsstipendier i form av fri bostad och fri kost till universitetsstuderande fungerat i c:a ett decennium. Utredningens reformprogram innebar en kraftig utbyggnad av statsstipendier och statliga lån i kombination. Utbyggnaden av stipendiesidan skulle ske med syfte att dels möjliggöra en utvidgning av antalet utbildningsanstalter som omfattades av denna stödform, dels möjliggöra en modifiering av villkoren för erhållande av denna stödform. Riksdagen fattade, såsom tidigare framhållits, på grundval av studentsociala utredningens reformprogram ett principbeslut 1950 om riktlinjer för den framtida utformningen av de studentsociala åtgärderna. Ett förverkligande av utredningens förslag i fråga om stipendiesidan skedde successivt under de därpå följande åren.

Rätt att erhålla statsstipendium skulle enligt studentsociala utredningens förslag tillerkännas de studerande vid i huvudsak samtliga akademiska läroanstalter inklusive socialinstitutet. Vid tidpunkten för betänkandets publicering var det ännu endast de studerande vid universiteten i Uppsala och Lund, vid karolinska institutet samt vid Stockholms respektive Göteborgs högskola som hade denna rätt. En första betydelsefull utvidgning i detta hänseende ägde rum 1953. Detta år bestämdes att stipendiesystemet skulle utsträckas till att omfatta även de studerande vid de tekniska högskolorna,

handelshögskolorna, tandläkarhögskolorna, farmaceutiska institutets apotekarlinje, gymnastiska centralinstitutets gymnastiklärarlinje samt socialinstitutet. De studerande vid några av dessa utbildningsanstalter hade dessförinnan kunnat erhålla ett mindre kontantstipendium. En andra betydelsefull utvidgning gjordes 1960 då ytterligare två grupper av utbildningsanstalter inordnades i statsstipendiesystemet: dels de högskolor som sorterade under jordbruksdepartementet, d. v. s. lantbrukshögskolan, veterinärhögskolan, skogshögskolan samt högre mejerikursen och högre trädgårdskursen vid Alnarp, dels på förslag av studiesociala utredningen ett antal läroanstalter för högre konstnärlig utbildning, nämligen konsthögskolan, musikhögskolan och musikkonservatoriet i Göteborg samt elevskolorna vid Dramatiska teatern och stadsteatrarna i Göteborg, Malmö och Norrköping-Linköping. De studerande vid högskolorna under jordbruksdepartementet hade dessförinnan kunnat få särskilda kontantstipendier med belopp motsvarande kostnaderna för kost och logi och de studerande vid vissa utbildningsanstalter för högre konstnärlig utbildning hade dessförinnan kunnat få stipendium till ett mindre belopp genom studiehjälpsnämnden. År 1962 utsträcktes statsstipendiesystemet att gälla de studerande vid Valands konstskola och musikkonservatoriet i Malmö och år 1963 slutligen till att gälla även de studerande vid nordiska hushållshögskolans textillinje samt deltagarna i regional utbildning för teknologie magisterexamen och för regional akademisk 2-betygsundervisning.

Studentsociala utredningen ansåg sig i sitt betänkande inte kunna förorda att de ditintills tillämpade två villkoren för erhållande av statsstipendium helt och hållet slopades. Vid slutet av 1940-talet var det enligt gällande reglemente endast de obemedlade studenterna med utpräglad studiebegåvning, som kunde erhålla ett sådant stipendium. Några närmare anvisningar om hur dessa villkor skulle tillämpas lämnades inte, utan det ankom på statsstipendienämnderna, som hade att utdela stipendierna, att inom ramen för givna anslag och så rättvist som möjligt pröva sig fram från fall till fall. I praktiken hände det mycket sällan att studerande med ett genomsnittligt studentbetyg under a och med en föräldrainkomst över 10 000 kronor erhöll stipendium.

Dessa två villkor borde enligt studiesociala utredningen revideras och modifieras. Kravet på studielämplighet borde sänkas så att studenter som hade minst Ba i genomsnittligt studentbetyg skulle kunna erhålla stipendium; i vissa fall borde man även tänka sig att gå under Ba, om det var fråga om någon som haft synnerligen svåra förhållanden under skoltiden och visat sig ha fallenhet för akademiska studier. Kravet på viss ekonomisk behovssituation borde modifieras, så att inte endast de som kom från helt obemedlade hem skulle kunna erhålla stipendium, utan även större delen av de studenter som kom från mindre bemedlade hem och tillhörde det stora mellanskiktet i samhället. Denna målsättning — stipendiering av obemed-

lade och mindre bemedlade studenter vilka uppvisar god studielämplighet — skulle enligt studentsociala utredningen uppnås om stipendieringen utsträcktes till att omfatta omkring en fjärdedel av totalantalet nyinskrivna vid universitet och högskolor.

Det är skäl att något närmare dröja vid denna målsättning med en stipendiering omfattande en dryg fjärdedel av de nyinskrivna. Den baserade sig på en av Sven Wicksell och Tage Larsson företagen undersökning av de 1931 vid universitet och högskolor inskrivna studenternas sociala och ekonomiska förhållanden (SOU 1936:34). I denna undersökning hade bl. a. gjorts ett försök att indela studenterna i fyra klasser — 0, 1, 2 och 3 — efter föräldrarnas förmåga att bidra till studiernas finansiering; denna bidragsförmåga hade framräknats med hänsyn till yrke, inkomster, förmögenhet, bosättningsort och faktiskt utdelade lån och bidrag till barnen. Till klasserna 3 och 2 hade de studenter hänförts, vilkas föräldrar var i stånd att helt bekosta studierna; skillnaden mellan dessa klasser betingades av om verklig skuldsättning till föräldrarna förelåg eller ej. Till de två övriga klasserna, d. v. s. 1 och 0, hade de studenter hänförts, vilkas föräldrar bara kunde bekosta en del respektive ingen del av studierna. Wicksell och Larsson hade också gjort ett försök att beräkna hur studenterna inom respektive yrkesgrupper fördelade sig på olika bidragsklasser. Studentsociala utredningen gick ett steg vidare och gjorde en liknande beräkning för socialgruppernas del, varvid man dock lät akademikerna bilda en grupp för sig. Man kom därvid — efter vissa ytterligare beräkningar och antaganden — fram till att de studenter, som kunde anses höra till bidragsklasserna 1 och 0, d. v. s. de studenter som inte erhöll någon hjälp hemifrån och därför kunde anses ha behov av stipendium, utgjorde 10 % av studenterna från socialgrupp I, 33 % av studenterna från socialgrupp II, 75 % av studenterna från socialgrupp III samt 25 % av akademikerbarnen. Med utgångspunkt i den sociala strukturen hos de universitets- och högskolestuderande 1937—46 innebar detta att det förelåg ett stipendiebehov, som motsvarade en stipendiering av 26,6 % av det totala antalet nyinskrivna vid universitet och högskolor.

Denna beräkning baserade sig — vilket det är skäl att komma ihåg och som även underströks av studentsociala utredningen — på tre premisser. Den ena var att den ekonomiska bärkraften inom de olika grupperna även framdeles skulle vara densamma som i början av 1930-talet, den andra att de universitets- och högskolestuderandes sociala bakgrund även framdeles skulle vara densamma som under åren 1937—46, den tredje slutligen att sambandet mellan ekonomisk bärkraft respektive bidragsförmåga och bidragsvilja skulle förbli oförändrat. En förändring av de olika yrkesgruppernas ekonomiska bärkraft eller av deras andel av hela studentpopulationen eller av deras bidragsförmåga och bidragsvilja skulle m. a. o. få som följd också en förändring av behovet av stipendier.

Den tidpunkt vid vilken målet med en 26 % stipendiering av de nyinskrivna uppnåddes liksom den takt med vilken stipendiesystemet utvecklades under 1950-talet framgår av nedanstående tablå. Beräkningen av den andel som hade stipendium baserar sig på de studerande vid de utbildningsanstalter som respektive år omfattades av statsstipendiesystemet.

Budgetår	Anslag	Antal nya och fortsatta hela stipendier	Andel nya och fortsatta stipendier av närvarande	Andel nya stipendier av nyinskrivna, %
1950/51	294 000	255	—	4
1951/52	299 000	242	2,0	3
1952/53	600 000	333	2,6	7
1953/54	940 000	508	2,5	7
1954/55	1 874 000	944	4,4	13
1955/56	2 690 000	1 341	5,9	15
1956/57	4 385 000	1 970	8,6	21
1957/58	6 875 000	3 000	11,5	29
1958/59	9 370 000	4 114	14,5	32
1959/60	11 280 000	4 808	15,2	32
1960/61	17 675 000	6 450	17,3	48
1961/62	22 400 000	7 790	19,4	40
1962/63	26 260 000	9 045	20,3	42
1963/64	26 260 000			

De årliga anslagen till statsstipendier ökade alltså från knappt 300 000 kronor budgetåret 1950/51 till 26 260 000 kronor budgetåret 1962/63. De årligen utdelade stipendierna ökade från något över 250 stycken till drygt 9 000 stycken. Samtidigt steg stipendiernas värde omräknat i kronor från knappt 1 500 till c:a 2 780.

Denna successiva ökning av antalet nya stipendier innebar att de två villkoren för erhållande av statsstipendium — studielämplighet och ekonomiskt behov — successivt kunde mildras i den av studentsociala utredningen angivna riktningen. Den takt i vilken denna process ägde rum följde med undantag för två tillfällen inte några centralt givna direktiv. Det ena tillfället var 1954 då Kungl. Maj:t och riksdagen uttalade sig för att den då beslutade fördubblingen av anslagen skulle utnyttjas — förutom naturligtvis till nya och fortsatta stipendier enligt tidigare tillämpade regler — till en sänkning av kravet på studielämplighet från tillämpade AB+ till AB. Det andra tillfället var 1960 då man uttalade sig för att den då beslutade kraftiga höjningen av anslaget från 11,2 miljoner till 17 miljoner skulle utnyttjas till en sänkning av betygsgränsen från då tillämpade Ba+ till Ba. I övrigt bestämdes den takt i vilken de två villkoren modifierades av den praxis, som de lokala statsstipendienämnderna kom att tillämpa inom ramen för givna anslag och på grundval av regelbundna överläggningar med garantilånenämnden. I stort sett kan sägas att kravet på lägsta tillåtna studentbetyg under denna tid sänktes från a/AB+ till Ba och högsta till-

låtna till statlig inkomstskatt taxerade föräldrainskomst höjdes från c:a 10 000 till uppåt 25 000 kronor.

Den av utredningen fixerade 26 %-gränsen passerades redan budgetåret 1957/58. Förutsättningen för att stipendiering av denna omfattning skulle kunna uppfattas som ett slutmål hade emellertid bl. a. varit att den sociala strukturen hos de universitets- och högskolestuderande skulle förbli densamma som under början av 1940-talet. Så blev emellertid inte fallet utan det skedde, såsom närmare skall visas i följande kapitel, en kraftig ökning av de studerande från ekonomiskt jämförelsevis svaga skikt. Detta hade som följd att andelen stipendierade måste höjas över 26 % för att student-sociala utredningens reformprogram — en stipendiering av de obemedlade och mindre bemedlade med god studielämplighet — verkligen skulle uppnås.

Praxis vid utdelning. Kungl. Maj:t gör årligen på förslag av garantilånenämnden en fördelning på de olika statsstipendienämnderna av det belopp, som står till förfogande för utdelning av stipendier. Vid denna fördelning tas hänsyn till antalet sökande både till fortsatta och till nya stipendier. Det förutsättes att fortsatt stipendium skall utgå till alla därtill berättigade sökande samt att ett nytt stipendium skall utgå till alla sökande med ett genomsnittligt studentbetyg över en viss gräns och en till statlig inkomstskatt taxerad föräldrainskomst under en viss gräns.

Vid sin utdelning av stipendier inom ramen för de medel som är tillgängliga följer de fyra statsstipendienämnderna i huvudsak samma praxis. Den baserar sig på bestämmelserna i gällande reglemente, på anvisningar lämnade av garantilånenämnden liksom på de konferenser som regelbundet hålles mellan garantilånenämnden och statsstipendienämnderna. Vissa skillnader föreligger dock mellan nämnderna i deras försök att så rättvist som möjligt fördela tillgängliga anslag, även om dessa skillnader är av mindre väsentlig art.

Det är för en redogörelse för den praxis som nu tillämpas vid utdelningen av statsstipendier skäl att skilja mellan dem som erhåller stipendium för första gången och dem som tilldelas fortsatt stipendium.

Samtliga statsstipendienämnder gör vid sin bedömning av studiemeriterna hos dem som söker stipendium för första gången en skillnad mellan dem som är gymnasister, nyinskrivna och som studerat två eller tre terminer; efter ett till två läsår — beroende på utbildningsanstalt — mister de studerande, såsom tidigare framhållits, möjligheten att erhålla annat stipendium än fortsatt sådant. Överlag krävs minst Ba i genomsnitt hos dem som söker stipendium redan som gymnasister. Man tillämpar något olika regler i fråga om den som söker nytt stipendium under sitt första läsår; flertalet har vid detta ansökningstillfälle en dryg termin bakom sig. De nyinskrivna som har Ba eller mer i genomsnittligt studentbetyg beviljas som

regel nytt stipendium av nämnderna i Uppsala, Lund och Göteborg utan större hänsynstagande till redan uppnådda akademiska studieresultat, medan nämnden i Stockholm, som omfattar ett jämförelsevis stort antal utbildningsanstalter, redan på detta stadium anser sig böra lägga en betydande vikt vid sådana resultat. De nyinskrivna, som har mindre än Ba i studentbetyg, förutsättes dock allmänt kunna uppvisa åtminstone normala akademiska studieresultat för att de efter en dryg termins studier skall kunna beviljas stipendium. De studenter slutligen som söker nytt stipendium först efter tre terminer förutsättes kunna uppvisa normala studieresultat för att erhålla stipendium. Detta innebär i fråga om de studerande vid de filosofiska fakulteterna att de, enligt den praxis som tillämpas av nämnderna i Lund och Göteborg, skall ha avlagt minst två betyg i något ämne — eller åtminstone en mycket väsentlig del av kursen för två betyg — medan nämnderna i Uppsala och Stockholm även anser sig kunna godtaga ett betyg i tre olika ämnen.

Vid bedömningen av den stipendiesökandes ekonomiska situation tas överlag hänsyn till föräldrarnas inkomster och tillgångar, till den egna ekonomiska situationen samt — i den mån vederbörande är gift — också till makens.

Det sker vid bedömningen av föräldrarnas ekonomiska situation inte endast en sammanvägning av deras till statlig inkomstskatt taxerade inkomst och förmögenhet utan även en justering av beloppen med hänsyn till vissa faktorer, som anses påverka den ekonomiska situationen. I den mån det belopp man kommer fram till efter denna sammanvägning och justering överstiger en viss summa tilldelas vederbörande student inte stipendium. Vid utdelningen av förstagångsstipendier för läsåret 1963/64 fastställdes detta belopp av statsstipendienämnden i Uppsala till 25 000 kronor, av nämnden i Lund till 27 000 kronor, av nämnden i Göteborg till 23—26 000 kronor samt av nämnden i Stockholm till 24 000 kronor.

Sammanvägningen av föräldrainkomst och föräldraförmögenhet sker efter följande regler: Nämnderna i Uppsala, Lund och Göteborg lägger vid en förmögenhet över 20 000 kronor 20 % av det överskjutande beloppet till den taxerade inkomsten. Nämnden i Stockholm lägger vid en förmögenhet över 40 000 kronor 10 % av det överskjutande beloppet till den taxerade inkomsten. I allmänhet tar man inte hänsyn till den typ av förmögenhet det rör sig om; nämnden i Stockholm bortser dock från egna hem i den mån deras nettovärde understiger 50 000 kronor.

Nämnderna tar i sin bedömning av föräldrarnas ekonomi även hänsyn till andra faktorer. De drar alla av en viss summa från den taxerade inkomsten för varje oförsörjt syskon; i Uppsala, Lund och Göteborg 3 000 kronor för ett syskon under 21 år och i Stockholm ett belopp som är differentierat med hänsyn till åldern. (I Uppsala, Lund och Göteborg kan man i stället för att dra 3 000 kronor på den taxerade inkomsten höja det förmö-

genhetsbelopp, som man inte tar hänsyn till vid stipendieutdelningen. Det höjs med 10 000 kronor för varje försörjt syskon och 15 000 kronor för varje oförsörjt.) Samtliga nämnder drar också av en summa på 2 000 från den taxerade inkomsten om bägge föräldrarna förvärvsarbetar och var för sig haft en inkomst som översteg 2 000 kronor. Två av nämnderna — de i Stockholm och Göteborg — lägger till ett belopp om 1 500 respektive 1 000 till den taxerade inkomsten om vederbörande student har sitt föräldrahem på studieorten; i Göteborg göres denna uppräknings oavsett om vederbörande bor i föräldrahemmet eller ej, medan förutsättningen i Stockholm är att han eller hon verkligen bor i hemmet. Nämnden i Stockholm slutligen tar också hänsyn till den ort där föräldrarna är bosatta, såtillvida som man för jämförelsens skull omvandlar föräldrainskomsten till vad som gäller på en och samma dyrrort.

Vid bedömningen av de sökandes egna inkomster har samtliga nämnder den principen att man anser en inkomst överskridande vad som utgår i lön till en tredje amanuens som diskvalificerande; en tredjeamanuenslön uppgår för närvarande till 5 750 kronor per år i dyrrortsgrupp 5. Nämnden i Uppsala tilldelar dock dem som har en inkomst som ligger mellan en tredje och en andra amanuenslön halvt stipendium. Vidare anser samtliga nämnder att en förmögenhet på över 6 000 kronor är diskvalificerande för innehav av stipendium. Vissa nämnder tar hänsyn till om tillgångarna är realiserbara, andra gör det inte. Vidare accepterar vissa nämnder något högre förmögenhetsbelopp om båda föräldrarna är döda eller om endast den ene lever och är i små omständigheter, medan andra inte tar sådan hänsyn. Innehav av bil — oavsett kvalitet — diskvalificerar till stipendium i Uppsala, Lund och Göteborg om inte särskilt ömmande skäl kan anges; i Stockholm accepterar man äldre bilar. Statsstipendienämnderna tar slutligen i sin bedömning av den sökandes inkomster och tillgångar i regel inte hänsyn till om vederbörande är gift eller ej och om han eller hon har barn eller ej.

Vid bedömningen av den stipendiesökandes makes inkomster och tillgångar beaktar man om vederbörande make är skuldsatt och om han eller hon har barn att dra försorg om. Den som inte är skuldsatt och inte har försörjningsplikt gentemot någon får ej ha en nettoinkomst överstigande 10 000, om stipendium skall kunna utgå; i Uppsala och Stockholm händer det dock att man tilldelar den vars make har en inkomst något överstigande 10 000 halvt stipendium. Motsvarande klart angivna gränsvärden finns inte vid bedömningen av makens tillgångar, men det kan helt allmänt sägas att nämnderna accepterar högre förmögenhetsbelopp för make än för den sökande.

Statsstipendienämnderna tillämpar i stort sett samma regler i fråga om studielämplighet och ekonomiskt behov vid utdelningen av fortsatta stipen-

dier som av nya. Att de studerande endast har rätt att inneha stipendium under maximalt ett till tre läsår — beroende på utbildningsanstalt — har förut framhållits.

De som bedriver studier vid utbildningsanstalter med bunden undervisning får fortsatt stipendium så länge de visat sig kunna följa den normala studietakten. De som bedriver studier vid utbildningsanstalter med fria studier — enkannerligen vid de filosofiska fakulteterna — får efter en termins studier så gott som automatiskt fortsatt stipendium i Lund och Göteborg men måste efter tre terminers studier i princip ha lyckats avlägga minst två betyg i ett ämne. I Uppsala och Stockholm tar man redan efter en termins studier viss hänsyn till de akademiska studieresultaten och man kan efter tre terminers studier i stället för två betyg acceptera tre ettor. Flera av nämnderna brukar dock i någon mån rucka på dessa regler om det är fråga om tidsödande ämnen som moderna språk, liksom flera av dem är beredda att bordlägga ansökningar om ett fortsatt stipendium till sommaren eller t. o. m. till hösten, för att vederbörande skall hinna uppnå de erforderliga studieresultaten. När det gäller de studerandes ekonomiska situation tillämpas i stort sett samma regler vid utdelningen av fortsatta stipendier som vid utdelningen av nya stipendier. Man försöker dock undvika att mindre fluktuationer i föräldrainskomsten skall medföra förlust av stipendium.

Ett särskilt prolongeringsproblem uppstår när en person, som innehaft eller innehar statsstipendium, byter utbildningsanstalt, eller tar upp en ny typ av studier vid en och samma utbildningsanstalt. Den grundläggande principen vid byte av läroanstalt är att den studerandes sammanlagda närvarotid vid båda läroanstalterna beaktas. Den vars sammanlagda närvarotid ej överstiger längsta närvarotid, som föreskrives för någon av läroanstalterna, kan erhålla nytt stipendium. Den grundläggande principen vid byte av studier vid en och samma läroanstalt — t. ex. vid byte av fakultet eller upptagande av licentiatstudier — är att vederbörande skall få behålla sitt stipendium.

Det är slutligen också möjligt för en statsstipendieinnehavare att åtnjuta stipendieförmånerna under studier utomlands. Förutsättningen är att dessa studier ingår som ett väsentligt led i utbildningen vid svensk läroanstalt och att den studerandes ordinarie lärare intygar att så är fallet.

2. Räntefria lån

Gällande bestämmelser. Räntefria lån ur statens lånefond för universitetsstudier (rf-lån) erhålles enligt gällande bestämmelser (SFS 1939:290 med ändringar 1956:578, 1960:407, 1961:290, 1962:359 och 1963:276) utan borgensförbindelser eller annan säkerhet. Lån av denna typ beviljas till ett belopp av högst 2 500 kronor per år. I den mån särskilda omständigheter föreligger kan dock detta belopp höjas, högst till 3 500 kronor.

Samma grupper av studerande som kan tilldelas statsstipendium kan även beviljas räntefria lån ur statens lånefond för universitetsstudier. Samma regler i fråga om de studerandes nationalitet och bosättning gäller också för erhållande av räntefria lån som för erhållande av stipendium, liksom det i båda fallen är statsstipendienämnderna som är utdelande myndighet.

Ansökan om räntefritt lån är samordnad med ansökan om studielån med statlig kreditgaranti. Det föreligger inte, såsom i fråga om ansökan om stipendium, några bestämmelser beträffande tidpunkten när dessa lån skall sökas, utan en ansökan härom kan inlämnas oavsett månad under året eller termin under en studerandes studietid.

De i gällande författning angivna villkoren för erhållande av räntefritt lån är att vederbörande, förutom att han eller hon skall vara studerande vid någon av de här aktuella utbildningsanstalterna, skall vara obemedlad eller mindre bemedlad samt ha visat god studiebegåvning.

Räntefritt lån beviljas för högst ett år i sänder. Lånebeloppens storlek skall bestämmas i varje särskilt fall med hänsyn till å ena sidan den ungefärliga kostnad den sökandes utbildning kan beräknas medföra och å andra sidan de medel som sökande under samma tid förfogar över. I gällande reglemente finns inte införda några bestämmelser om det maximiantal år under vilket ett räntefritt lån kan erhållas, utan det heter endast att den som erhållit lån i regel skall äga företräde till erhållande av fortsatt lån, så länge han har behov därav och med omsorg och framgång bedriver sina studier.

De erhållna lånen skall återbetalas efter det låntagaren avslutat sin utbildning. Amorteringsvillkoren fastställs av statsstipendienämnden med iakttagande av att denna återbetalning skall vara slutförd före utgången av femtonde året efter det då lån senast beviljades. Någon ränta påföres inte dessa lån förrän tredje året efter det respektive låntagare var berättigad lyfta sista delen av det senast beviljade lånet. Räntesatsen är för närvarande $2\frac{1}{2}$ %. Inbetalningar av kapitalbelopp och ränta sker till postbanken.

Räntefria lån ur statens lånefond för universitetsstudier avskrivs, i likhet med andra statliga studielån, med 25 % enligt det 1961 fattade beslutet. Avskrivningen skall äga rum på första förfallodagen enligt den för lånet fastställda amorteringsplanen.

I den mån låntagare önskar anstånd med amortering och ränteinbetalning, förlängning av amorteringstiden eller annan ändring av amorteringsplanen, skall ansökan härom göras hos generalpoststyrelsen. Denna kan medge anstånd med amortering och ränteinbetalning samt även — med tillämpning av regler som beslutats i samråd med garantilånenämnden — ändra amorteringsplanen. Om generalpoststyrelsen inte anser sig kunna medgiva ändring i amorteringsplanen skall styrelsen med eget yttrande överlämna ärendet till garantilånenämnden för prövning och avgörande.

Lånen uppsäges som regel till betalning i den mån inte en låntagare ordentligt fullgör sina förpliktelser. Uppsägningen ombesörjes av generalpost-

styrelsen. Ifrågavarande låntagare har att inom sex månader efter uppsägningen inbetala hela den återstående lånesumman, såvida inte Kungl. Maj:t på särskild ansökan funnit anledning medgiva lättnad. Om låntagare avlider innan studielånen blivit tillfullo återbetalade är det garantilånenämnden som har att bestämma hur det i varje särskilt fall skall förfaras med lånens indrivande. Vid särskilt ömmande omständigheter kan Kungl. Maj:t efter därom gjord framställning helt eller delvis befria dödsboet från återbetalningsskyldighet.

Utvecklingen efter 1950. 1946 års studentsociala utredning föreslog att statens lånefond för universitetsstudier skulle avvecklas. I stället för de räntefria lånen skulle en del av de av utredningen föreslagna statsgaranterade lånen förbindas med räntefrihet. Lån av denna typ skulle reserveras för statsstipendiater, f. d. statsstipendiater samt för en mindre del — c:a 10 % — av de övriga låntagarna. Riksdagens beslut 1950 innebar på denna punkt att man behöll lånefonden för universitetsstudier.

Utdelningen av räntefria lån ur statens lånefond för universitetsstudier har successivt ökat i omfattning sedan år 1950. Takten i denna ökning framgår av nedanstående tablå. Det årliga investeringsanslaget till fonden har mer än femtondubblats, från 1 miljon kronor budgetåret 1950/51 till 16,2 miljoner kronor 1962/63. Antalet årligen beviljade lån ökade från knappt 1 000 1950/51 till drygt 12 000 1962/63. Att antalet lån inte ökat i proportion till ökningen i investeringsanslag hänger samman med att de individuella lånebeloppen förändrats. Vid 1950-talets början var man enligt reglementets bestämmelser inte berättigad bevilja lån till högre belopp än 2 000 för studier i Stockholm och 1 500 för studier vid utbildningsanstalter på andra orter. Båda dessa belopp höjdes 1953 till nu gällande 2 500, i vissa fall 3 500. Den utvidgning av låneverksamheten som ägt rum sedan 1950 innebär att antalet utdelade lån i förhållande till antalet närvarande studerande ökat från 6 % till 27 %.

	Årligt anslag	Årligen beviljat belopp (Anslag + behållning av fonden)	Antal årligen beviljade lån	Antal beviljade lån i förhållande till antalet närvarande, %
1950/51	1 000 000	1 504 000	977	6
1951/52	2 500 000	1 886 000	1 195	6
1952/53	2 500 000	2 799 000	1 722	9
1953/54	2 500 000	3 790 000	1 700	8
1954/55	4 000 000	4 488 000	1 953	9
1955/56	5 000 000	5 571 000	2 464	11
1956/57	6 000 000	7 019 000	3 273	13
1957/58	6 000 000	7 019 000	3 464	13
1958/59	7 000 000	8 052 000	4 125	14
1959/60	8 000 000	9 250 000	5 522	17
1960/61	10 600 000	11 780 000	6 833	18
1961/62	13 600 000	15 397 000	8 411	21
1962/63	16 200 000	18 183 000	12 100	27

En kraftig utvidgning av kretsen av utbildningsanstalter, som omfattades av systemet med räntefria lån ur statens lånefond för universitetsstudier, vidtogs i samband med 1950 års principbeslut. Ditintills hade endast de studerande vid universiteten, de medicinska högskolorna samt de fria högskolorna i Göteborg och Stockholm kunnat erhålla räntefria lån ur statens lånefond för universitetsstudier. Nu fick också de studerande vid de tekniska högskolorna, handelshögskolorna, tandläkarhögskolorna, farmaceutiska institutet, veterinärhögskolan, lantbrukshögskolan, skogshögskolan, socialinstitutet, gymnastiska centralinstitutets gymnastikläroslinje samt högre mejerikursen vid Alnarp denna möjlighet. Nästa utvidgning inträffade 1960 när det bestämdes att denna lånemöjlighet skulle öppnas även för de studerande vid konsthögskolan, musikhögskolan, musikkonservatoriet i Göteborg, Dramatiska teaterns elevskola samt elevskolorna vid Göteborgs, Malmö och Norrköping-Linköpings stadsteatrar. Vidare tillkom 1961 de studerande vid högre trädgårdskursen vid Alnarp samt 1962 de studerande vid journalistinstitutets akademikerlinjer, vid Valands konstskola samt vid musikkonservatoriet i Malmö. Från och med den 1 juli 1963 står slutligen denna lånemöjlighet även öppen för de studerande vid nordiska hus-hållshögskolans textillinje samt för deltagarna i regional utbildning för teknologie magisterexamen och regional akademisk 2-betygsundervisning.

Villkoren för erhållande av räntefria lån är inte desamma i dag som i början av 1950-talet. De är visserligen formulerade på samma sätt med undantag för att kravet på utpräglad studiebegåvning ersatts med god, men kraven på både studiemeriter och inkomstsituation har i praktiken kunnat modifieras. Vid 1950-talets början måste en studerande för att ha möjlighet att erhålla ett räntefritt lån ha minst a/AB i genomsnittligt studentbetyg och en till statlig inkomstskatt taxerad föräldrainkomst inte överstigande c:a 15 000 kronor. Nu har, såsom nedan närmare skall visas, betygskravet sänkts till Ba eller något över Ba och den tillåtna föräldrainkomsten höjts till 25 000 kronor eller högre.

Praxis vid utdelning och återbetalning. Kungl. Maj:t gör årligen på förslag av garantilånenämnden en fördelning på de olika statsstipendienämnderna av det belopp, som står till förfogande för utdelning av räntefria lån. Vid denna fördelning tas hänsyn både till antalet tidigare låntagare och till det totala antalet aktiva studerande. Varje statsstipendienämnd tilldelades för budgetåret 1963/64 ett belopp som beräknats räcka dels till fortsatta lån till ett antal motsvarande c:a 70 % av föregående års låntagare, dels till nya lån till ett antal motsvarande 7,5 % av de aktivt studerande vid de utbildningsanstalter, som hänförts till respektive statsstipendienämnds verksamhetsområde. Det totala belopp som står till nämndernas förfogande för budgetåret 1963/64 är 20,6 miljoner.

Vid sin utdelning av räntefria lån inom ramen för de medel som är tillgängliga följer de fyra statsstipendienämnderna i huvudsak samma praxis, baserad dels på bestämmelserna i gällande reglemente, dels på regelbundna överläggningar inbördes och med garantilånenämnden. Denna praxis ansluter sig för övrigt nära till den som tillämpas vid utdelningen av stipendier. De lånesökandes studiemeriter liksom deras föräldraekonomi bedömdes sålunda år 1962/63 av samtliga statsstipendienämnder efter i stort sett samma regler som de stipendiesökandes studiemeriter och föräldraekonomi.

Vid bedömningen av de lånesökandes egna inkomster och tillgångar liksom vid bedömningen av den eventuella makens inkomster och tillgångar tillämpar nämnderna något olika regler. I Stockholm och Göteborg accepterar man något högre inkomst hos dem som ansöker om lån än hos dem som ansöker om stipendium, medan man i Uppsala och Lund räknar med samma maximibelopp för båda kategorierna, d.v.s. ett belopp motsvarande en tredjeamanuenslön; i Stockholm och Göteborg menar man att inkomsten skall få ha den höjd att den tillsammans med ett räntefritt lån täcker de normala studiekostnaderna. De belopp i tillgångar som diskvalificerar för innehav av räntefritt lån är desamma hos samtliga statsstipendienämnder, liksom samtliga nämnder tillämpar samma regler som på stipendiesidan i fråga om den lånesökandes makes inkomster och förmögenhet.

Den omständigheten att villkoren för erhållande av räntefritt lån och statsstipendium i stora stycken överensstämmer med varandra innebär att mottagarna av räntefritt lån till en mycket betydande del består av stipendiater och f. d. stipendiater. Denna sammankoppling av stödformerna har statsstipendienämnderna såtillvida tagit hänsyn till som de differentierar de utdelade beloppen i räntefritt lån med hänsyn till om vederbörande samtidigt uppbär ett stipendium eller ej. Maximibeloppet för räntefria lån är ju, såsom tidigare framhållits, 2 500 kronor, om inte särskilda skäl föreligger då det kan höjas till 3 500 kronor. Men de som samtidigt innehar stipendium kan enligt den praxis, som nu följes av samtliga nämnder, endast få en summa på 1 000 kronor.

Postbanken tar, när låntagarna inte fullgör sina förpliktelser, upprepade initiativ för att få lånen reglerade. I den mån ömmande skäl föreligger för låntagarens oförmåga att fullgöra sina förpliktelser brukar lånen inte uppsägas utan bli föremål för framtida bevakning. I den mån sådana ömmande skäl inte föreligger uppsäges lånet till betalning. Indrivningen av dessa belopp blir en uppgift för postbanken. Avskrivning av räntefria lån kan i vissa fall ske vid långvarig och bestående sjukdom samt vid dödsfall. Vid dödsfall sker sådan avskrivning om dödsboet saknar medel att gälda lånet eller om dödsboet, trots förekomsten av sådana medel, har särskilda behov av avskrivning.

3. Studielån med statlig kreditgaranti

Gällande bestämmelser. Studielån med statlig kreditgaranti (gs-lån) beviljas enligt gällande bestämmelser (SFS 1950:469 med ändringar 1954:420, 1956:260, 1956:579, 1960:405, 1961:295, 1962:357 och 1963:275) för att täcka studiekostnader. Dessa lån är amorteringsfria under studietiden samt utlämnas utan annan säkerhet än den statliga garantin och mot ränta, som fastställs av Kungl. Maj:t med hänsyn till det allmänna ränteläget. I princip skall denna räntesats — enligt de regler som introducerades i samband med införande av s. k. akademikerlån 1946 — inte med mer än ½ % överstiga sparbankernas vanliga inlåningsränta. Räntan var 4 % den 30 juni 1963.

Lån av denna typ kan beviljas de studerande vid huvudparten av de utbildningsanstalter, som omfattas av systemet med statsstipendier och räntefria lån ur statens lånefond för universitetsstudier. Gs-lån tilldelas dock inte, i motsats till vad som gäller i fråga om statsstipendier och räntefria lån, de studerande vid konsthögskolan, Valands konstskola, musikhögskolan, musikkonservatorierna i Göteborg och Malmö, Dramatiska teaterns elevskola samt elevskolorna vid Göteborgs, Malmö och Norrköping-Linköpings stadsteatrar.

De i gällande författning införda villkoren för erhållande av studielån med statlig kreditgaranti är, förutom att vederbörande skall vara inskriven vid någon av de här aktuella utbildningsanstalterna, att han eller hon gjort sig känd för skötsamhet, ådagalagt studielämplighet och är i behov av studiekredit. Studielämpligheten för studerande som nyligen inskrivits eller påbörjat sina studier skall anses vara ådagalagd, därest han eller hon har minst Ba i genomsnittligt studentbetyg eller motsvarande. Särskild hänsyn kan dock tagas till om sökande ådagalagt specialbegåvning eller om andra omständigheter kan anföras, som är av betydelse för bedömandet av hans eller hennes utsikter att med framgång fullfölja sina studier.

Beslut om statlig kreditgaranti meddelas av statsstipendienämnderna. Garantilån må utlämnas av Sveriges riksbank, bankaktiebolag, sparbank, jordbrukskassa samt studentkårs kreditkassa och andra därmed jämförliga kreditkassor. Statlig kreditgaranti beviljas för högst ett år i sänder. Några bestämmelser om lånens storlek finns inte intagna i reglementet i annan mening än att statsstipendienämnderna skall beakta den sökandes verkliga lånebehov under den tid lånet avser. Garantilånenämnden har däremot utfärdat vissa anvisningar rörande normalbelopp vid utlåningen.

Garantilånen avskrivs, i likhet med förut omnämnda statliga studielån, med 25 % enligt det 1961 fattade beslutet. Avskrivningen skall äga rum på första förfallodagen enligt den för lånet fastställda amorteringsplanen.

Amorteringsplanen fastställs av respektive statsstipendienämnd enligt särskilda föreskrifter, som bl. a. innebär samordning med amorterings-

planen för de räntefria lånen. Kreditanstalterna har att övervaka att låntagarna i vederbörlig ordning fullgör sina ränteinbetalningar och amorteringar. I den mån låntagaren inte fullgör sina förpliktelser skall garanti-lånenämnden avgöra huruvida lånet skall kvarligga hos kreditanstalten, uppsägas till betalning eller överflyttas till postbanken. Överflyttning till postbanken brukar tillgripas om kreditanstalten så påyrkar och långvarig betalningsoförmåga inträtt eller om det eljest visat sig omöjligt att få betalning på lånet. Kungl. Maj:t har även möjlighet att på förslag av garanti-lånenämnden besluta om avskrivning av lån.

Utvecklingen efter 1950. Studielån med statlig kreditgaranti utgjorde, såsom tidigare framhållits, det helt nya inslaget i 1946 års studentsociala utrednings reformprogram. Som mönster för denna nya låneform hade man de statsgaranterade akademikerlånen. Med akademikerlånen hade man velat underlätta kreditmöjligheterna för dem som redan avlagt examen och trätt ut i förvärvslivet, medan man med garantilånen till studerande avsåg att förbättra kreditmöjligheterna under själva studietiden. Riksdagen gav, i samband med sitt principbeslut 1950, sin anslutning till denna nya form av studiehjälp.

Kretsen av utbildningsanstalter, som omfattades av systemet med garantilån till studerande, bestod från början av universiteten i Uppsala och Lund, Stockholms och Göteborgs högskolor, de medicinska och tekniska högskolorna, handelshögskolorna, tandläkarhögskolorna, farmaceutiska institutet, veterinärhögskolan, lantbrukshögskolan, skogshögskolan, socialinstitutet, gymnastiska centralinstitutets gymnastiklärarlinje samt högre mejerikursen vid Alnarp. De utvidgningar, som ägt rum sedan 1950, är att de studerande vid den högre trädgårdskursen vid Alnarp, vid journalistinstitutens akademikerlinje, vid folkbibliotekens korrespondensinstitut och skolöverstyrelsens biblioteksskola, samt deltagarna i regional utbildning för teknologie magisterexamen och i regional akademisk undervisning fått möjlighet att erhålla statsgaranterade lån. Detta gäller slutligen också dem som av kanslern för rikets universitet antagits för tandläkarutbildning i Väst-Tyskland eller som studerar vid hushållshögskolans textillinje.

Villkoren för erhållande av ett garantilån var enligt det 1950 utfärdade reglementet desamma som för närvarande, med undantag för att man då och fram till budgetåret 1956/57 krävde minst Ba+ i genomsnittligt studentbetyg av nyinskrivna för att komma i fråga för lån. Statsstipendienämndernas tillämpning av reglementets bestämmelser om villkoren för erhållande av dessa lån har inte heller undergått några större förändringar under åren efter 1950.

Garantilåneverksamheten ökade successivt i omfattning under 1950-talet. Takten i denna ökning framgår av tablan på sid. 38.

Den totala lånesumman med statlig kreditgaranti steg från knappt 3 mil-

	Årligen beviljad garanti	Antal årligen beviljade lån	Antal beviljade lån i förhållande till antalet närvarande, %
1950/51	2,8	1 950	6
1951/52	7,6	2 787	15
1952/53	10,3	3 502	18
1953/54	13,0	4 277	21
1954/55	14,5	4 593	21
1955/56	17,0	5 429	23
1956/57	22,4	7 044	27
1957/58	30,2	9 962	37
1958/59	33,4	10 821	37
1959/60	37,3	12 789	39
1960/61	42,9	14 704	40
1961/62	58,2	18 829	47
1962/63	68,3	22 046	50

joner det första året till 68,3 miljoner 1962/63. Antalet årligen beviljade lån steg från knappt 2 000 det första året till 22 000 år 1962/63. Denna ökning innebär att antalet beviljade lån i förhållande till antalet närvarande steg till c:a 50 %. Den kraftiga ökningen i beviljad garanti mellan åren 1960/61 och 1961/62 får ses som en följd av den 1961 beslutade avskrivningsreformen.

Praxis vid utdelning och återbetalning. Statsstipendienämnderna ställs i samband med sin uppgift att bevilja statlig kreditgaranti ofta inför svåra avvägningsproblem. De har att bedöma de lånesökandes studiemeriter och deras behov av lån för studiefinansieringen. Dessa behovsprövningar innefattar i sin tur både en bedömning av den lånesökandes ekonomiska situation och på grundval härav en bedömning av lånebeloppets storlek. Den praxis som nämnderna följer i sitt arbete baserar sig på gällande reglemente, på anvisningar utfärdade av garantilånenämnden samt på regelbundna överläggningar inbördes och med garantilånenämnden.

I fråga om de lånesökandes studiemeriter gäller, såsom tidigare framhållits, att nybörjarna skall ha minst Ba i genomsnittligt studentbetyg för att kunna erhålla lån. De som inte är nybörjare måste kunna uppvisa normala studieresultat. Nämndernas uppfattning om vad som skall anses utgöra normala studieresultat sammanfaller visserligen inte alltid, men som något för nämnderna gemensamt kan dock sägas att de alla är benägna att bedöma studieresultatet hos de garantilånesökande något mildare än hos de stipendiesökande.

I fråga om de lånesökandes ekonomiska situation tas, liksom vid utdelningen av stipendier och räntefria lån, hänsyn både till de lånesökandes egen ekonomiska situation och till föräldrarnas och makens.

De lånesökandes föräldrar hör inte, för att lån skall kunna beviljas, ha

en till statlig inkomstskatt taxerad inkomst över 100 000 kronor eller en förmögenhet över 250 000 kronor. En sammanvägning av dessa belopp äger rum. De belopp som den lånesökande själv tillåtes ha i inkomster och tillgångar är beroende av det lånebehov, som vederbörande kan anses ha. En inkomst som sammanfaller med eller överstiger det belopp som behövs för att täcka studiekostnaderna diskvalificerar för erhållande av statsgaranterat lån. Den lånesökandes tillgångar däremot får ligga något över studiekostnaderna utan att detta är diskvalificerande. Tanken är att den studerande skall få förfoga över ett visst reservkapital. Samtliga nämnder accepterar 6 000 kronor som ett sådant kapital. De belopp slutligen, som den lånesökandes make får ha i inkomster och tillgångar, är avhängiga av de utgifter maken kan ha för barn etc. Helt allmänt kan dock sägas att inkomster upp till 10 000 inte utgör hinder för lån.

I fråga om lånebeloppens storlek har garantilånenämnden, såsom tidigare framhållits, utfärdat vissa anvisningar. Som ett normalbelopp för ensamstående ej hemmaboende studenter under det första läsåret har fastställts en summa på 5 500 kronor. En successiv höjning av detta belopp kan ske efter beaktande av den totala skuldsättningens storlek och prövning av återbetalningsförmågan. Det högsta normalbeloppet skall därvid utgöra 6 000 kronor. För ensamstående studenter som bor hemma görs en reducering med 1 000 kronor. Dessa normalbelopp får inte överskridas annat än efter ingående prövning i sådana fall, då starka skäl för ett överskridande föreligger. Sådana skäl är räntor på studieskulder, sommarstudier, studieresor som av akademisk lärare styrkes utgöra ett värdefullt inslag i utbildningen och särskild studieutrustning.

De gifta studenterna utgör i låneavseende en svårbedömbare grupp, såtillvida som deras kreditbehov i allmänhet är mycket stort och de därför lätt riskerar komma upp i höga skuldbelopp. Garantilånenämnden förutsätter i sina anvisningar att dessa familjer skall behandlas som en ekonomisk enhet. I de fall där den ena maken förvärvsarbetar och har en inkomst som kan anses täcka båda makarnas levnadskostnader bör lån beviljas endast för direkta studiekostnader. I de fall där båda makarna studerar bör absoluta maximum vara två normalbelopp för ensamstående. I de fall där den ena studerar och den andra är hemmavarande utan att familjen har barn bör endast normalbelopp för ensamstående utgå. I de familjer av denna typ där det finns ett barn under ett år bör ett tilläggs lån på högst 4 000 kronor, avsett att täcka levnadskostnaderna för den hemmavarande maken och barnet, kunna utgå. När barnet överskridit ett år sänkes detta belopp till 1 000 kronor.

Inom ramen för dessa av garantilånenämnden utfärdade tillämpningsföreskrifter och anvisningar har statsstipendienämnderna självfallet möjlighet att ta hänsyn till särskilda omständigheter i de enskilda fallen.

Spridningen av de lånesummor som statsstipendienämnderna beviljar ga-

ranti för är jämförelsevis stor. Man har å ena sidan gifta studenter, som kan komma i upp c:a 10—12 000 kronor, å andra sidan låntagare, som endast vill täcka en mindre del av sina studiekostnader med gs-lån. Budgetåret 1961/62 beviljades det inte mindre än 442 garantier för belopp som låg över 7 000 kronor och 14 992 garantier för belopp som låg under 5 000 kronor. Den genomsnittliga storleken hos de detta år utdelade gs-lånen uppgick till 3 090 kronor.

Den kreditanstalt, som utlämnat lånet, har såsom tidigare framhållits att övervaka att låntagaren fullgör sina förpliktelser. När detta inte sker gör kreditanstalten ett första försök att förmå vederbörande att fullgöra förpliktelserna. Om kreditanstalten misslyckas härmed görs en anmälan till garantilånenämnden. Denna i sin tur tar kontakt med ifrågavarande låntagare, uppmanar honom eller henne att betala in det förfallna beloppet, upprättar förslag till ny reglering av lånet samt överväger eventuella lagsökningsåtgärder. Nästa steg, om vederbörande låntagare fortfarande inte fullgör sina skyldigheter, är att garantilånenämnden rekommenderar kreditanstalten att vidta lagsökningsåtgärder i fråga om det belopp som förfallit till betalning. I den mån en reglering fortfarande inte kan ske eller i den mån vederbörande saknar utmätningsbara tillgångar överflyttas lånet efter beslut av garantilånenämnden till postbanken för fortsatt bevakning. Garantilånenämnden kan också besluta att hela lånet skall uppsägas och indrivnas. Den 30 juni 1962 fanns det 63 lån i postbanken med en total kapitalskuld om 490 486 kronor.

Avskrivning av garantilån — vid sidan om den regelmässiga med 25 % — kan, liksom i fråga om räntefria lån, ske vid långvarig och bestående sjukdom samt vid dödsfall. Samma regler tillämpas som vid avskrivning av räntefria lån.

4. Akademikerlån

Gällande bestämmelser. Lån med statlig kreditgaranti, s. k. akademikerlån, lämnas enligt gällande reglemente (SFS 1946:676 med ändringar 1956:580 och 1961:289) åt den, som avlagt akademisk eller därmed jämförlig examen. Dessa garantilån utlämnas utan annan säkerhet än den statliga garantin och mot ränta, som Kungl. Maj:t fastställer med hänsyn till det allmänna ränteläget. Principen är att denna ränta inte skall överstiga sparbankernas vanliga inlåningsränta med mera än $\frac{1}{2}$ %. Räntan var den 30 juni 1963 4 %. Ett akademikerlån bör som regel omfatta samtliga de studieskulder, som åvilar den sökande vid tiden för låneansökan och som med hänsyn till denna utbildning och övriga omständigheter kan anses skäliga. Med studieskuld i detta sammanhang avses inte lån ur allmänna studielånefonden, lånefonden för universitetsstudier eller värnpliktslånefonden.

I gällande reglemente görs inte någon uppräknig av de akademiska eller därmed jämförliga examina, som berättigar till akademikerlån, utan det

ankommer på garantilånenämnden att fastställa detta. Akademikerlån beviljas för examina som avläggs vid universitet och högskolor samt även folkskollärarexamen samt gymnastik-, musik- och navigationslärarexamina. Villkoren för erhållande av dessa lån är att den sökande gjort sig känd för skötsamhet samt att han eller hon har vilja och förmåga att fullgöra sina förpliktelser såsom låntagare.

Ansökan om akademikerlån inlämnas till Sveriges riksbank, bankaktiebolag, sparbank, jordbrukskassa, studentkårs kreditkassa eller Sveriges allmänna folkskolläraryörenings kreditkassa. Ifrågavarande kreditanstalt har att göra en undersökning av den sökandes kreditvärdighet och att i samråd med honom eller henne uppgöra förslag till amorteringsplan. Garantilånenämnden, till vilken handlingarna överlämnas, har att meddela beslut om kreditgaranti och att i samband härmed fastställa amorteringsvillkor. Lånet utlämnas sedermera av den kreditanstalt till vilken ansökan inlämnats.

Akademikerlånen avskrivs, i likhet med förut berörda statliga studielån, med 25 % enligt det 1961 fattade beslutet. Avskrivningen skall äga rum på första förfallodagen enligt den för lånet fastställda amorteringsplanen.

Den kreditanstalt, som utlämnat lånet, har att övervaka att låntagaren i vederbörlig ordning fullgör amorteringar och ränteinbetalningar. I den mån låntagaren inte fullgör sina skyldigheter skall anmälan härom göras till garantilånenämnden. Denna har att avgöra huruvida lånet skall kvarligga hos kreditanstalten, uppsägas till betalning eller överflyttas till postbanken. Den tredje utvägen skall alltid utnyttjas, därest kreditanstalten så påyrkar och det inte är fråga om lån, som Kungl. Maj:t på garantilånenämndens förslag finner sig föranlåten att helt eller delvis avskrivna. De skäl som kan föranleda avskrivning finns inte närmare angivna i reglementet.

Generalpoststyrelsen kan medgiva anstånd med fullgörande av amortering och ränteinbetalning för de garantilån, som överflyttats till postbanken liksom förlängning av den fastställda amorteringstiden. Om låntagaren brister i sina skyldigheter kan lånet uppsägas till betalning. Det är möjligt för Kungl. Maj:t att efter framställning av generalpoststyrelsen avskrivna en del av eller hela det lån som överförts till postbanken.

Utvecklingen efter 1950. Akademikerlånen berördes inte direkt av 1946 års studentsociala utredning eller av de principbeslut som riksdagen fattade 1950. Indirekt har de dock berörts av dessa händelser i så måtto som den kraftiga utbyggnaden av stipendier och statliga studielån, som blivit en följd av 1950 års principbeslut, i någon mån minskat behovet av akademikerlån.

Den utveckling som akademikerlånen genomgått sedan 1946/47 — det år under vilket de började beviljas — framgår av följande tablå.

	Årligen beviljad garanti mkr.	Antal årligen beviljade lån
1946/47	7,6	640
1947/48	10,2	935
1948/49	6,3	558
1949/50	8,5	769
1950/51	7,6	692
1951/52	7,2	647
1952/53	7,6	769
1953/54	10,5	1 022
1954/55	11,0	1 072
1955/56	11,0	1 016
1956/57	12,4	1 097
1957/58	13,9	1 221
1958/59	6,8	478
1959/60	6,4	467
1960/61	4,2	281
1961/62	6,0	475
1962/63	7,7	545

Förklaringen till den starka nedgången i antalet beviljade lån och den i årliga garantisumman efter budgetåret 1957/58 är att man efter detta år inte längre överför lån, som uteslutande består av garantilån till studerande, till akademikerlån. De lån som omvandlas till akademikerlån utgör antingen en kombination av garantilån till studerande och icke-statliga lån eller endast icke-statliga lån. Ökningen i antalet beviljade akademikerlån från och med budgetåret 1961/62 är en följd av den 1961 beslutade avskrivningen med 25 %. En del akademiker, som dessförinnan avstått från att söka akademikerlån, fann det nu förmånligt att ingiva sådan ansökan. Det var f. ö. förutsatt vid införandet av denna avskrivning att de som tidigare avlagt examen men ej hade akademikerlån för sina skulder alltjämt skulle ha möjlighet att söka sådant lån.

Den grupp av examina, som berättigar till akademikerlån, har under åren efter 1950 utökats med navigationslärarexamen, teckningslärarexamen, sjukgymnastexamen samt musiklärar- och hortonomexamina. Det har inte under 1950-talet funnits någon anledning att nämnvärt modifiera villkoren för erhållande av akademikerlån, utan den praxis, som för närvarande tillämpas och i det följande närmare skall beröras, ägde i stort sett giltighet under hela det gångna decenniet.

Praxis vid utdelning och inbetalning. Vid sin bedömning av ansökningarna om akademikerlån tar garantilånenämnden — för att anknyta till de två villkor som stod i förgrunden vid utdelningen av stipendier, räntefria lån samt garantilån till studerande — viss hänsyn till både studieresultat och behov. Hänsyn till studieresultat tas dock endast i de enskilda fall när dåliga betyg parats med höga skulder och otillfredsställande anställningsförhållanden. Vid en kombination av dessa faktorer händer det

att garantilånenämnden ser sig nödsakad att neka garanti för hela eller en del av det sökta beloppet. Hänsyn till behov tas i så måtto som man fäster avseende vid den lånesökandes egna tillgångar men inte — i motsats till vad som gäller vid utdelningen av de tre andra formerna av studie-hjälp på universitets- och högskolenivå — till föräldrars eller makes tillgångar. Garantilånenämnden brukar inte bevilja akademikerlån till en person, som har likvida tillgångar överskridande eller lika stora som de lån han eller hon begär garanti för; är tillgångarna något mindre än lånebeloppet kan vederbörande få garanti för en mindre del av sina lån.

Den vanligaste avväggningsfrågan, som garantilånenämnden ställs inför vid sin bedömning av ansökningar om akademikerlån, är om de lånebelopp som vederbörande söker garanti för är av en storlek, som gör det skäligt att överföra dem i ett akademikerlån. Nämnden får härvidlag beakta dels om lånebeloppet är rimliga med hänsyn till den utbildning som genomgått, dels om låntagarna själva — med de inkomster han eller hon kan väntas få i framtiden — har förutsättningar att uppfylla sina förpliktelser som låntagare. Det är svårt att generellt ange den praxis, som nämnden följer i sin bedömning av ansökningarna i och med att de individuella variationerna är så stora. Helt allmänt kan endast sägas att den genomsnittliga lånesumman hos de avslagna ansökningarna — de har de sista åren utgjort c:a 10 % av samtliga inlämnade ansökningar — legat något högre än den genomsnittliga lånesumman hos de ansökningar, som beviljats.

Spridningen av de lånesummor som garantilånenämnden beviljar garanti för är ganska stor. Det är i och för sig naturligt med tanke på de differenser i tid som föreligger för avläggande av olika examina. Budgetåret 1961/62 beviljades sålunda 90 garantier för belopp som låg under 5 000 kronor och 22 garantier för belopp som låg över 30 000. Den genomsnittliga storleken hos de detta år beviljade akademikerlånen uppgick till 12 631 kronor.

I den mån en akademikerlåntagare inte fullgör sina förpliktelser som låntagare vidtages samma åtgärder som i fråga om dem som mottagit garantilån till studerande. I tur och ordning och med olika medel försöker i första hand den kreditanstalt, som utlämnat lånet, därefter garantilånenämnden och i sista hand postbanken få de förfallna beloppen återbetalda. Avskrivning av akademikerlån — förutom den regelmässiga med 25 % — kan, liksom i fråga om räntefria lån och garantilån till studerande, ske vid långvarig och bestående sjukdom samt vid dödsfall. Samma regler tillämpas som vid avskrivning av de två tidigare nämnda typerna av lån.

5. Avskrivning av lån och utestående lånebelopp

Det finns, såsom framgått av det ovanstående, två typer av avskrivning av rf-lån, gs-lån och akademikerlån. Dels skall samtliga dessa lån avskrivas med 25 % enligt det 1961 fattade beslutet på första förfallodagen enligt den

för lånet fastställda amorteringsplanen. Dels kan det därutöver ske en avskrivning av dessa lån vid långvarig och bestående sjukdom samt vid dödsfall. Avskrivning på grund av sjukdom sker dock mycket sällan.

Omfattningen av den regelmässiga avskrivningen med 25 % framgår av följande tablå. De bestämmelser som reglerar denna avskrivning har hittills varit i kraft under två hela budgetår.

Låneform	1961/62		1962/63		S:a	
	Antal	Belopp mkr	Antal	Belopp mkr	Antal	Belopp mkr
Rf-lån	4 516	5,2	1 530	1,9	6 046	7,1
Gs-lån + Akademikerlån ...	15 356	28,3	3 582	8,5	18 938	36,8
	19 872	33,5	5 112	10,4	24 984	43,9

Den avskrivning med 25 % som kommit de universitets- och högskolestuderande till del uppgick — efter det att detta avskrivningsbeslut tillämpats i två budgetår — till 43,9 miljoner kronor. Omfattningen av den avskrivning, som förestavats av sjukdom eller dödsfall, framgår återigen av följande tablå. Beloppen gäller den summa som avskrivits från det respektive låneform inrättades t. o. m. 30 juni 1963. Det blir alltså fråga om en tidsperiod över 20 år beträffande rf-lånen, över 15 år beträffande akademikerlånen och över 10 år beträffande gs-lånen. Detta av sjukdom och dödsfall betingade avskrivningsbelopp uppgår till sammanlagt 875 000 kronor.

Låneform	Antal	Belopp kr
Rf-lån	31	119 789
Gs-lån	48	184 649
Akademikerlån	65	570 046
S:a	144	874 484

De lånebelopp för respektive låneform som var utestående den 30 juni 1963 framgår slutligen av nästa tablå.

Låneform	Antal	Belopp mkr
Rf-lån	22 182	76,4
Gs-lån	34 737	247,7
Akademikerlån	7 149	40,1
S:a	64 068	364,2

6. Den av garantilånenämnden sammanhållna studiehjälpens storlek

Omfattningen av den studiehjälp, som utgår till de universitets- och högskolestuderande kan uttryckas på två olika sätt: dels den årliga budgetmässiga belastningen, dels de belopp som de facto utgår i studiehjälp för ett års studier.

Den budgetmässiga belastningen. I riksstaten för budgetåret 1963/64 är anslaget till statsstipendier för de universitets- och högskolestuderande upptaget till 26,3 miljoner kronor. Anslaget för kostnader för avskrivning med 25 % av studielån med statlig kreditgaranti är upptaget till 6,2 miljoner. Avskrivningen av rf-lån sker genom nedskrivning av statens utestående fordran. Någon medelsanvisning för denna nedskrivning erfordras inte enär det årliga investeringsanslaget till statens lånefond för universitetsstudier påföres driftsbudgeten som avskrivningsmedel. Detta investeringsanslag är budgetåret 1963/64 upptaget till 15,4 miljoner.

Den faktiska belastningen. Det belopp som utdelades i stipendier budgetåret 1962/63 uppgick till 20,9 miljoner kronor. Det belopp som beviljades i lån ur statens lånefond för universitetsstudier uppgick till 18,2 miljoner kronor och det belopp som utgick i form av studielån med statlig kreditgaranti till 68,3 miljoner kronor. I och med denna långivning förband sig staten att framdeles i form av avskrivning med 25 % efterskänka 21,6 miljoner kronor. Till denna summa skall läggas en 25 % avskrivning på icke-statliga lån som de studerande upptog detta år och som framdeles kan komma att bli överförda i akademikerlån. Det är omöjligt att exakt ange denna summa, men den torde inte vara särskilt hög.

Det är i detta sammanhang skäl att också beakta den räntesubvention som staten årligen ger rf-låntagare. Denna subvention kan beräknas utgöra skillnaden mellan en med hänsyn till normalräntan beräknad räntesats av den utestående lånesumman och en viss del av de under år 1962 influtna räntorna. Räntesatsen har här beräknats till 5 %. Med hänsyn till att skuldränkor är avdragsgilla vid beskattningen antas att 60 % av räntorna utgör statens nettointäkter. Den utestående lånesumman per den 31 december antas utgöra det belopp på vilket helårsränta för budgetåret skall räknas. Denna summa den 31 december 1962 har uppfattats vara lika med det utestående lånebeloppet om 76,4 miljoner kronor jämte hälften av anslaget till lånefonden för 1961/62 och lika mycket av anslaget för 1962/63 eller sammanlagt 14,9 miljoner kronor. Räntesubventionen för budgetåret 1962/63 uppgår efter dessa beräkningar till 4,1 miljoner kronor.

Den sammanlagda summa, som de universitets- och högskolestuderande budgetåret 1962/63 erhöll i bidrag — som statsstipendier, som avskrivning på lån och som räntesubvention — uppgick alltså, om hänsyn inte tas till avskrivning på icke-statliga lån, till sammanlagt 46,6 miljoner kronor.

ANDRA KAPITLET

De universitets- och högskolestuderandes geografiska och sociala bakgrund

Den geografiska och sociala bakgrunden hos dem som bedriver studier på högre utbildningsnivåer har under ett par decennier varit föremål för ett ganska stort intresse i Sverige liksom annorstädes. Detta intresse har framkallat och i sin tur hämtat ytterligare näring ur ett ganska stort antal undersökningar på detta område. I dessa undersökningar har de universitets- och högskolestuderandes geografiska och sociala bakgrund ställts i relation till hela befolkningens geografiska och sociala struktur.¹

Utredningen har för sin framställning i detta kapitel haft anledning att utnyttja ett flertal av dessa undersökningar. Några har varit av särskilt stor betydelse. En är den statistik över högre studier som statistiska centralbyrån numera årligen utger och som även inrymmer uppgifter om studenternas geografiska och sociala bakgrund. (*Högre studier*, Sveriges officiella statistik. Undervisning). En annan undersökning är den om bakgrunden hos de vid gymnasiala skolformer intagna 1959 och 1960, som på gymnasieutredningens och studiesociala utredningens uppdrag utförts av byråchef Klas Wallberg och byrådirektör Leif Gouiedo (*Akademikernas skuldsättning*, SOU 1963:44, kap. 6 Sociala faktorerers inverkan på rekryteringen till vissa gymnasiala skolformer). En tredje är den undersökning av elevernas syn på valsituationer och studieformer i samband med gymnasieutbildning, som på uppdrag av gymnasieutredningen utförts av professor Kjell Härnqvist under medverkan av assistent Åke Gramh (*Vägen genom gymnasiet*, SOU 1963:15). Härtill bör ytterligare nämnas olika undersökningar om studenternas geografiska och sociala bakgrund som under efterkrigsåren utförts vid statistiska institutionen vid Lunds universitet under ledning av professor Carl-Erik Quensel.

Vid en redogörelse för de universitets- och högskolestuderandes geografiska och sociala bakgrund uppstår en svårighet, som det är skäl att ome-

¹ Med universitets- och högskolestuderande avser utredningen — i enlighet med de principer som tillämpas av statistiska centralbyrån — de studerande vid teologisk, juridisk, medicinsk, humanistisk och naturvetenskaplig fakultet, vid teknisk högskola, handelshögskola och tandläkarhögskola, vid farmaceutiska institutets apotekarlinje och receptarielinjer, vid veterinärhögskolan, skogshögskolan, lantbrukshögskolan och Alnarps mejeritekniska linje, vid gymnastiska centralinstitutet och sjukgymnastinstitutet samt vid socialinstitutet. Med övriga postgymnasiala utbildningslinjer avser utredningen tvåårigt folkskoleseminarium, distriktsåklagarkurs, ettårig fackkurs vid handelsgymnasium, statligt verks utbildningslinje, krigsskola samt institut för reklamutbildning.

delbart fästa uppmärksamheten på. En fördelning efter geografisk bakgrund är inte oavhängig av en fördelning efter social bakgrund och vice versa. Vår kunskap om de universitets- och högskolestuderandes geografiska bakgrund innefattar uppgifter om det län och den typ av hemort — stad eller landsbygd — som vederbörande kommer ifrån. Vår kunskap om de universitets- och högskolestuderandes sociala bakgrund innefattar uppgifter om faderns yrke. Skillnaderna i social struktur är självfallet mindre mellan olika län än mellan stad och landsbygd. Yrkesgruppen jordbrukare är naturligtvis så gott som uteslutande verksam på landsbygden, medan å andra sidan de yrkesgrupper som har högre examina till större delen är verksamma inom städerna. Det föreligger inte material som skulle göra det möjligt att vid en presentation av de universitets- och högskolestuderandes geografiska bakgrund konstanthålla den sociala variabeln och vid en presentation av den sociala bakgrunden konstanthålla den geografiska variabeln.

Detta kapitel omfattar tre huvudavsnitt. I ett första avsnitt (A) lämnas en redogörelse för de universitets- och högskolestuderandes nuvarande geografiska bakgrund, för de förändringar i detta avseende som ägt rum under efterkrigstiden samt i all korthet även för de förskjutningar med hänsyn till geografisk bakgrund som äger rum allteftersom en årskull slussas genom vårt utbildningsväsende. I ett andra avsnitt (B) lämnas på motsvarande sätt en redogörelse för de universitets- och högskolestuderandes nuvarande sociala bakgrund, för förändringar i detta avseende under efterkrigstiden samt ganska utförligt för förskjutningarna med hänsyn till social bakgrund inom vårt utbildningsväsende. I ett tredje avsnitt (C) slutligen diskuteras det komplicerade samspel av faktorer, som leder till att den sociala bakgrunden hos de universitets- och högskolestuderande avviker från hela befolkningens sociala struktur.

A. De universitets- och högskolestuderandes geografiska bakgrund

1. Länstillhörighet

De uppgifter om de universitets- och högskolestuderandes länstillhörighet som här skall användas hänför sig till nybörjare inskrivna vid universitet och högskolor läsåret 1960/61¹. Dessa uppgifter skall i det följande ställas i relation till liknande uppgifter dels i fråga om hela befolkningen, dels i fråga om tidigare årgångar. Genom den förra sammanställningen får man en uppfattning om frekvensen universitets- och högskolestuderande inom olika områden, genom den senare en uppfattning om den utveckling som ägt rum i fråga om de universitets- och högskolestuderandes geografiska bakgrund.

¹ *Högre studier 1960/61*, tab. 9.

Tab. II:1. Nybörjare vid universitet och högskolor 1960/61 i procent av 1/5 av åldersklassen 20—24 år 1960 med fördelning efter län

Stockholms stad	17,5	Göteborgs och Bohus l.	10,6
Stockholms län	12,8	Älvsborgs l.	7,2
Uppsala l.	14,7	Skaraborgs l.	8,0
Södermanlands l.	8,3	Värmlands l.	6,8
Östergötlands l.	8,6	Örebro l.	8,7
Jönköpings l.	8,2	Västmanlands l.	6,8
Kronobergs l.	8,7	Kopparbergs l.	6,4
Kalmar l.	7,5	Gävleborgs l.	7,4
Gotlands l.	5,2	Västernorrlands l.	7,7
Blekinge l.	7,3	Jämtlands l.	7,0
Kristianstads l.	8,3	Västerbottens l.	7,8
Malmöhus l.	11,2	Norrbottnens l.	6,2
Hallands l.	8,6		

Frekvensen universitets- och högskolestuderande i olika län framgår av tabell II:1. Nybörjarna vid universitet och högskolor år 1960/61 med uppdelning efter länstillhörighet har i denna tabell ställts i relation till en femtedel av alla dem i respektive län, som den 1 november 1960 befann sig i åldersklassen 20—24 år. Uppgifterna som gäller samtliga ungdomar är hämtade från 1960 års folkräkning.

Frekvensen universitets- och högskolestuderande är, som synes av tabell II:1, jämförelsevis hög i en grupp av län. Det är Stockholms stad samt Stockholms län, Uppsala län, Malmöhus län och Göteborgs och Bohus län. Dessa är samtliga län, som innesluter universitet och högskolor eller ligger i omedelbar närhet av sådana. I de övriga länen är denna frekvens ganska likartad. I inte mindre än 15 län uppgick nybörjarnas andel av 1/5 av åldersklassen 20—24 år till 7—8 %.

Det kanske mest intressanta i detta sammanhang är att se hur frekvensen universitets- och högskolestuderande i Norrland för närvarande förhåller sig till frekvensen i övriga delar av landet. I tabell II:2 har nybörjarna vid universitet och högskolor 1960/61 från Svealand, Götaland och Norrland enligt samma princip som tillämpades i tabell II:1 ställts i relation till en femtedel av alla dem i respektive region, som den 1 november 1960 befann sig i åldersklassen 20—24 år. Stockholms stad har dock fått bilda en grupp för sig liksom de fyra län som innesluter eller ligger i omedelbar anslutning till universitet. (Det har inte ansetts motiverat att för denna tid till dessa »universitetslän» räkna Västerbottens län.)

Den utveckling som under efterkrigstiden ägt rum på detta område beröses också i tabell II:2. De nuvarande frekvenstalen jämföres sålunda med den andel som de höstterminen 1947 inskrivna vid universitet och högskolor utgjorde av 1/5 av åldersklassen 20—24 år den 31 december 1945 inom respektive region. Uppgifterna om de höstterminen 1947 nyinskrivna har hämtats från 1957 års studentekonomiska undersökning utförd av statistiska centralbyrån, en undersökning som det finns anledning att utförligt uppehålla sig vid i följande kapitel. Uppgifterna om samtliga ungdomar

Tab. II:2. Nybörjare vid universitet och högskolor 1960/61 i procent av 1/5 av åldersklassen 20—24 år samt nyinskrivna höstterminen 1947 i förhållande till 1/5 av åldersklassen 20—24 år 31 dec. 1945 med fördelning efter regioner.

Regioner	ht 1947	1960/61
Stockholms stad	7,8	17,5
Stockholms l., Uppsala l., Malmöhusl. och Göteborgs och Bohus l.	3,5	11,8
Svealand utom Stockholms stad, Stockholms l. och Uppsala l.	2,0	7,4
Götaland utom Malmöhus l. och Göteborgs och Bohus l.	1,8	8,0
Norrland	1,4	7,2

år 1945 har hämtats från 1945 års folkräkning. Denna jämförelse lider av vissa svagheter, men den torde dock — vilket är det väsentliga — visa de förändringar som skett i de olika regionernas inbördes förhållande i fråga om frekvensen universitets- och högskolestuderande.¹

Det föreligger, såsom framgår av tab. II:2, inte längre — när man bortser från Stockholms stad och de fyra län som innesluter eller ligger i omedelbar närhet till universitet — så stora skillnader mellan Sveriges olika regioner i fråga om frekvensen universitets- och högskolestuderande. Det är numera m. a. o. i stort sett samma andel ungdomar i Norrlandslänen, som skriver in sig vid universitet och högskolor som i övriga »universitetslösa» län. Situationen var en något annan ännu under 1940-talet. Det förefaller sålunda för 15—20 år sedan ha varit mindre vanligt bland ungdomar i norra Sverige att bedriva studier vid universitet och högskolor än bland ungdomar i mellersta och södra Sverige.

2. Typ av hemort

Vår kunskap om den typ av hemort — stad eller landsbygd — som de universitets- och högskolestuderande kommer ifrån ger en ganska grov bild

¹ Det är, när det gäller materialet från 1960/61, fråga om *nybörjare* men i det andra fallet fråga om nettoantalet *nyinskrivna*. Med *nybörjare* avses alla som skrivit in sig vid universitet och högskola med avdrag för dem som tidigare varit inskrivna vid utbildningsanstalt med samma studieinriktning. Med nettoantalet *nyinskrivna* avses alla som skriver in sig vid universitet och högskolor med avdrag för dem som tidigare varit inskrivna vid annan utbildningsanstalt, oavsett om det är samma studieinriktning eller ej. I båda fallen är utläningar exkluderade. Det är vidare i fråga om *nybörjare* 1960/61 fråga om studerande, som påbörjade studier under ett helt år, medan det i det andra fallet är fråga om studerande som påbörjade studier endast under höstterminen. Dessa sifferserier kan alltså inte utnyttjas som någon illustration till den ökning i benägenheten att bedriva universitets- och högskolestudier, som ägt rum under efterkrigstiden. Slutligen bör det påpekas att det ligger ett visst tidsavstånd mellan folkräkningen 31 december 1945 och inskrivningen hösten 1947. Det kan ha skett en viss dödlighet och befolkningsflyttning under denna i och för sig ganska korta mellanliggande period.

Tab. II:3. Nybörjare vid universitet och högskolor 1960/61 i procent av 1/5 av åldersklassen 20—24 år med fördelning efter regioner och stad—landsbygd.

Regioner	Städer	Landsbygd
Stockholms stad	17,5	—
Stockholms l., Uppsala l., Malmöhus l. och Göteborgs och Bohus l.	13,0	9,2
Svealand utom Stockholms stad, Stockholms l. och Uppsala l.	9,0	5,7
Götaland utom Malmöhus l. och Göteborgs och Bohus l.	9,8	6,5
Norrland	9,4	6,2

av de faktiska förhållandena. Det är nämligen de administrativa gränserna mellan stad och landsbygd, som i detta sammanhang anger skillnaden mellan de två olika typerna av bosättning. Härigenom kommer å ena sidan att till landsbygd räknas förortsområden som inte väsentligt skiljer sig från de centrala stadsområdena, å andra sidan att till städer räknas ren landsbygd som inkorporerats med en angränsande stad.

Den utsträckning i vilken ungdomar i vad som i administrativt hänseende är stad respektive landsbygd påbörjar universitet- och högskolestudier framgår av tab. II:3. Nybörjarna vid universitet och högskolor läsåret 1960/61 från städer respektive landsbygd har ställts i relation till en femtedel av åldersklassen 20—24 år från motsvarande typ av hemort. Uppgifterna om totalbefolkningen är, liksom i fråga om länsfördelningen, hämtade från 1960 års folkräkning. Dessa frekvenstal presenteras med samma regionindelning som i föregående tabell.

Det råder som synes — oavsett region — en skillnad mellan stad och landsbygd i fråga om andelen ungdomar som bedriver högre studier. Denna skillnad är i stort sett densamma i Norrland som i Svealand exklusive Stockholms stad, Stockholms län och Uppsala län och Götaland exklusive Malmöhus län och Göteborgs och Bohus län. I de län, som innesluter universitet och högskolor eller ligger i omedelbar närhet till sådana, är frekvenstalen annorlunda. Det föreligger emellertid också i dessa län — även om benägenheten att bedriva högre studier där är större både i städerna och på landsbygden — skillnader i detta hänseende mellan de två ortstyperna.

Dessa skillnader mellan stad och landsbygd är nu väsentligt mycket mindre än vad som förut var fallet. Den utjämning, som i detta hänseende ägt rum bara under efterkrigstiden, belyses av följande tablå. Samtliga nyinskrivna höstterminen 1947 och samtliga nybörjare läsåret 1960/61 med fördelning efter stad och landsbygd ställes där i relation till 1/5 av åldersklassen 20—24 år i 1945 respektive 1960 års folkräkning med fördelning efter samma indelningsgrund.

Nyinskrivna ht 1947 Nybörjare 1960/61

Städer	4,7 %	12,3 %
Landsbygd	1,2 %	6,8 %

Skillnaderna mellan stad och landsbygd i fråga om andelen ungdomar, som bedriver högre studier var alltså betydligt större för 15—20 år sedan än i dag. Alltjämt existerar det dock olikheter av denna art. I någon mån sammanfaller dessa olikheter, såsom inledningsvis framhölls, med olikheter bestämda av den sociala miljön. Det har dock visat sig att även när man, såsom bl. a. skett i den av Kjell Härnqvist för 1955 års universitetsutredning utförda *Reserverna för högre utbildning* (SOU 1958: 11), försöker konstanthålla den sociala bakgrunden så varierar alltjämt frekvensen universitets- och högskolestuderande med typ av hemort. Det föreligger m. a. o. inte samma grad av utjämning mellan stad och landsbygd som mellan olika regioner — om man bortser från de län som innesluter eller ligger i omedelbar närhet till universitet och högskolor — i fråga om frekvensen universitets- och högskolestuderande.

3. Förskjutningar i geografisk bakgrund

De skillnader, som alltjämt existerar mellan de universitets- och högskolestuderandes geografiska bakgrund och hela befolkningens geografiska struktur, är ett resultat av förskjutningar, som äger rum allteftersom en årskull ungdomar slussas genom vårt utbildningssystem.

Inom vårt utbildningssystem har vi hitintills haft tre väsentliga övergångsställen: övergången från folkskola till realskolenivå, från realskola och motsvarande till gymnasienivå och från gymnasium till universitets- och högskolenivå eller studier vid andra postgymnasiala utbildningsanstalter. Vid dessa övergångsställen har det fattats beslut av två olika slag. Dels har det gällt och gäller alltfört för dem som genomgått en lägre utbildning att avgöra om han eller hon omedelbart skall träda ut i förvärvslivet eller bedriva ytterligare studier. Dels har det — om man väl bestämt sig för att genomgå en högre utbildning — gällt att välja typ av studier på denna högre nivå. Vid övergången från lägre skolformer till gymnasiala står valet mellan olika typer av gymnasieutbildning. Vid övergången från gymnasiala studier till postgymnasiala står valet mellan akademiska och icke-akademiska studier samt naturligtvis också inom dessa utbildningsområden mellan en serie olika linjer.

En selektionsprocess inom ett utbildningssystem belyses bäst om man kan följa en och samma årskull på dess väg genom systemets olika stadier.

En sådan undersökning av en årskull har gjorts av Ejnar Neymark i hans doktorsavhandling *Selektiv rörlighet*. Han har från olika synpunkter undersökt män, födda år 1928, vid 14, 21 och 28 års ålder och därvid även

beaktat deras utbildningsnivå; några uppgifter om deras val av utbildning ovanför gymnasiestadiet lämnas dock inte. Det framgår med all önskvärd tydlighet av Neymarks material att landsbygdsungdomar tidigt »föll av» från utbildningsväsendet i mycket större utsträckning än stadsungdom. Det var t. ex. 34 % av de undersökta stadsungdomarna som direkt från folkskola gick vidare till realskola och motsvarande mot 9 % av de undersökta landsbygdsungdomarna. Neymarks undersökning avser emellertid år som ligger före den tid under vilken det, såsom tidigare visats, skett en utjämnning mellan stad och landsbygd i fråga om frekvensen universitets- och högskolestuderande.

En annan undersökning, som också belyser en årskulls väg genom vårt utbildningsväsende, är Kjell Härnqvists förut nämnda, *Reserverna för högre utbildning*. I denna undersökning lämnas bl. a. uppgifter om de olika skolnivåer som de manliga eleverna i folkskolans fjärde klass år 1945 kom att uppnå. Eleverna har indelats i fyra grupper efter sin hemort eller riktigare efter typ av skoldistrikt: 1) orter med universitet eller högskola, 2) orter med gymnasium men utan universitet eller högskola, 3) orter med endast realskola samt 4) orter med endast folkskola. Folkskoleeleverna i grupp 4 — i stort sett ren landsbygd — gick vidare i skolväsendet i mycket mindre utsträckning än eleverna från de övriga typerna av orter. Detta gäller oavsett social nivå. I nedanstående tablå, som berör grupperna 2 och 4, är det dock endast fråga om elever som utgår ur socialgrupp I. Tre nivåer anges: dels genomgången folkskola, dels högre påbyggnader och realexamensnivå, dels studentexamens- och högskolenivå.

Typ av skoldistrikt	Utbildningsnivå		
	F.	R.	S.
g. (2)	4 %	41 %	55 %
f. (4)	13 %	48 %	39 %

Det var, som framgår av ovanstående tablå, endast 4 % av folkskoleeleverna från socialgrupp I som inte gick vidare till realskolestudier i orter med gymnasium mot 13 % av folkskoleeleverna från motsvarande sociala miljö i orter med endast folkskola. I det förra fallet var det 55 % som tog studentexamen mot 39 % i det senare.

Framdeles när den nioåriga obligatoriska skolan har blivit genomförd i hela landet har vi inte längre tre utan endast två väsentliga övergångsställen: övergången från grundskola till gymnasium och från gymnasium till postgymnasiala studier.

Den färskaste kunskap vi äger om det senare av dessa övergångsställen — övergången från gymnasium till postgymnasiala studier — hänför sig till dem som avlade studentexamen eller motsvarande år 1957. Statistiska centralbyrån har insamlat uppgifter om i vilken utsträckning dessa studenter efter avlagd studentexamen har skrivit in sig vid universitet och hög-

skolor, vid andra postgymnasiala utbildningslinjer eller ännu inte skrivit in sig vid någon av de i centralbyråns statistik upptagna utbildningsanstalterna.¹ Utredningen har närmare undersökt övergången t.o.m. läsåret 1959/60. Det visar sig inte längre, när man fördelar dessa studenter efter typ av hemort, föreligga några skillnader i fråga om vidare studier. Det är m. a. o. i stort sett samma andel ungdomar från landsbygd som från städerna som efter studentexamen går vidare till högre studier.

Vi äger inte någon motsvarande färsk kunskap om den geografiskt bestämda avtappningen vid övergången från realskola och motsvarande till gymnasiala studier, d. v. s. vid det övergångsställe som framdeles är det enda som kan väntas få någon betydelse för fördelningen vid högre utbildningslinjer av studerande från landsbygd respektive stad. Det finns emellertid anledning förmoda att den geografiskt bestämda avtappningen vid detta övergångsställe redan nu är mindre än vad som förut varit fallet. En snabb utbyggnad av gymnasienätet har ägt rum under efterkrigstiden. Det finns vidare anledning förmoda att hela denna problematik kommer att minska i betydelse, i samma mån som urbaniseringsprocessen fortskrider och en allt större andel ungdomar kommer att leva i städer och stadslänkande samhällen med korta avstånd till gymnasier och motsvarande utbildningsinstitutioner. De olikheter i utbildningsfrekvens, som alltjämt kan noteras mellan stad och landsbygd, får nämligen i stor utsträckning antas vara en funktion av olika avstånd till högre skolor. Dessa frågor finns utförligt belysta i gymnasieutredningens betänkande (SOU 1963:44).

B. De universitets- och högskolestuderandes sociala bakgrund

1. Faderns yrke

De uppgifter om de universitets- och högskolestuderandes faders yrken som här skall användas hänför sig, liksom i fråga om länstillhörighet och typ av hemort, till nybörjarna vid universitet och högskolor läsåret 1960/61². Dessa uppgifter om social bakgrund skall i det följande ställas i relation till liknande uppgifter dels i fråga om hela befolkningen, dels i fråga om tidigare årgångar.

Denna fördelning av nybörjare vid universitet och högskolor efter faderns yrke baserar sig på den indelningsmetod, som ursprungligen utarbetades av Sven Wicksell och Tage Larsson. Denna metod har sedermera modifierats i samband med ett flertal undersökningar utarbetade antingen av forskare knutna till statistiska institutionen i Lund eller av statistiska centralbyrå.

¹ *Högre studier* 1957/58—1958/59 och 1959/60. För definition av universitet och högskolor respektive andra postgymnasiala utbildningslinjer se not. 1, s. 46.

² Uppgifterna om denna nybörjarårgång ingår, såsom tidigare framhållits, i *Högre studier* 1960/61, tab. 6.

Den omfattar nio yrkesgrupper och är konstruerad med hänsyn tagen både till ekonomisk situation och attityder gentemot högre studier.

Det är tyvärr inte möjligt att belysa sambandet mellan högre studier och social bakgrund på samma sätt som sambandet mellan högre studier och geografisk bakgrund. Vi saknar nämligen uppgifter om det totala antalet ungdomar i landet med fördelning efter faderns yrke efter här tillämpad indelningsmetod. Det enda som kan göras för att vi skall få en uppfattning om frekvensen universitets- och högskolestuderande inom olika miljöer, är att ställa de studerandes sociala bakgrund i relation till hela befolkningens sociala struktur. Den närmaste motsvarigheten för hela befolkningens del till den indelningsmetod som använts vid studentundersökningarna återfinnes i valstatistikens urvalsundersökning av de manliga röstberättigade.

I tab. II:4 jämföres nybörjare inskrivna vid universitet och högskolor 1960/61 med fördelning efter faderns yrke med de manliga röstberättigade vid andrakammarvalet 1960 med fördelning efter det egna yrket. Det bör dock understrykas att denna jämförelse lider av vissa brister.¹

Det framgår av tab. II:4 — med reservation för de inexaktheter, som vidlåder denna jämförelse — att vissa yrken är klart överrepresenterade bland fäderna till de universitets- och högskolestuderande, andra klart underrepresenterade. Folkskollärare, akademiker/officerare och direktörer, disponenter, grosshandlare är klart överrepresenterade. Arbetarna är klart underrepresenterade. De förra utgjorde sammanlagt så mycket som 35,2 % av fäderna till nybörjarna vid universitet och högskolor 1960/61 men endast 5,4 % av de röstberättigade år 1960. De senare utgjorde endast 14,3 % av fäderna till nybörjarna detta år men över hälften av den manliga valmanskåren. Överrepresenterad var också gruppen handlande, handelsresande, hantverksmästare. Det fanns vidare bland dessa nybörjare en större andel barn till tjänstemän än andelen tjänstemän inom hela befolkningen. Den enda yrkesgrupp vid sidan om arbetarna, som var underrepresenterad, var »jordbruk med binäringar», även om den var det i mycket mindre utsträckning.

¹ Den ena reservation, som här måste göras, gäller själva indelningsmetoden. Den metod som användes i valstatistikens urvalsundersökning är ingalunda helt identisk med Wicksell-Larssons. Denna undersöknings material kan dock — efter vissa omgrupperingar och hopsummeringar — i grova drag jämföras med studentstatistikens på det sätt som sker i tab. II:4. Grupperna »akademiker (ej annorstädes redovisade)» och »officerare» i studentstatistiken motsvaras av en enda grupp i valstatistikens urvalsundersökning liksom grupperna »högre tjänstemän utom akademiker; vissa fria yrken» och »övriga tjänstemän». Den andra reservation, som här måste göras, gäller den omständigheten att valstatistikens urvalsundersökning avser samtliga manliga röstberättigade. Det vore naturligtvis värdefullt om man åtminstone — eftersom det inte går att ställa de universitets- och högskolestuderande i relation till det totala antalet jämnåriga med motsvarande social bakgrund — kunde ställa de studerande i relation till de röstberättigade som befinner sig i den åldern att de kunde ha barn vid universitet och högskolor. Härigenom skulle man få en riktigare bild av frekvensen universitets- och högskolestuderande. Den valstatistiska undersökningens karaktär av urvalsundersökning gör emellertid en sådan jämförelse mindre meningsfull.

Tab. II:4. Nybörjare vid universitet och högskolor 1960/61 och de manliga röstberättigade 1960 med fördelning efter faderns respektive det egna yrket.

Faderns yrke	Nybörjare 1960/61	Manliga röstberättigade 1960
Jordbruk med binärningar utom arb.	9,2	15,1
Folkskollärare m. fl.	4,1	0,9
Akademiker (ej annorstädes red.)	22,4	3,1
Officerare	1,6	
Direktörer, disponenter, grosshandl.	7,1	1,4
Handlande, handelsresande, hantverksmästare	11,9	7,4
Högre tjänstemän utom akademiker; vissa fria yrken	15,6	19,1
Övriga tjänstemän	9,8	
Arbetare	14,3	53,0
Obestämt yrke	0,3	—
Uppgift saknas	3,7	—
	100	100

Den utveckling, som under efterkrigstiden ägt rum i fråga om de universitets- och högskolestuderandes sociala bakgrund, belyses i tab. II:5. Nybörjarna 1960/61 med fördelning efter faderns yrke jämförs i denna tabell med två tidigare årgångar, de 1947 och 1953 nyinskrivna likaledes med fördelning efter faderns yrke.¹ Dessa två årgångar har kartlagts av den förut nämnda 1957 års studentekonomiska undersökning, tab. 43.

Denna jämförelse gäller inte frekvensen universitets- och högskolestuderande inom de olika yrkesgrupperna — vi saknar som tidigare framhållits statistiskt material som skulle möjliggöra en sådan jämförelse — utan endast förändringar i olika yrkesgruppers andel av studentfäderna. De på detta sätt inregistrerade förändringarna behöver naturligtvis inte alltid vara uttryck för att det skett en ökning respektive minskning i frekvensen universitets- och högskolestuderande utan kan bottna i att antalet familjer eller familjernas storlek skiftat inom yrkesgrupperna.

De två yrkesgrupper, som alltjämt är underrepresenterade bland de universitets- och högskolestuderande — jordbrukare och arbetare — uppvisar, såsom framgår av tab. II:5, en olika utveckling i fråga om relativ andel.

¹ Tre påpekanden bör göras i anledning av tab. II:5. Det första är att här jämföres med varandra »nybörjare» och »nyinskrivna». Om dessa olika begrepp se s. 47. Det andra är att uppgifterna från 1947 och 1953 endast avser de nyinskrivna under höstterminerna, medan uppgifterna från 1960/61 avser ett helt läsår; de härav betingade olikheterna har dock inte uppfattats som betydande. Det tredje påpekanet är att eleverna vid socialinstituten inte ingår i de två tidigare inskrivningsårgångarna, varför de även frånräknats från 1960/61 års nybörjarårgång; detta är förklaringen till att uppgifterna om den sociala strukturen hos nybörjarna 1960/61 i tabell II:5 inte är exakt desamma som de tidigare lämnade.

Tab. II:5 Nyinskrivna höstterminerna 1947 och 1953 samt nybörjare 1960/61 med fördelning efter faderns yrke.

Faderns yrke	Nyinskriv. ht 1947	Nyinskriv. ht 1953	Nybörjare 1960/61
Jordbruk med binäringar utom arb.	9	10	9
Folkskollärare m. fl.	6	6	4
Akademiker (ej annorstädes red.)	21	21	23
Officerare	3	2	2
Direktörer, disponenter, grosshandl.	8	7	7
Handlande, handelsresande, hant- verksmästare	15	13	12
Högre tjänstemän utom akademi- ker; vissa fria yrken	19	17	16
Övriga tjänstemän	9	10	10
Arbetare	8	12	14
Obestämt yrke	—	—	—
Uppgift saknas	2	2	4
	100	100	100

Arbetarnas andel har ökat, jordbrukarnas har stått stilla. Arbetargruppens ökning i relativ styrka får anses tyda på att det skett en särskilt kraftig ökning i utbildningsbenägenhet bland ungdomar från arbetarhem. Det har förmodligen också skett en sådan ökning bland ungdomar från jordbrukarhem, eftersom jordbrukargruppen, som avtar med ganska stor hastighet, förmått behålla sin andel av studentfäderna oförändrad. De övriga yrkesgrupperna, vilka antingen är något eller kraftigt överrepresenterade bland de universitets- och högskolestuderandes fäder, har inte vidkänts någon större förskjutning i sin relativa styrka.

Det bör också påpekas att det under efterkrigstiden skett en utveckling bland de universitets- och högskolestuderande i fråga om sambandet mellan kön och social bakgrund. Inslaget av kvinnor var tidigare väsentligt mycket lägre bland universitets- och högskolestuderande från jordbrukar- och arbetarhem än bland studenter med en annan bakgrund. Den utjämningsprocess, som ägt rum i detta avseende, framgår av tab. II:6.

I dagens läge tycks de kvinnliga studerandes andel av samtliga studerande inom respektive yrkesgrupp hålla sig mellan drygt 30 och knappt 40 %. Andelen är lägst bland de studerande från jordbrukar- och arbetarhem och högst bland de studerande från akademiker-, officers- och högre tjänstemannahem. I mitten av 1940-talet däremot var skillnaderna i andel större. Inslaget av kvinnor var knappt 18 % bland de studerande från jordbrukarhem men c:a 35 % bland de studerande från akademiker- och direktörshem.

Det har, såsom framgått av det föregående, skett en icke obetydlig breddning i rekryteringen till högre studier under 1950-talet. Detta konstaterande skiljer sig från det som 1946 års studentsociala utredning hade anledning göra vid en motsvarande tillbakablick över de studerandes sociala härstam-

Tab. II:6 Nyinskrivna höstterminen 1947 och nybörjare 1960/61 med fördelning efter kön och faderns yrke.

	ht 1947		1960/61	
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
Jordbruk med binärningar utom arb.	79,0	21,0	68,2	31,8
Folkskollärare m. fl.	67,8	32,2	61,7	38,3
Akademiker (ej annorstädes red.)	64,8	35,2	58,8	41,2
Officerare	72,1	27,9	57,9	42,1
Direktörer, disponenter, grosshandlare	65,3	34,7	61,6	38,4
Handlande, handelsresande, hantverksmästare	72,9	27,1	63,3	36,7
Högre tjänstemän utom akademiker; vissa fria yrken	72,9	27,1	61,1	38,9
Övriga tjänstemän	73,3	26,7	64,2	35,8
Arbetare	82,1	17,9	66,5	33,5
Obestämt yrke	100,0	—	84,0	16,0
Uppgift saknas	76,9	23,1	62,1	37,9

ning. Under 1930- och 1940-talen hade sålunda de olika yrkesgruppernas andel av de undersökta studentfångarna i stort sett hållit sig kring samma tal. Men även om man nu kan säga att det under det sista decenniet skett en icke obetydlig breddning av rekryteringen till högre studier, kvarstår alltså den omständigheten att vissa yrkesgrupper är kraftigt underrepresenterade bland de universitets- och högskolestuderande, andra kraftigt överrepresenterade. Barnen till jordbrukare och arbetare, yrkesgrupper som tillsammans utgör nära 70 % av hela befolkningen, utgör ännu endast en knappt fjärdedel av de universitets- och högskolestuderande. Barnen till akademiker, officerare och direktörer m. m., yrkesgrupper som utgör c:a 5 % av hela befolkningen, utgör däremot så mycket som över 30 % av de universitets- och högskolestuderande.

2. Förskjutningar i social bakgrund

De skillnader som alltså existerar mellan de universitets- och högskolestuderandes sociala struktur och hela befolkningens är, såsom framhölls i samband med olikheterna i geografisk struktur, ett resultat av förskjutningar, som äger rum allteftersom en årskull ungdomar slussas genom vårt utbildningssystem. Den socialt korrelerade avtappningen är mera betydande än den geografiskt korrelerade. Det är därför motiverat att ganska utförligt uppehålla sig vid de olika nivåer och övergångsställen inom vårt utbildningssystem, där det fattas beslut som har samband med social miljö.

Det finns ett rikt statistiskt material, som belyser den sociala bakgrunden hos de studerande på olika nivåer inom vårt utbildningssystem. Detta material skall i det följande presenteras i form av tre olika serier, som är skilda från varandra med avseende på både den tid de täcker och de nivåer av ut-

bildningspyramiden de belyser. Den första av dessa serier är den mest omfattande och inleds med uppgifter om dem som befann sig i folkskolans fjärde klass 1945 och avslutas med uppgifter om dem som avlade examen vid universitet och högskolor läsåret 1959/60. Den andra är mera begränsad och omfattar endast uppgifter om 1957 års studenter och den vidareutbildning, som denna studentårgång valt. Den tredje kallas egentligen felaktigt för en serie, i så måtto som den endast omfattar uppgifter avseende dem som sökte in vid olika typer av gymnasier år 1960.

Den första av dessa tre serier kan sägas belysa en social förskjutningsprocess inom vårt utbildningsväsen som nu är avslutad, den andra ett moment av en process som är så gott som avslutad och den tredje slutligen kan ge en bild av de förskjutningar i socialt avseende ovanför gymnasiets första ring som är att vänta under 1960-talet. Därtill ger de två senare serierna — om 1957 års studenter och om de i gymnasiala skolformer intagna 1960 — en belysning mer i detalj av vad som sker vid de två övergångsställen inom vårt utbildningssystem, som framdeles är de viktiga.

a) Folkskolans fjärde klass 1945 — de vid universitet och högskolor examinerade 1959/60

Ytterpunkterna i denna första serie utgöres av Härnqvists tidigare omnämnda undersökning av folkskolans fjärde klass år 1945 och av statistiska centralbyråns undersökning av de examinerade vid universitet och högskolor år 1959/60. Mellan dessa ytterpunkter har infogats uppgifter om eleverna vid några realskoleklasser 1948/49, likaledes kartlagda av Härnqvist, om 1952 års studentårgång kartlagd av Bo Israelsson och Carl-Erik Quensel, *Studenternas utbildningsval*, samt om dem som studerade vid universitet och högskolor höstterminen 1956 respektive skrevs in vid dessa utbildningsanstalter 1956/57, *Högre studier 1956/57*.

Dessa olika undersökningar omfattar väl att märka inte samma personer. Man kan m. a. o. inte utgå ifrån att de 1959/60 examinerade skulle ha varit inskrivna vid universitet och högskolor höstterminen 1956, skulle ha tagit studenten 1952 eller skulle ha befunnit sig i de undersökta realskoleklasserna 1948/49. Dessa olika stadiers inbördes tidsordning är dock sådan att de — även om inte samma personer återfinnes på var och en av dem — kan sägas belysa en tendens. Mellan åren 1945 och 1960 har det sålunda gått ett och ett halvt decennium eller ungefär den tid som i genomsnitt bör åtgå för att med fjärde klassen i folkskolan som grund avlägga en akademisk examen.

Här sammanställda data gäller av undersökningstekniska skäl endast *manliga* personer; det ingår nämligen inte uppgifter om bägge könen i samtliga dessa undersökningar. Det är vidare endast fråga om studerande vilkas fäder klassificerats som tillhörande socialgrupp I eller III respektive

angetts som akademiker, officer, direktör m. m. eller arbetare. Härnqvist har indelat sitt material i socialgrupper, Israelsson-Quensel och statistiska centralbyrån har — dock med vissa inbördes modifikationer — använt sig av det Wicksell-Larssonska systemet. Det är visserligen svårt att med varandra jämföra populationer som indelats efter dessa två olika metoder, men det torde dock kunna sägas att begreppet socialgrupp I i allmänhet ansetts omfatta de tre yrkesgrupperna akademiker, officerare och direktörer m. m. i sin helhet samt därutöver även vissa andra grupper, samt att socialgrupp III i stort sett ansetts motsvara yrkesgruppen arbetare. Att såsom här skall ske endast fästa uppmärksamhet vid de yrkesgrupper, som helt eller delvis korresponderar med socialgrupp I respektive III, är motiverat med tanke på att det just är dessa gruppers andel av de studerande som kraftigt ökar respektive minskar ju högre upp på utbildningsstegen man kommer.

1) *Folkskola*. I folkskolans fjärde klass år 1945 utgjorde enligt Härnqvist barnen från socialgrupp III över 57 % av samtliga elever och barnen från socialgrupp I c:a 7 % av eleverna. Detta stadium av svenskt utbildningsväsen bör i princip spegla hela samhällets sociala struktur.

2) *Realskola*. Elevernas sociala bakgrund i klasserna 4⁵ och 3⁴ år 1948/49 var väsentligen en annan än i folkskolans fjärde klass fyra år tidigare. Läsåret 1948/49 är det under vilket de som befann sig i folkskolans fjärde klass 1945 tidigast kan ha uppnått detta stadium av realskolan. Barnen från socialgrupp III utgjorde enligt Härnqvist endast 28 % av samtliga elever i 4⁵ och 3⁴, medan barnen från socialgrupp I kommit upp i en högre andel, nämligen 31 % av samtliga elever.

3) *Gymnasium*. På gymnasienivå har det skett ytterligare förskjutningar i social bakgrund. De folkskoleelever i fjärde klassen 1945, som kom att bedriva gymnasiala studier, kan antas ha avlagt studentexamen tidigast något av åren 1953 eller 1964. Det finns inga uppgifter om dessa abiturientårgångars sociala bakgrund men väl, som sagt, om 1952 års studenter. De härstammade enligt Israelsson-Quensels beräkningar till c:a 17 % från arbetarhem; det bör dock påpekas att denna av Israelsson-Quensel undersökta studentårgång endast omfattade dem som utexaminerats från allmänbildande och inte från merkantila och tekniska gymnasier där, såsom i ett annat sammanhang skall visas, andelen studenter från arbetarhem är något större. Denna andel bland de examinerade vid samtliga gymnasiala skolformer får alltså förutsättas vara något högre än 17 %. De studenter i denna årgång som kom från akademiker-, officers- eller direktörshem uppgick till c:a 30 % av samtliga. Lägges härtill — för att vi skall få en grupp motsvarande det vi kallar socialgrupp I — de studenter som kommer från vissa typer av högre tjänstemanna- och jordbrukarhem är man uppe i närmare 40 %.

4) *Universitet och högskolor*. Den sociala bakgrunden hos de studerande på universitets- och högskolenivå, vid en tidpunkt då en del av eleverna i

folkskolans fjärde klass 1945 kan beräknas ha uppnått denna nivå, kan belysas både med uppgifter om samtliga närvarande vid universitet och högskolor höstterminen 1956 och med uppgifter om dem som var nyinskrivna läsåret 1956/57. På denna nivå har det återigen skett vissa ehuru inte särskilt omfattande förskjutningar i social bakgrund i jämförelse med närmast lägre nivå. Det samband med social miljö som föreligger vid övergången från gymnasium till postgymnasiala studier och vid val av postgymnasial linje skall dock belysas mera i detalj i anknytning till 1957 års studenters vidare studier. Här skall endast konstateras att de vid universitet och högskolor inskrivna höstterminen 1956 till drygt 13 % härstammade från arbetarhem och till 29 % från akademiker-, officers- och direktörshem. De som skrev in sig vid dessa utbildningsanstalter 1956/57 härstammade till 16 % från arbetarhem och till 29 % från akademiker-, officers- och direktörshem.

Dessa uppgifter, som ju gäller samtliga närvarande respektive samtliga nyinskrivna vid universitet- och högskolor, skiljer sig på ett påtagligt sätt från de uppgifter, som gäller de studerande vid vissa akademiska utbildningslinjer. Höstterminen 1956 härstammade t. ex. inte mindre än c:a 50 % av de juris och medicine studerande från hem där fadern var akademiker, officer eller direktör m. m. mot endast 7 % från arbetarhem. De tekniska högskolorna erbjuder å andra sidan exempel på en akademisk utbildningslinje där arbetarsönerna var företrädade med en jämförelsevis hög andel.

De slutligen, som avlade examen vid universitet och högskolor år 1959/60 — alltså vid en tidpunkt då en del av 1945 års elever i folkskolans fjärde klass uppnått denna nivå i vår utbildningspyramid — härstammade till knappt 16 % från arbetarhem och till knappt 27 % från akademiker-, officers- och direktörshem. Det förefaller inte äga rum någon socialt korrelerad avbrottsfrekvens på universitets- och högskolenivå. Denna slutsats bestyrktes för övrigt av 1957 års studentekonomiska undersökning. I denna undersökning jämfördes de 1953 inskrivna, som före höstterminen 1956 avbrutit sina studier utan examen med de 1953 inskrivna, som avlagt examen eller alltjämt bedrev studier hösten 1956.

Denna sammanställning av uppgifter från en femtonårsperiod har i grova drag visat i vilken utsträckning de studerande från olika social miljö proportionellt sett minskar respektive ökar ju högre upp inom utbildningsväsendet man kommer. Pojkar från socialgrupp III, en socialgrupp som i stort sett uppfattats som identisk med yrkesgruppen arbetare i studentundersökningarna, utgjorde drygt hälften av eleverna vid utbildningsväsendets bas. Denna gruppens andel minskade till under 30 % på realskolenivån, till 17 % på gymnasienivån — en siffra som alltså är något för låg om man beaktar alla gymnasiala skolformer och inte endast allmänbildande gymnasier — och till drygt 13 % på universitetsnivån; studenterna från arbetarhem utgjorde dock 16 % både av nybörjarna inskrivna 1956/57 och av de examinerade

från universitet och högskolor 1959/60. Pojkar från socialgrupp I å andra sidan utgjorde endast 7% av eleverna i folkskolans fjärde klass men var redan representerade med över 30 % på realskolenivån. Deras andel på de högre utbildningsnivåerna är svår att ange, men begränsar man sig till de studerande från akademiker-, officers- och direktörshem utgjorde denna grupp c:a 30 % på både gymnasie- och universitetsnivå. Lägges här till — för att man skall få en grupp motsvarande socialgrupp I — en del av de studerande från jordbrukar- och högre tjänstemannahem är man i stort sett uppe i 40 %. Alltså: i fråga om socialgrupp III skedde det mellan bas och topp i vårt utbildningssystem en förskjutning från 57 % till c:a 15 % och i fråga om socialgrupp I en förskjutning från 7 % till c:a 40 %.

b) Övergången från gymnasiala studier till postgymnasiala

Det övre av de två övergångsställen i vårt utbildningssystem, som efter beslutet om en obligatorisk nioårig grundskola framstår som de väsentliga, är övergången från gymnasium till postgymnasiala studier. De färskaste uppgifter vi för närvarande har, som belyser vad som sker vid detta övergångsställe, hänför sig till 1957 års studenter. Dessa uppgifter kan samtidigt, såsom tidigare framhållits, sägas belysa det sista avsnittet i en selektionsprocess som nu i huvudsak är avslutad.

De vid gymnasiala skolformer examinerade 1957 kom till 3/4 från allmänbildande gymnasier och till 1/4 från fackgymnasier, d. v. s. tekniska och merkantila gymnasier samt folkskoleseminariernas fyraåriga linje. Det sätt på vilket eleverna vid respektive grupper av gymnasier fördelade sig efter fäderns yrke framgår av nedanstående tablå.

	Allm.g.	Fack.g.
Jordbruk med binäringar utom arb.	9,0	13,9
Folkskollärare m. fl.	4,5	3,8
Akademiker (ej annorstädes red.)	20,7	4,0
Officerare	1,6	0,2
Direktörer, disponenter, grosshandl.	6,0	3,7
Handlande, handelsresande, hantverksmästare	12,3	16,2
Högre tjänstemän utom akademiker; vissa fria yrken	13,8	11,5
Övriga tjänstemän	10,4	12,1
Arbetare	16,3	27,8
Obestämt yrke	0,1	0,1
Uppgift saknas	5,3	6,7
	100	100

Denna tablå bekräftar att det föreligger skillnader i social bakgrund mellan elever i allmänbildande gymnasier respektive fackgymnasier. Dessa skillnader är som synes särskilt accentuerade, när det gäller ungdomar från arbetar- respektive akademikerhem. Akademikernas andel av fäderna till dem som examinerades vid allmänbildande gymnasier var sålunda så hög som 20,7 % men utgjorde endast 4 % av fäderna till dem som examinerades vid

de övriga gymnasier, medan arbetarnas andel å andra sidan var 16,3 % respektive 27,8 %. Detta kan också uttryckas så att endast 6 % av 1957 års studenter, som utgick från akademikerhem, utexaminerades från fackgymnasier mot hela 36 % av dem som utgick från arbetarhem.

Statistiska centralbyrån har, såsom tidigare framhållits, insamlat uppgifter om i vilken utsträckning 1957 års studenter efter avlagd studentexamen eller motsvarande skrivit in sig vid universitet och högskolor, vid andra postgymnasiala utbildningslinjer eller ännu inte skrivit in sig vid någon av de i centralbyråns statistik upptagna utbildningsanstalterna.¹ Studiesociala utredningen har närmare undersökt sambandet mellan socialt ursprung och övergångsfrekvens fram t.o.m. läsåret 1959/60.

De examinerade vid allmänbildande gymnasier respektive fackgymnasier uppvisade mycket olika mönster i fråga om viderutbildning. Av examinerade vid allmänbildande gymnasier hade vid utgången av år 1959/60 64 % skrivit in sig vid universitet och högskolor, 9,7 % intagits vid andra postgymnasiala utbildningslinjer och 26,3 % ännu ej skrivit in sig vid någon av de i statistiska centralbyråns statistik upptagna utbildningsanstalterna. Av de examinerade vid fackgymnasierna hade däremot vid motsvarande tidpunkt endast 9,5 % skrivit in sig vid universitet och högskolor, 0,3 % vid andra postgymnasiala utbildningslinjer och 90,2 % inte alls skrivit in sig vid någon av de särskilt uppräknade utbildningsanstalterna. Tre år efter gymnasiestudiernas slut hade alltså nästan tre fjärdedelar av de vid allmänbildande gymnasier examinerade gått vidare till de av centralbyrån upptagna utbildningsanstalterna mot endast en tiondel av de vid fackgymnasier examinerade. Under läsåren 1960/61 och 1961/62 gick ytterligare 4,3 % av de examinerade vid allmänbildande gymnasier vidare och 3,1 % av de examinerade vid fackgymnasierna.

Den väsentliga frågan i detta sammanhang är om det finns ett samband mellan social bakgrund och vidareutbildning efter studentexamen. Svaret på den frågan ställer sig något olika, om man betraktar de 1957 examinerade som en enda grupp eller om man gör en uppdelning efter gymnasieform. Detta är en konsekvens av att de två huvudtyperna av gymnasier skiljer sig från varandra i fråga om elevgruppernas sociala struktur och vidareutbildning.

De examinerade vid fackgymnasier uppvisade — med undantag för dem som kom från akademikerhem — inte några större socialt korrelerade skillnader. Ungdomar från akademikerhem gick vidare till 20 % de övriga till c:a 10 %. De examinerade vid allmänbildande gymnasier uppvisade inte heller i detta avseende några större socialt korrelerade olikheter. Tab. II:7 visar hur denna huvudgrupp av de 1957 examinerade fördelade sig efter kön, social bakgrund och inskrivning vid universitet och högskolor, inskriv-

¹ För definition av universitet och högskolor respektive andra postgymnasiala utbildningslinjer se not. 1, s. 46.

Tab. II:7. Examinerade vid allmänbildande gymnasier år 1957 med relativ fördelning efter kön, faderns yrke och vidareutbildning.

	Inskrivning vid universitet och högskolor		Inskrivning vid andra utbildningsanstalter		Ingen inskrivning	
	M	K	M	K	M	K
Jordbruk med binärningar utom arb.	74,6	55,6	9,0	13,9	16,4	30,5
Folkskollärare m. fl.	75,6	58,7	9,3	12,6	15,1	28,7
Akademiker (ej annorstädes red.)	78,6	69,6	5,8	3,9	15,6	26,5
Officerare	59,4	53,1	26,1	4,1	14,5	42,9
Direktörer, disponenter, grosshandl.	66,8	55,7	11,3	6,8	21,9	37,5
Handlande, handelsresande, hantverksmästare	66,2	58,4	15,2	9,1	18,6	32,5
Högre tjänstemän utom akademiker; vissa fria yrken	71,0	62,6	11,9	6,0	17,1	31,4
Övriga tjänstemän	67,6	54,3	12,9	9,6	19,5	36,1
Arbetare	69,3	49,2	14,4	13,5	16,4	37,3

ning vid övriga av centralbyrån upptagna utbildningsanstalter (inklusive verksutbildning) och ingen inskrivning vid dessa utbildningsanstalter.

Tab. II:7 visar att det i fråga om manliga studenter inte kan sägas ske en med social bakgrund korrelerad avtappning vid övergången från allmänbildande gymnasium till postgymnasiala studier. Den andel av de manliga studenterna inom de olika yrkesgrupperna, som tre år efter sin studentexamen *inte* skrivit in sig vid någon ytterligare här angiven utbildningsanstalt, höll sig sålunda mellan 15 och 22 %. Situationen för de kvinnliga studenterna är en något annan. Motsvarande andel för dem höll sig mellan 27 och 41 %. Det var t. ex. knappt 27 % av studentskorna från akademikerhem som inte gick vidare till någon här upptagen utbildningsanstalt mot 37 % av studentskorna från arbetarhem. Dessa skillnader i övergångsfrekvens är dock inte så stora att det ens i fråga om kvinnliga studenter skulle finnas anledning tala om en mera betydande socialt korrelerad avtappning vid övergången från allmänbildande gymnasier till postgymnasiala studier.

Tab. II:7 visar vidare att det föreligger ett samband mellan social miljö och val av vidareutbildning. Detta samband framgår kanske ännu tydligare om man, såsom sker i följande tablå, fördelar dem som gått vidare på dels universitet och högskolor, dels andra av centralbyrån upptagna utbildningsanstalter. Någon fördelning efter kön görs inte i denna tablå.

De två grupper av studenter, som det vid flera tillfällen funnits anledning att fästa särskild uppmärksamhet vid — alltså barnen till akademiker respektive arbetare — visar, såsom framgår av ovanstående tablå, ganska olika mönster i fråga om typ av vidareutbildning efter gymnasium. De av postgymnasiala studier intresserade akademikerbarnen gick till 6 % till andra utbildningsanstalter än universitet och högskolor mot 19 % av arbetarbar-

	Univ. och högskolor	Andra utbildningsanstalter
Jordbruk med binärningar utom arb.	85,3	14,7
Folkskollärare m. fl.	85,9	14,1
Akademiker (ej annorstädes red.)	93,8	6,2
Officerare	77,0	23,0
Direktörer, disponenter, grosshandl.	86,9	13,1
Handlande, handelsresande, hantverksmästare	83,7	16,3
Högre tjänstemän utom akademiker; vissa fria yrken	88,1	11,9
Övriga tjänstemän	84,4	15,6
Arbetare	81,4	18,6

nen. Studenterna från arbetarhem var över huvud taget, näst efter studenterna från officershem, den grupp som visade största intresse för andra utbildningsanstalter än universitet och högskolor. Av barnen till officerare var det en stor del som togs in vid krigsskolorna.

Det finns, såsom redan framgick av den tidigare sammanställningen av data från en femtonårsperiod, ett samband också mellan social bakgrund och val av utbildningslinjer inom ramen för universitet och högskolor. Detta samband belyses mera i detalj i tab. II:8. De av 1957 års studenter vid allmänbildande gymnasier, som gick vidare till universitet och högskolor, har här fördelats efter faderns yrke och olika slag av fakulteter och högskolor.

Tab. II:8 ger som synes flera exempel på ett samband mellan social bakgrund och val av utbildningslinje på universitets- och högskolenivå. Det var, vilket även framgått av tidigare uppgifter, vanligare bland studenterna från akademiker- och direktörshem att skriva in sig vid juridiska fakulteter än bland studenterna från jordbrukar- och arbetarhem. Det var vidare vanligare bland studenterna från akademiker- och direktörshem att skriva in sig vid medicinska fakulteter än bland studenterna från tjänstemanna- och arbetarhem. Studenterna från direktörshem var vidare särskilt intresserade av studier vid handelshögskolor, studenterna från jordbrukarhem av studier vid jordbrukets högskolor — härmed avses veterinärhögskolan, skogshögskolan, lantbrukshögskolan och Alnarps mejeritekniska linje — och studenterna från arbetarhem av studier vid socialinstitutet.

Här lämnade uppgifter om 1957 års studenter och deras vidareutbildning ger alltså följande bild av vad som sker vid det övre av de två väsentliga övergångsställena inom vårt utbildningssystem. De examinerade vid fackgymnasierna uppvisar inte några socialt korrelerade skillnader i annan mening än att de från akademikerhem går vidare till postgymnasiala utbildningsanstalter i betydligt större utstäckning än de övriga. De manliga examinerade vid allmänbildande gymnasier går, oavsett social bakgrund, vidare i samma tämligen stora omfattning. De kvinnliga studenterna uppvisar dock vissa, inte särskilt betydelsefulla, socialt korrelerade skillnader. De examinerade vid allmänbildande gymnasier skiljer sig slutligen från varandra i fråga

Tab. II:8. Examinerade vid allmänbildande gymnasier 1957, som inskrivits vid universitet och högskolor 1957—60 med fördelning efter studieinriktning och faderns yrke.

	Teol	Jur	Med	Hum	Na- turv	Tekn	Handl	Tandl	Farm	Jordb	Gymn	Soc- inst	S:a
Jordbruk med binäringar utom arb.	1,9	1,9	6,9	34,2	17,2	16,7	1,2	3,3	9,1	4,3	1,9	1,2	100
Folkskollärare m. fl. ...	2,7	1,8	6,8	44,3	17,8	11,9	1,8	5,9	3,6	—	2,7	—	100
Akademiker (ej annorstädes red.)	2,3	9,8	10,3	37,5	12,1	13,6	2,6	3,8	3,9	0,5	2,7	1,0	100
Officerare	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Direktörer, disponenter, grosshandl.	—	14,7	7,4	37,1	7,4	17,3	7,0	4,0	1,1	—	3,3	—	100
Handlande, handelsresande, hantverksmästare ...	1,1	7,6	3,3	47,3	10,0	12,7	3,6	4,9	6,2	0,4	1,5	1,5	100
Högre tjänstemän utom akademiker; vissa fria yrken	1,5	6,6	6,9	42,1	10,5	14,7	3,9	5,4	5,2	0,9	1,3	1,0	100
Övriga tjänstemän	2,4	5,6	4,5	41,8	15,1	14,4	2,4	4,3	4,7	—	3,0	1,7	100
Arbetare	1,1	5,3	4,3	42,8	13,9	15,1	2,4	6,0	4,5	0,3	2,0	2,2	100
Samtliga (inkl. officerare, obestämt yrke och uppgift saknas)	1,7	7,2	6,6	40,6	12,7	14,4	3,0	4,7	4,8	0,8	2,3	1,3	100

om social bakgrund vid val av vidare utbildning: i val mellan universitet och högskolor å den ena sidan och övriga utbildningslinjer å den andra liksom i val mellan olika fakulteter och högskolor.

c) Övergången från lägre skolformer till gymnasiala

Det lägre av de två övergångsställena i vårt utbildningssystem är övergången från lägre skolformer till gymnasiala. De färskaste uppgifter vi har om vad som sker vid detta övergångsställe hänför sig till dem som skrevs in vid gymnasiala skolformer 1960 samt till de utbildningsplaner, som hystes av ett representativt urval elever i klasserna närmast under gymnasiet vårterminen 1961. Några färska uppgifter om den andel av eleverna i klasserna närmast under gymnasiet som verkligen kom att bedriva gymnasiala studier har vi däremot inte.

Den undersökning som belyser gymnasieplaner är den inledningsvis nämnda som utförts vid pedagogiska institutionen vid Göteborgs universitet. Ett representativt urval elever vårterminen 1961 i realskolans högsta och näst högsta klass, flickskolans övergångsklasser samt i enhetsskolans 9 g tillfrågades om de avsåg att framdeles bedriva gymnasiala studier eller ej. Elevernas svar med fördelning efter faderns socialgruppstillhörighet framgår av tab. II:9.

Tab. II:9 visar att det alltjämt existerar ett tydligt samband mellan social bakgrund och avsikt att bedriva gymnasiala studier. De ungdomar som

Tab. II:9. Eleverna i klasserna närmast under gymnasiet våren 1961 med fördelning efter faderns socialgruppstillhörighet och gymnasieplaner.

Faderns yrke	Avser att söka in vid gymnasium, %	Avser inte att söka in vid gymnasium, %
Socialgrupp I ...	72,2	27,8
Socialgrupp II .	44,4	55,6
Socialgrupp III	28,3	71,7

kom från socialgrupp I visade största intresset för gymnasiestudier, medan de ungdomar som kom från socialgrupp III visade det lägsta intresset. De förra avsåg att gå vidare till drygt 70 %, de senare endast till knappt 30 %.

Den sociala bakgrunden hos dem som de facto intogs vid gymnasiala skolformer 1960 har, såsom också framhållits inledningsvis, kartlagts i Akademikernas skuldsättning. I tab. II:10 presenteras denna bakgrund. Dessa uppgifter om faderns yrke bör ställas i relation till hela befolkningens sociala struktur. Denna belyses i detta sammanhang, såsom i tab. II:4, bäst med uppgifter hämtade ur valstatistikens urvalsundersökning om de manliga röstberättigades yrkesfördelning. De reservationer, som tidigare gjorts mot att ställa de universitets- och högskolestuderande med fördelning efter faderns yrke i relation till denna grupp av röstberättigade, gäller givetvis även denna sammanställning.

Denna tabell över de vid gymnasiala skolformer intagna bekräftar vad tab. II:9 över realskoleelevers (motsvarande) gymnasieplaner pekade på: att det alltså sker en socialt korrelerad avtappning framför gymnasiets portar. Den sociala bakgrunden hos de vid gymnasiala skolformer intagna kommer härigenom att skilja sig från hela befolkningens sociala struktur. Två yrkesgrupper — jordbrukare och arbetare — var underrepresenterade bland fäderna till dem som intogs i gymnasiala skolformer 1960. De övriga yrkesgrupperna var överrepresenterade. (Det är inte osannolikt att antalet personer som förts till yrkesgruppen »högre tjänstemän utom akademiker; vissa fria yrken» av redovisningstekniska skäl blivit något för högt, medan antalet personer som förts till gruppen »akademiker (ej annorstädes redovisade)» blivit något för lågt. Alla som angetts vara »ingenjörer» har nämligen förts till den förra gruppen, utan att man kunnat kontrollera om vederbörande avlagt en civilingenjörsexamen och därför rätteligen bort föras till akademikergruppen.)

De skillnader i social struktur, som visat sig föreligga mellan eleverna vid olika typer av gymnasier, gjorde sig också gällande i fråga om dem som 1960 inskrevs vid allmänbildande gymnasier respektive fackgymna-

Tab. II:10. Nybörjare vid gymnasiala skolformer 1960 och de manliga röstberättigade 1960 med fördelning efter faderns respektive det egna yrket.

Faderns yrke	Intagna vid gymnasiala skolformer 1960	Manliga röstberättigade 1960
Jordbruk med binärningar utom arb.	7,9	15,1
Folkskollärare m. fl.	3,1	0,9
Akademiker (ej annorstädes red.)	14,0	3,1
Officerare	1,5	
Direktörer, disponenter, grosshandl.	5,6	1,4
Handlande, handelsresande, hantverksmästare	11,0	7,4
Högre tjänstemän utom akademiker; vissa fria yrken	18,2	19,1
Övriga tjänstemän	10,4	
Arbetare	23,2	53,0
Obestämt yrke	4,2	—
Uppgift saknas	0,9	—
	100	100

sier. Detta framgår av nedanstående tablå som visar de vid dessa två huvudtyper av gymnasier intagna med fördelning efter faderns yrke:

	Allm.g.	Fack.g.
Jordbruk med binärningar utom arb.	7,2	10,6
Folkskollärare m. fl.	3,5	1,5
Akademiker (ej annorstädes red.)	16,2	4,2
Officerare	1,7	0,7
Direktörer, disponenter, grosshandl.	5,8	4,9
Handlande, handelsresande, hantverksmästare	9,9	16,3
Högre tjänstemän utom akademiker; vissa fria yrken	19,8	11,1
Övriga tjänstemän	10,0	12,2
Arbetare	21,5	30,4
Obestämt yrke	3,8	5,9
Uppgift saknas	0,6	2,2
	100	100

Ungdomar från akademikerhem och högre tjänstemannahem är, såsom framgår av denna tablå, relativt sett mycket flera vid allmänbildande gymnasier än vid fackgymnasier. Ungdomar från arbetarhem eller hem där fadern är handlande, handelsresande eller hantverksmästare är å andra sidan relativt sett flera vid fackgymnasier än vid allmänbildande gymnasier.

Dessa uppgifter om de vid gymnasiala skolformer intagna 1960 ger, förutom en färsk kunskap om vad som sker vid detta övergångsställe, också en bild av en selektionsprocess inom vårt utbildningsväsen, som ännu inte är avslutad. Man frågar sig om dessa uppgifter tyder på att det skett en fort-

satt breddning i rekryteringen till högre studier, en breddning som ännu inte slagit igenom på universitets- och högskolenivå. Tyvärr kan dessa uppgifter inte — vilket hade varit önskvärt för att exakt kunna besvara denna fråga — jämföras med liknande uppgifter från en tidigare period, eftersom vi överhuvud saknar ytterligare data av detta slag med undantag för uppgifter om dem som 1959 intogs vid gymnasiala skolformer. Den enda jämförelse som kan göras är med tidigare studentårgångar. En sådan jämförelse, som ju avser studerande på olika nivåer — vid inträde till och utträde från gymnasium — kan inrymma en felkälla, bottnande i en socialt korrelerad avbrottsfrekvens på gymnasiestadiet. I nedanstående tablå jämföres de vid gymnasiala skolformer intagna 1960 med de vid gymnasiala skolformer examinerade 1957.

	Exam. 1957	Intagna 1960
Jordbruk med binärningar utom arb.	10,2	7,9
Folkskollärare m. fl.	4,3	3,1
Akademiker (ej annorstädes red.)	16,6	14,0
Officerare	1,3	1,5
Direktörer, disponenter, grosshandl.	5,5	5,6
Handlande, handelsresande, hantverksmästare	13,2	11,0
Högre tjänstemän utom akademiker; vissa fria yrken	13,2	18,2
Övriga tjänstemän	10,8	10,4
Arbetare	19,1	23,2
Obestämt yrke	0,1	4,2
Uppgift saknas	5,7	0,9
	<hr/> 100	<hr/> 100

Den ena av de två yrkesgrupper som hitintills varit underrepresenterad bland gymnasieelever och universitets- och högskolestuderande, gruppen jordbruk med binärningar, har som synes en mindre andel av de 1960 intagna än av de 1957 examinerade. Den andra av dessa yrkesgrupper, arbetarna, har däremot en icke obetydligt högre andel. Det är med tanke på jordbrukarbefolkningens successiva numerära tillbakagång svårt att uttala sig om vad denna andelsminskning innebär i utbildningsfrekvens inom gruppen. Däremot måste ökningen i arbetarnas andel anses tyda på — såframt inte gymnasister från arbetarhem arbryter sina studier i mycket större utsträckning än gymnasister från andra hem — att det inom denna miljö under senare delen av 1950-talet skett en speciellt stark stegring i utbildningsfrekvens. Den enda av de övriga grupperna som avsevärt ökat i andel är högre tjänstemän. Det är ju också en yrkesgrupp som successivt ökar inom hela befolkningen. Minskat i andel har bl. a. grupperna akademiker samt handlande, handelsresande, hantverksmästare. Akademikernas minskning och de högre tjänstemännens ökning kan dock, såsom framhållits, i någon mån bottna i klassifikationstekniska svårigheter.

Det vore värdefullt om man även kunde använda dessa uppgifter om den sociala bakgrunden hos de i gymnasiala skolformer intagna inte endast i ett bakåtperspektiv utan även i ett framåtperspektiv, d. v. s. om man på grundval av dessa uppgifter skulle kunna skapa sig en ungefärlig bild av den sociala bakgrunden hos dem som kommer att bedriva universitets- och högskolestudier under senare delen av 1960-talet.

Det är ytterligt svårt att göra en sådan prognos. Ett försök i denna riktning skall dock göras. Denna prognos — eller kanske riktigare detta räkneexempel — baserar sig på tre förutsättningar, vilka alla är ytterst osäkra. Den första är att den sociala bakgrunden hos dem som kommer att examineras vid gymnasiala skolformer 1963 och 1964 — det är då huvudparten av de 1960 intagna lämnar detta utbildningsstadium — är densamma som hos dem, som intogs vid dessa skolformer tre respektive fyra år tidigare. Man antar alltså att det inte ägt rum någon socialt korrelerad avtappning i gymnasierna. Den andra förutsättningen är att de vid gymnasiala skolformer examinerade 1963 och 1964 — vid allmänbildande gymnasier och fackgymnasier — visar samma mönster i fråga om övergång till olika former av postgymnasial verksamhet som de 1957 examinerade. Den tredje förutsättningen slutligen är att nybörjarna vid universitet och högskolor (utom socialinstitut) 1965/66 kommer att ha samma sociala bakgrund som de personer i 1963 och 1964 års studentårgångar, vilka antagits gå vidare till motsvarande utbildningsanstalter. Att just läsåret 1965/66 valts beror på att detta kan sägas ligga i mitten av den period under vilken de 1963 och 1964 examinerade kan väntas skriva in sig vid universitet och högskolor. Att socialinstitutet inte medtagits betingas av att de i större utsträckning än universitet och andra högskolor brukar motta elever som inte avlagt examen vid gymnasiala skolformer.

Den på detta sätt beräknade sociala strukturen hos nybörjarna 1965/66 vid universitet och högskolor (utom socialinstitut) jämföres i nedanstående tablå med den sociala strukturen hos motsvarande nybörjare 1960/61.

	Nybörjare 1960/61	Nybörjare 1965/66
Jordbruk med binärningar utom arb.	9	7
Folkskollärare m. fl.	4	4
Akademiker (ej annorstädes red.)	23	19
Officerare	2	1
Direktörer, disponenter, grosshandl.	7	6
Handlande, handelsresande, hantverksmästare	12	10
Högre tjänstemän utom akademiker; vissa fria yrken	16	20
Övriga tjänstemän	10	10
Arbetare	14	21
Uppgift saknas	4	2
	<hr/> 100	<hr/> 100

Den kommentar som denna beräkning av de universitets- och högskolestuderandes sociala bakgrund under 1960-talets senare hälft föranleder — i den mån man överhuvudtaget vågar göra kommentarer till denna mycket osäkra beräkning — torde vara denna: Flertalet yrkesgrupper kan i stort sett väntas behålla sin relativa styrka bland fäderna till universitets- och högskolestuderande. Två yrkesgrupper kan dock väntas öka ganska mycket: högre tjänstemän och arbetare. Den förra yrkesgruppens frammarsch kan, såsom flera gånger framhållits, delvis vara fiktiv beroende på klassifikationstekniska svårigheter. Arbetargruppens frammarsch är förmodligen mer reell. Den ytterligare breddning i rekryteringen till högre studier som för närvarande tycks ske skulle alltså enligt dessa beräkningar leda till att studenterna från arbetarhem kommer att utgöra c:a en femtedel av samtliga universitets- och högskolestuderande under 1960-talets senare hälft, d. v. s. en lika stor andel som studenterna från akademikerhem och från högre tjänstemannahem.

d) Sammanfattning

De fakta som här har presenterats om social bakgrund hos de studerande på olika nivåer inom vårt utbildningsväsen under en 10—15-årsperiod har haft som syfte att belysa *var* inom detta utbildningssystem de förskjutningar inträffar, vilka har som resultat att de universitets- och högskolestuderandes sociala bakgrund skiljer sig från hela befolkningens sociala struktur.

Det har under de gångna 10—15 åren visat sig äga rum en socialt korrelerad avtappning vid övergången från folkskola till realskola och från realskola och motsvarande till gymnasium. Det har förmodligen också ägt rum en sådan avtappning under själva studietiden vid realskola respektive gymnasium, ehuru vi vet ganska lite om samband mellan avbrottsfrekvens och social bakgrund på dessa utbildningsnivåer. Vid val av allmänbildande gymnasium respektive fackgymnasium gör sig också ett samband med social miljö gällande.

Det har däremot inte under slutet av 1950-talet visat sig äga rum någon mera betydande socialt korrelerad avtappning vid övergången från gymnasiala studier till de i statistiken upptagna postgymnasiala utbildningslinjerna. Detta torde sammanhånga med att flertalet studenter från det allmänbildande gymnasiet behöver skaffa sig en egentlig yrkesutbildning genom fortsatta postgymnasiala studier.

I tablån på sid. 71 jämföres med fördelning efter faderns yrke den andel av de vid allmänbildande gymnasier examinerade år 1943 respektive år 1957 som inte skrev in sig vid någon i statistiken upptagen utbildningsanstalt.¹ Det är endast fråga om manliga studenter.

¹ Uppgifterna om 1943 års studenter är hämtade ur Sven Mobergs och Carl-Erik Quensels undersökning, Studenternas sociala ursprung m. m., 1945 års universitetsberedning IV, SOU 1949: 48.

	Exam. 1943	Exam. 1957
Jordbruk med binärningar utom arb.	19,4	16,4
Folkskollärare m. fl.	16,3	15,0
Akademiker (ej annorstädes red.)	14,3	15,6
Officerare	15,3	14,5
Direktörer, disponenter, grosshandl.	13,9	21,9
Handlande, handelsresande, hantverksmästare	22,8	16,6
Högre tjänstemän utom akademiker; vissa fria yrken	18,6	17,1
Övriga tjänstemän	17,8	19,5
Arbetare	20,9	16,4
Uppgift saknas	22,7	60,9

Skillnaderna mellan de olika yrkesgrupperna i fråga om den andel studenter som inte gick vidare till någon i statistiken upptagen utbildningsanstalt var — att döma av detta material — något större under 1940-talet än vad som nu synes vara fallet. Det var sålunda under 1940-talet 14 % av akademikersönerna och 21 % av arbetarsönerna som inte gick vidare mot nästan samma andel i dag. Det förelåg vidare för knappt två decennier sedan ett markant samband mellan social bakgrund och val av utbildningslinje efter gymnasium. Bara ett exempel på detta: Det var 46 % av studenterna från arbetarhem i 1943 års årgång som gick vidare till universitet och högskolor (exklusive socialinstitut) mot 72 % av studenterna från akademikerhem. Motsvarande procenttal för 1957 års studenter är 67 och 68. Det förefaller alltså ha skett en påtaglig utjämning i valet av utbildningslinje efter gymnasium även om det alltjämt, såsom framhållits i det föregående, visar sig finnas socialt korrelerade skillnader såväl vid valet mellan akademiska och icke-akademiska studier som i valet mellan olika slag av fakulteter och högskolor.

Den skillnad som alltjämt består mellan de universitets- och högskolestuderandes sociala struktur och hela befolkningens är ett resultat av förskjutningar som inträffar i huvudsak före studentexamen och inte efter.

C. Några faktorer som förklarar de universitets- och högskolestuderandes sociala bakgrund

Det är med anledning av det faktum att de universitets- och högskolestuderandes sociala bakgrund alltjämt på ett väsentligt sätt skiljer sig från hela befolkningens sociala struktur, skäl att avslutningsvis dröja vid några av de faktorer, som kan tänkas bidra till att förklara denna skillnad.

Det finns ett flertal utländska undersökningar — baserade på statistiskt material liknande det som för Sveriges del presenterats i detta kapitel — som diskuterar och analyserar det samspel av faktorer, som bestämmer ungdomars val i utbildningshänseende. Två engelska exempel på sådana undersökningar kan nämnas. Båda är utförda i regi av Central Advisory Council

for Education. Den ena publicerades 1954 under namn av *Early Leaving* och berör i huvudsak de elever som intogs i »grammar schools» 1946 och som av olika skäl avbröt sina skolstudier före studiegångens slut. Den andra publicerades 1959 under namn av *15 to 18*, allmänt kallad *The Crowther Report*, och belyser på grundval av tre olika specialundersökningar vad som sker med ungdomar i utbildningsavseende i åldern mellan 15 och 18 år. Det gemensamma för dessa undersökningar, liksom för andra utländska undersökningar av liknande art, är ett konstaterande av hur komplicerat det samspel av faktorer är, som bestämmer ungdomars utbildningsval. Det har visat sig svårt för att inte säga omöjligt att fixera och väga dessa faktorerers inbördes betydelse.

Utredningen har inte för avsikt att för sin del försöka föra någon detaljerad diskussion kring detta invecklade problemkomplex. Den vill endast fästa uppmärksamheten på tre faktorer av betydelse i detta sammanhang utan att fördenskillnad hävda att inte också andra faktorer påverkar ungdomars val i utbildningshänseende och utan att försöka gradera dessa tre faktorerers inbördes vikt. Dessa tre faktorer är: 1) ungdomars studielämplighet mätt i deras skolprestationer, 2) föräldrarnas attityder till högre studier samt 3) hemmets ekonomiska förhållanden. Det är dessa tre faktorerers betydelse för ungdomars beslut vid tröskeln till gymnasiet som är av största intresse, eftersom en social korrelerad avtappning i huvudsak äger rum före gymnasiestudierna och inte efter.

Den forskning, som med utgångspunkt i svenskt material, har försökt kartlägga dessa och andra faktorerers betydelse för ungdomars utbildningsval är inte särskilt omfattande. Den färskaste är den inledningsvis nämnda som utförts av Härnqvist och Gramh. De av denna undersökning berörda eleverna i realskolans högsta och näst högsta klass, flickskolans övergångsklasser samt enhetsskolans 9g tillfrågades våren 1961 inte endast om de avsåg eller inte avsåg att söka in vid gymnasium utan även om de skäl som förestavat deras beslut. Utredningen har fått ta del av det statistiska material som legat till grund för de i *Vägen genom gymnasiet* redovisade sammanställningarna.

Utredningen har också fått ta del av de preliminära resultaten av en undersökning, som utföres av fil.kand. Kjell Johannesson vid sociologiska institutionen vid Uppsala universitet. Denna undersökning avser att belysa inställningen till gymnasiestudier hos elever och föräldrar till dessa elever i några städer som är likartade till sin storlek, sin sociala struktur och sina utbildningsmöjligheter.

1. Skolbetygen

Den första faktor som här skall framhävas är skolbetygen. Att det föreligger ett samband mellan social bakgrund — faderns yrke och utbildning, in-

Tab. II:11. Den andel elever från socialgrupp I respektive III i klasserna närmast under gymnasium vt 1961, som avsåg att söka in vid gymnasium, med fördelning efter betyg och kön.

Socialgrupp/ Kön	Betygsgrupp			
	1.	2.	3.	4.
I				
M	67	77	95	98
K	23	63	84	98
III				
M	19	30	56	78
K	18	14	33	57

komstläge i föräldrahemmet m. m. — och barnens skolresultat är ett förhållande, som påvisats och understrukits i en rikhaltig socialpsykologisk litteratur. Det har i denna litteratur liksom i den allmänna debatten förts en stundom ganska livlig diskussion om detta sambands orsaker. På en del håll har man talat om genetiskt betingade olikheter mellan olika miljöer. På andra håll har man i huvudsak begränsat sig till att framhäva olikheter i materiell standard, kulturell aktivitet och sociala värderingar. I samma mån som standarden fortsätter att stiga, den kulturella aktiviteten spreds till allt vidare kretsar och de sociala värderingarna förändras har man i enlighet med detta sistnämnda betraktelsesätt ansett sig kunna räkna med en successiv uttunning av detta samband mellan skolbetyg och social miljö.

Skillnader i skolbetyg mellan ungdomar från olika social miljö framträder enligt hittills företagna undersökningar starkast i folkskolan. De framträder emellertid alltså — ehuru i mindre omfattning — på realskolenivå. Det är först på gymnasienivå som dessa skillnader i stort sett förefaller vara upphävda. Denna successiva utjämnning i betygshänseende kan ses som en följd av miljöfaktorernas betydelse för framgång i skolarbetet.

Det är av intresse att se i vilken utsträckning realskoleelever med samma betyg från olika social miljö skiljer sig från varandra i fråga om vidarestudier. Tab. II:11, som är baserad på uppgifter ur Härnqvist-Grahms undersökning belyser detta.¹ Den visar nämligen i vilken utsträckning de elever avsåg att söka in vid gymnasium som kom från hem där fadern räknats till socialgrupp I och någon av föräldrarna eller bägge hade utbildning ovanför folkskolan respektive från hem där fadern räknats till socialgrupp III och ingen av föräldrarna erhållit utbildning ovanför folkskolan. Eleverna har efter sina betyg indelats i fyra grupper; de med de lägsta betygen har hänförs till grupperna 1 och 2, de med de högsta till grupperna 3 och 4.

¹ Tab. II:11 är baserad på siffermaterial som tillställts utredningen av Härnqvist-Grahm. Jfr *Vägen genom gymnasiet*, kap. 8.

Tab. II:12. Examinerade vid allmänbildande gymnasier år 1957 med relativ fördelning efter betyg, faderns yrke, kön och vidareutbildning (inskrivning vid universitet och högskolor respektive ingen inskrivning vid de i statistiken angivna utbildningsanstalterna).

		< Ba		> Ba	
		Univ. o. högsk. %	Ej fortsatt %	Univ. o. högsk. %	Ej fortsatt %
Jordbruk med binärningar utom arb.	M	51	44	79	11
	K	41	52	59	25
Akademiker (ej annorstädes redovisade)	M	66	26	81	14
	K	53	46	72	23
Direktörer, disponenter, grosshandl.	M	57	32	67	21
	K	28	67	62	30
Handlande, handelsresande, hantverksmästare	M	51	32	71	15
	K	35	55	66	25
Högre tjänstemän, utom akademiker; vissa fria yrken	M	58	28	74	15
	K	49	48	65	28
Övriga tjänstemän	M	60	28	69	18
	K	36	60	59	30
Arbetare	M	52	36	72	13
	K	37	56	52	33

Det finns, såsom framgår av tab. II:11, ganska klara skillnader i utbildningsplaner mellan ungdomar från olika social miljö även när man beaktar dem med samma betyg. Pojkar och flickor från socialgrupp I med goda betyg — grupperna 3 och 4 — avsåg till över 80 % att söka in vid gymnasium. Det var däremot bland barnen från socialgrupp III endast pojkarna med toppbetyg — grupp 4 — som kom upp i 78 %. De pojkar från socialgrupp III, som hänförts till betygsgrupp 3, avsåg däremot att gå vidare endast till drygt hälften och flickorna endast till en tredjedel. Bland ungdomarna med de lägsta betygen var det fortfarande 67 % av pojkarna från socialgrupp I som hyste planer på att söka in vid gymnasium. Flickorna med samma bakgrund och samma betygssumma avsåg dock att gå vidare i nästan samma begränsade omfattning som de med låga betyg från socialgrupp III. Alltså: även när man jämför ungdomar med samma betyg från olika social miljö så skiljer sig dessa ungdomar från varandra i fråga om sina vidareutbildningsplaner. Det är m. a. o. andra faktorer än blott och bart skolbetyg som bestämmer den socialt korrelerade avtappningen mellan realskola och gymnasium.

Det existerar visserligen inte på gymnasienivå några större skillnader i betyg mellan studerande från olika social miljö och det sker inte heller, såsom

flera gånger understrukits, någon nämnvärd socialt korrelerad avtappning vid övergången från gymnasiala studier till postgymnasiala. Det kan ändock, som en parallell till Tab. II:11, vara av intresse att se hur abiturienter med samma betyg men från olika social miljö fördelar sig på olika typer av postgymnasial verksamhet. Tab. II:12 visar den andel av de examinerade vid allmänbildande gymnasier år 1957 med betyg under Ba och över Ba, som — med uppdelning efter kön och faderns yrke — under de följande tre åren gick vidare till universitet och högskolor eller inte alls gick vidare till någon i statistiken angiven utbildningsanstalt; det är i detta sammanhang, när man förutom faderns yrke också konstanthåller betyg och kön, svårt att andelsmässigt ange det jämförelsevis lilla antal personer, som skriver in sig vid andra i statistiken angivna utbildningsanstalter än universitet och högskolor.

Studenter som har betyg över Ba söker sig, såsom framgår av tab. II:12, överlag i större utsträckning till universitet och högskolor än studenter med betyg under Ba, manliga studenter överlag i större utsträckning än kvinnliga. Det i detta sammanhang intressanta är att denna övergångsfrekvens — med konstanthållande av betyg och kön — i någon mån också varierar med social bakgrund. Studenter från akademikerhem respektive arbetarhem kan återigen anföras som exempel. De manliga studenterna från akademikerhem med betyg under Ba gick till 66 % vidare till universitet och högskolor, medan de manliga studenterna från arbetarhem gick vidare till 52 %. De senare skrev å andra sidan till 36 % *inte* in sig vid någon i statistiken upptagen utbildningsanstalt mot 26 % av de förra. Skillnaderna i övergångsfrekvens är mindre bland studenter med betyg över Ba. De har, i motsats till dem med lägre betyg, haft möjlighet att erhålla statsstipendium.

De skillnader som i tab. II:12 avtecknar sig mellan studenter av samma kön och med samma betyg från olika social miljö ifråga om övergång till vidare studier är dock inte av den omfattning att de gör sig märkbart gällande även när man, såsom skedde i tab. II:7, inte gör en uppdelning efter betyg.

2. Föräldrarnas attityder till högre studier

Den andra faktor som här skall framhävas är föräldrarnas liksom andra närstående attityder till högre studier. Det är ett i litteraturen på detta område ofta utvecklade tema att föräldrars attityder till barnens studier varierar med det egna yrket. De som själva fått en högre utbildning eller som verkar i en miljö där högre utbildning är det normala finner det i allmänhet naturligt att deras egna barn, i den mån de har förutsättningar härför, skall bedriva någon form av högre studier. De personer å andra sidan som själva inte fått en högre utbildning och som inte verkar i en miljö där högre

utbildning är det normala har ofta en mera skiftande inställning. Somliga kan vara uppfyllda av en stark önskan att deras barn skall få en utbildning, som de själva av olika skäl inte blev delaktiga av. Andra kan vara tämligen ointresserade av barnens utbildningsplaner eller finna det direkt onödigt att man genomgår en tidsödande högre utbildning.

Denna ganska självfallna förmodan om ett samband mellan social miljö och inställning till barnens skolgång bekräftas av Härnqvist-Grahms undersökning. Ett av de alternativa motiv som eleverna fick välja mellan för sitt beslut att fortsätta med gymnasiala studier var detta: det har alltid varit meningen att jag skall ta studentexamen. Det är betecknande att över 40 % av alla pojkar från socialgrupp I (med minst en av föräldrarna med utbildning över folkskola), vilka hade goda betyg och avsåg att söka in vid gymnasium, angav detta som ett av skälen för att de skulle gå vidare mot endast en tiondel av pojkarna på motsvarande betygsnivå från socialgrupp III (med ingen av föräldrarna med utbildning över folkskola). Ett annat av dessa alternativa motiv anger ännu tydligare föräldrarnas inställning: mina föräldrar vill att jag skall studera, och jag rättar mig efter deras önsningar i det fallet. Ungdomarnas markering av detta skäl varierade också med social bakgrund. Det var återigen över 40 % av pojkarna med goda betyg från socialgrupp I, som förklarade att deras föräldrar ville att de skulle gå vidare till gymnasium, mot knappt en tredjedel av pojkarna på motsvarande betygsnivå från socialgrupp III.¹

Det är kanske av speciellt intresse att se i vilken omfattning motiven för att *inte* börja vid gymnasium varierade med social bakgrund. Det är dock inte möjligt att i detta fall jämföra ungdomar med goda betyg från olika social miljö med varandra; det stora flertalet av de ungdomar med goda betyg, som inte avsåg att fortsätta med gymnasiala studier, kom just från de lägre socialgrupperna. Några av de i undersökningen uppställda motiven för detta beslut speglar, liksom motiven för att gå vidare, attityder i hemmiljön. En knapp tredjedel av de pojkar med goda betyg från socialgrupp II och III (med ingen av föräldrarna med utbildning över folkskola), som inte avsåg att söka in vid gymnasium, angav att det överhuvud aldrig varit meningen att de skulle göra detta. Det var endast 8 % av dessa pojkar och 4 % av flickorna med motsvarande betyg och från samma sociala miljö, som angav att deras föräldrar uttryckt en önskan att de skulle fortsätta med gymnasiala studier, men att de själva bestämt sig för att inte göra det. De vanligaste motiven för dessa ungdomar med goda skolbetyg att inte gå vidare i utbildningsväsendet var, förutom en underskattning av de egna skolresultaten, att de ansåg praktiskt arbete mer lockande än teoretiska studier och att de tyckte det skulle bli skönt att ome-

¹ Dessa och följande uppgifter om motiv för att börja respektive inte börja med gymnasiala studier är baserade på siffermaterial som tillställts utredningen av Härnqvist-Grahm. Jfr *Vägen genom gymnasiet*, s. 102 ff.

delbart få börja arbeta och förtjäna pengar. Denna inställning kan också i någon mån sägas spegla attityder och värderingar i hemmet.

Det kan tilläggas att det visade sig existera ett samband mellan social bakgrund och studierådgivning. Det var sålunda nästan hälften av de av gymnasiestudier intresserade pojkarna från socialgrupp I som sade sig ha fått de värdefullaste råden i fråga om vidare studier av sina föräldrar mot endast en dryg tiondel av pojkarna från de lägre socialgrupperna. Dessa sistnämnda pojkar sade sig i stället i dessa valsituationer ofta ha fått den värdefullaste hjälpen av lärare och yrkesvägledare.

Dessa valsituationer har uppenbarligen, såsom indirekt framgått av svaren på här refererade frågor, framstått som lättare för ungdomar från socialgrupp I än för dem med annan social bakgrund. De förra har oftare än de senare vuxit upp i en miljö där det framstått som något självklart att fortsätta med gymnasiestudier, de förra har också oftare än de senare uppmanats av sina föräldrar att fortsätta och även av sina föräldrar kunnat få råd, som uppfattats som vägledande.

De värderingar, attityder och intressen som präglar föräldrahemmet ger med all sannolikhet utslag inte endast i fråga om beslutet att överhuvudtaget bedriva högre studier utan även i fråga om vilken typ av högre studier som väljes. Vår kunskap om detta eventuella samband är dock mycket ofullständig. Det kan egentligen endast konstateras, såsom redan framgått av tidigare uppgifter i detta kapitel, att det existerar en viss överensstämmelse mellan faderns yrkesinriktning och barnets val av studiebana. Denna överensstämmelse är av naturliga skäl mindre tydlig på gymnasienivå, där differentieringen i olika typer av utbildningsanstalter inte är så stor som på postgymnasial nivå. Fyra exempel på sådan anknytning till faderns yrke kan nämnas. Studenter från jordbrukarhem söker sig i större utsträckning än andra till jordbrukets högskolor, studenter från folkskolläroverhem i större utsträckning än andra till folkskoleseminarier, studenter från officershem i större utsträckning än andra till krigsskolorna och studenter från direktörshem i större utsträckning än andra till handelshögskolor.

3. Föräldraekonomin

Den tredje och sista faktor av betydelse för ungdomars beslut i utbildningshänseende som här skall framhävas är föräldraekonomin. Det inflytande som föräldrar kan utöva över sina barns utbildningsplaner behöver nämligen inte endast böttna i den inställning dessa föräldrar har till högre studier utan kan även hänga samman med den ekonomiska ställningen i hemmet. Föräldrar, som inte anser sig kunna ge sina i och för sig studielämpade barn något ekonomiskt stöd, kan finna sig föranlåtna — ehuru de i och för sig inte intar en negativ attityd till högre studier — att avråda barnen från att fortsätta med högre studier. Ungdomar, som står inför valet att ome-

delbart erhålla en anställning i förvärvslivet eller ådraga sig skulder i samband med ytterligare studier, kan känna sig frestade att välja det förra alternativet, även om de inte har någon likgiltig eller negativ inställning till högre studier.

Det vore givetvis värdefullt — för att på ett tillfredsställande sätt kunna bedöma i vilken omfattning föräldraekonomin påverkar utbildningsgången — om man med varandra kunde jämföra familjer där inte endast barnen visar samma studielämplighet utan även föräldrarna genom sitt yrke, sin utbildning, sina allmänna värderingar intar ungefär samma attityd till högre studier. Detta låter sig tyvärr inte göra. Det är dock troligt att man i familjer med olika inställning till högre studier också tillmäter familjeekonomin olika betydelse som hinder för vidare studier: å ena sidan finns det med all sannolikhet föräldrar med ett mycket starkt intresse för högre studier som, trots att deras ekonomiska situation är dålig, uppmuntrar barnens vidare utbildning och även lämnar visst bidrag till studiernas finansiering, å andra sidan finns det föräldrar med ett svalt intresse för högre studier, som trots att deras ekonomiska situation är väsentligt mycket bättre inte anser sig kunna lämna sådana bidrag utan tvärtom avråder sina barn från högre studier.

Föräldraekonomins betydelse för ungdomars utbildningsbeslut får, bl. a. som en följd av den statliga studiehjälpens kraftiga utbyggnad under efterkrigsåren, förutsättas vara mindre nu än förut. Vi saknar dock några undersökningar som direkt skulle åskådliggöra detta samband. Det är emellertid betecknande att samtidigt som denna utbyggnad ägt rum har det, såsom framgått av det föregående, skett en icke obetydlig breddning i rekryteringen till högre studier. Det har naturligtvis också samtidigt skett en allmän standardhöjning i samhället.

Den avtappning av studiebegåvade ungdomar, som allttjämt äger rum framför gymnasiernas portar, sammanhänger emellertid fortfarande — att döma av de uppgifter som insamlats av Härnqvist-Graham — med av hemmiljön betingade ekonomiska överväganden.

Ett av de skäl för att börja i gymnasium som de av gymnasiestudier intresserade ungdomarna i göteborgsundersökningen fick ta ställning till var detta: mina föräldrar har råd att låta mig fortsätta i skolan. Det är betecknande att hälften av ungdomarna med goda betyg från socialgrupp I sade att så var fallet mot endast en fjärdedel av ungdomarna från motsvarande betygsnivå från socialgrupp III. Intressantare och viktigare än detta är emellertid att se i vad mån föräldraekonomin uppfattas som ett direkt hinder för vidare skolgång. Ett av de skäl för att inte börja i gymnasium, som de som inte skulle gå vidare hade att ta ställning till, var detta: mina föräldrar har inte råd att låta mig gå i skolan längre. Det var 25 % av ungdomarna med goda betyg från socialgrupperna II och III (med ingen av föräldrarna med utbildning över folkskola) som hävdade att så

var fallet. Inte mindre än var fjärde person av dem, som i detta sammanhang står i centrum för vårt intresse — ungdomar från de lägre socialgrupperna som trots goda betyg inte fortsätter till gymnasium — tycks sålunda påverkas i sitt beslut av en svag föräldraekonomi.

Det bör i detta sammanhang framhållas att det inte är omöjligt att en av orsakerna till den sociala avtappningen framför gymnasiet kan vara den att det allmänbildande gymnasiet i huvudsak fungerar som förberedande allmänutbildning för inträde vid universitet och högskolor och att kostnaderna för den postgymnasiala yrkesutbildningen verkar avskräckande när det gäller att påbörja studier vid allmänbildande gymnasier. Det är vidare inte omöjligt att flera av de studenter som väljer en jämförelsevis kort postgymnasial utbildningslinje gör det av skäl som sammanhänger med föräldrarnas ekonomiska situation. En längre utbildning vid universitet eller högskola kan te sig alltför dyrbar. Härnqvist-Graham, som även undersökte ett urval abiturienters utbildningsplaner, fann att över 40 % av dessa abiturienter skulle ha velat utbilda sig för ett annat yrke än det de de facto inriktar sig på. Det är emellertid inte möjligt — genom att undersökningens abiturienturval är så litet — att med konstanthållande av social bakgrund närmare analysera svaren på de olika skäl som avgetts för att man inte anser sig kunna realisera de yrkesplaner, som ter sig mest lockande.

4. Sammanfattning

Det finns flera andra faktorer än de här nämnda — skolbetyg, föräldraattityder och föräldraekonomi — som påverkar ungdomars val i utbildningshänseende. En sådan ytterligare faktor är avståndet till skolorten. De ungdomar som bor jämförelsevis nära ett gymnasium har, såsom understrykes i gymnasieutredningens och studiehjälpsutredningens betänkanden, uppvisat större gymnasiefrekvens än ungdomar från en liknande social miljö men med längre avstånd till närmaste gymnasium. De tre faktorer som mera utförligt diskuterats i detta sammanhang måste emellertid tillmätas central betydelse vid försök att förklara de skillnader som existerar mellan de universitets- och högskolestuderandes sociala bakgrund och hela befolkningens sociala struktur, skillnader som i huvudsak — ehuru inte helt — är en följd av en socialt korrelerad avtappning vid övergången från folkskola till realskola och från realskola till gymnasium. Denna avtappning före de gymnasiala studierna kan emellertid, såsom framhållits, delvis sammanhänga med de ekonomiska förhållandena på postgymnasial nivå.

TREDJE KAPITLET

De universitets- och högskolestuderandes ekonomiska situation

En kartläggning av de universitets- och högskolestuderandes ekonomiska förhållanden bör gälla två ting: omfattningen av den enskildes studiekostnader och det sätt på vilket dessa kostnader finansieras. Studiekostnadernas omfattning likaväl som det sätt på vilket de finansieras är beroende av olika faktorer av studiemässig eller mer personlig art. Det är därför motiverat att inledningsvis ge en presentation av vissa av dessa faktorer. Därefter följer en analys av studiekostnadernas storlek och av de olika finansieringskällornas betydelse.

För uppgifter som belyser dessa olika problem är man framförallt hänvisad till två undersökningar. Båda har berörts i föregående kapitel. Den ena avser de åren 1953 och 1956 inskrivna studenternas ekonomiska förhållanden läsåret 1956/57 och utfördes av statistiska centralbyrån på uppdrag av Kungl. Maj:t efter förslag av Sveriges förenade studentkårer (*Studentekonomiska undersökningen*). Den andra avser de under läsåret 1959/60 examinerades ekonomiska förhållanden under studietiden och utfördes, såsom tidigare framhållits, av byråchef Klas Wallberg och förste aktuarie Sune Eriksson på uppdrag av studiesociala utredningen (*Akademikernas skuldsättning*, SOU 1963:44). Denna sistnämnda undersökning kallas i fortsättningen alternativt examensundersökningen.

Dessa undersökningar skiljer sig i väsentliga avseenden från varandra. Den studentekonomiska undersökningen belyser två olika inskrivningsårgångars studiefinansiering under ett och samma läsår; den ena inskrivningsårgången omfattar studenter som har tre års studier bakom sig, den andra årgången omfattar nyinskrivna. Examensundersökningen belyser däremot inte studiefinansieringen under ett enda läsår utan under hela studietiden för dem som examinerades vid universitet och högskolor under läsåret 1959/60. Studentekonomiska undersökningen lämnar vidare uppgifter om samtliga utgifter respektive inkomster som de undersökta studenterna hade år 1956/57 medan examensundersökningen endast meddelar fakta om de »inkomster» under studietiden, som utgjordes av lån samt inkomst av förvärvsarbete.

Examensundersökningen och studentekonomiska undersökningen kan i sin tur — för att man skall få en uppfattning om den utveckling som ägt rum i fråga om de universitets- och högskolestuderandes ekonomiska förhållan-

den — jämföras med två tidigare undersökningar. Den ena och i sammanhanget mindre väsentliga utfördes redan åren 1944—46 av statistiska centralbyrån på uppdrag av Kungl. Maj:t efter förslag av Sveriges yngre akademikers centralorganisation och Sveriges förenade studentkårer. Den berörde den ekonomiska situationen vid studiernas slut för de åren 1920, 1925, 1930, 1935 och 1940 inskrivna studenterna (*Akademikerutredningen*, SOU 1947:25). Examensundersökningen kan till sin uppläggning i någon mån sägas anknyta till akademikerutredningen. Den andra och i sammanhanget betydelsefullare utredningen utfördes av professorn i statistik vid Lunds universitet Carl-Erik Quensel på uppdrag av Sveriges förenade studentkårer och berörde de 1948 och 1951 inskrivna studenternas ekonomiska förhållanden läsåret 1951/52 (*Quensel*). Studentekonomiska undersökningen är i princip upplagd efter samma mönster som Quensels undersökning.

A. Faktorer av betydelse för studiekostnadernas omfattning och finansiering

Studiekostnadernas omfattning liksom det sätt på vilket de finansieras varierar, som sagt, med en serie olika faktorer. Man kan lämpligen skilja mellan sådana som sammanhänger med själva studiegången och sådana som sammanhänger med den studerandes personliga förhållanden. Till den förra gruppen av faktorer hör främst studiernas innehåll och inriktning, graden av bundenhet i studierna, studienivå samt studieort. Till den senare gruppen hör främst den studerandes ålder, skolbetyg, boendeförhållanden, civilstånd och sociala bakgrund. Givetvis är inte dessa faktorer oavhängiga av varandra.

De universitets- och högskolestuderandes fördelning efter dessa olika faktorer skall illustreras med uppgifter hämtade ur de två undersökningar — studentekonomiska undersökningen och examensundersökningen — som vår kunskap om studiekostnadernas omfattning och finansiering är baserad på. Härvidlag anmäler sig dock två frågor. Den ena är i vad mån dessa undersökningars grundmaterial är representativa. Den andra är hur den totalpopulation, som respektive undersökning skall vara representativ för, förhåller sig till motsvarande totalpopulation i dag.

Den första av dessa frågor berörs utförligt i båda undersökningarna. Studentekonomiska undersökningen, som är upplagd som en urvalsundersökning, uppnådde i fråga om den äldre årgången en svarsprocent av 85,5 %, i fråga om den yngre en svarsprocent av 89,6 %. Det framgår av de kontroller som kunnat göras att äldre studerande, studerande vilkas fäder är direktörer, disponenter, grosshandlare, handlande, handelsresande eller hantverksmästare samt studerande med låga studentbetyg är underrepresenterade i den studentekonomiska undersökningen. Examensundersökningen

är upplagd som en totalundersökning. Dess svarsprocent är 88,9 %. De examinerade med kort studietid — gymnastikdirektörer och socionomer — uppvisade den högsta svarsprocenten, de examinerade med lång studietid — läkare och veterinärer — uppvisade den lägsta.

Den andra frågan gäller hur samtliga närvarande universitets- och högskolestuderande höstterminen 1956 och samtliga examinerade vid universitet och högskolor år 1959/60 förhåller sig till samtliga närvarande respektive examinerade i dag. Några uppgifter med fördelning efter de faktorer som här är av intresse kan inte lämnas för dem som examinerats något av de sista åren men väl för dem som varit närvarande vid universitet och högskolor.

1. Faktorer av studiemässig art

Studieinriktning. En viktig faktor av studiemässig art är givetvis själva studieinriktningen. De universitets- och högskolestuderandes fördelning efter utbildningsanstalt framgår av nedanstående tablå. Den omfattar uppgifter i detta hänseende dels beträffande samtliga de av studentekonomiska undersökningen och examensundersökningen berörda personerna, dels beträffande samtliga närvarande vid universitet och högskolor höstterminen 1956 respektive 1961.¹

	Student- ek.u.	Exa- mensu.	Närv. ht 1956	Närv. ht 1961
Teologisk fakultet	1,5	2,5	1,9	2,1
Juridisk fakultet	4,9	5,6	5,9	5,4
Medicinsk fakultet	7,2	6,1	9,7	8,7
Humanistisk fakultet	37,1	49,4	38,7	41,5
Naturvetenskaplig fakultet	9,9	—	11,1	14,9
Teknisk högskola	16,4	14,2	15,0	13,5
Handelshögskola	6,5	6,9	5,2	4,2
Tandläkarhögskola	5,2	5,4	3,8	2,9
Farmaceutiska institutet	1,5	—	1,1	1,4
Veterinärhögskolan	0,6	0,9	0,9	0,5
Skogshögskolan	0,8	0,7	0,5	0,4
Lantbrukshögskolan	1,0	1,2	1,1	0,9
Gymnastikinstitut	2,0	1,8	0,8	0,9
Lärarhögskolas ämneslärarl.	—	—	0,1	0,4
Alnarps mejeritekn. linje	—	—	—	—
Socialinstitut	5,4	5,3	4,2	2,3
	100,0	100,0	100,0	100,0

Denna tablå kan, förutom att den visar fördelningen efter utbildningsanstalt inom fyra olika populationer, ge anledning till två jämförelser: den ena mellan studentekonomiska undersökningen och samtliga närvarande höstterminen 1956, den andra mellan samtliga närvarande höstterminer

¹ Jfr *Studentekonomiska undersökningen*, tab. 3, *Akademikernas skuldsättning*, tab. 1, samt *Högre studier 1956/57*, tab. 11 och *Statistiska meddelanden U 1963:8*, tab. 9.

1956 och samtliga närvarande höstterminen 1961. Den förra visar olikheter i andelstal på upp till 2,5 procentenheter. Den senare, som visar förskjutningarna under senare år i de universitets- och högskolestuderandes fördelning på olika utbildningsanstalter, uppvisar olikheter i andelstal på upp till 3,8 procentenheter. De studerande vid de naturvetenskapliga fakulteterna har ökat från 11,1 % till 14,9 % av samtliga och de studerande vid de humanistiska fakulteterna från 38,7 % till 41,5 % av samtliga.

Graden av bundenhet och studienivå. Graden av bundenhet i studierna är inte utan betydelse för de universitets- och högskolestuderandes ekonomiska situation. Någon direkt fördelning av de studerande efter denna faktor är dock svår att göra. Helt allmänt kan sägas att studierna till sin uppläggning nu, liksom under 1950-talets senare hälft, är mindre bundna vid de fria fakulteterna än vid fackhögskolorna. Ett försök till fördelning av de universitets- och högskolestuderande efter studienivå skall inte heller göras; med studienivå avses inte de skillnader, som föreligger mellan studier för lägre respektive högre examina utan de skillnader, som föreligger mellan dem som kommit olika långt i sina studier för en och samma grundexamen. Dessa skillnaders betydelse för studiefinansieringen har både Quensel och den studentekonomiska undersökningen just tagit fasta på när de låtit sina respektive undersökningar omfatta dels en nybörjarårgång dels en årgång studerande, som befinner sig i sitt fjärde studieår.

Studieort. Detta är en fjärde faktor av studiemässig art, som har betydelse för de universitets- och högskolestuderandes studieekonomi. En fördelning efter studieort göres i följande tablå. Den omfattar de av den studentekonomiska undersökningen kartlagda studenterna samt dem som var närvarande vid universitet och högskolor höstterminerna 1956 och 1961.¹

	Student- ek.u.	Närv. ht 1956	Närv. ht 1961
Uppsala	19,3	22,3	23,7
Lund	19,3	19,7	20,0
Göteborg	18,8	16,3	16,9
Stockholm	42,2	41,5	38,7
Umeå	0,4	0,2	0,7
	100,0	100,0	100,0

De studerande i Stockholm utgör, som synes, den dominerande gruppen. Därefter följer i angiven ordning de studerande i Uppsala, Lund, Göteborg och Umeå. Det har inte skett några större förskjutningar i de universitets- och högskolestuderandes fördelning på studieort under åren mellan 1956 och 1961; uppsalastudenterna har i någon mån ökat, stockholmsstudenterna i någon mån minskat sin relativa styrka.

¹ Jfr *Studentekonomiska undersökningen*, tab. 10, samt *Högre studier 1956/57*, tab. 13 och *Statistiska meddelanden U 1963:8*, tab. 9.

2. Faktorer av personlig art

Åtminstone sex faktorer, som sammanhänger med de studerandes personliga förhållanden, har visat sig ha betydelse för studieekonomin. Dessa är kön, skolbetyg, ålder, social bakgrund, bostad och civilstånd. De tre första spelar i detta sammanhang en mindre roll och skall endast beröras i förbigående i detta kapitel. De tre senare däremot kommer genomgående att framhävas. De universitets- och högskolestuderandes fördelning efter social bakgrund framgick redan av föregående kapitel men inte deras fördelning efter de fem övriga här upptagna faktorerna av personlig art.

Kön. De universitets- och högskolestuderandes fördelning efter kön framgår av nedanstående tablå. Den omfattar dels de av studentekonomiska undersökningen och examensundersökningen berörda personerna, dels hela antalet närvarande studerande höstterminerna 1956 och 1961.¹

	Student- ek.u.	Exa- mensu.	Närv. ht 1956	Närv. ht 1961
Män	65,6	71,2	69,4	65,7
Kvinnor	34,4	28,8	30,6	34,3

Männens andel, som i samtliga fyra populationer håller sig kring två tredjedelar, är högst bland de 1959/60 examinerade. Detta kan sammanhånga med att avbrottsfrekvensen, såsom framgått av andra undersökningar, är större bland kvinnliga än bland manliga studerande. Det kan vidare sägas — om man jämför med varandra dem som var närvarande höstterminerna 1956 och 1961 — att det under den mellanliggande tiden skett en viss förskjutning i de universitets- och högskolestuderandes könsfördelning. Andelen män har minskat och andelen kvinnor ökat.

Betyg. De universitets- och högskolestuderandes fördelning efter studentbetyg framgår av nästa tablå. Den omfattar de av studentekonomiska undersökningen och examensundersökningen berörda personerna samt samtliga närvarande höstterminen 1956.²

	Student- ek.u.	Exa- mensu.	Närv. ht 1956
B—Ba	16,8	14,7	17,6
Ba—AB	52,4	52,1	51,1
AB—a	26,5	29,0	27,0
a—A	4,3	4,2	4,3
	100,0	100,0	100,0

¹ Jfr *Studentekonomiska undersökningen*, tab. 3, *Akademikernas skuldsättning*, tab. 1, samt *Högre studier* 1956/57, tab. 11 och *Statistiska meddelanden* U 1963:8, tab. 9.

² Jfr *Studentekonomiska undersökningen*, tab. 41, och *Högre studier* 1956/57, tab. 12. Uppgifterna från examensundersökningen baserar sig på opublicerat siffermaterial som tillhandahållits utredningen. Det är i samtliga fall fråga om personer som avlagt examen vid allmänbildande gymnasium.

Det råder, som synes, ganska god överensstämmelse mellan studentekonomiska undersökningens material och samtliga närvarande höstterminen 1956. De som hade under Ba uppgick till knappt 20 %, Ba-studenterna till drygt 50 % och AB-studenterna till drygt 25 %. Att andelen B-studenter är lägre bland de 1959/1960 examinerade torde hänga samman med den i andra sammanhang dokumenterade korrelationen mellan låga studentbetyg och hög avbrottsfrekvens.

Ålder. De universitets- och högskolestuderandes ålder vid inskrivningstillfället belyses i nästa tablå. Den är baserad endast på den studentekonomiska undersökningen (tab. 3).

19 år eller yngre	19,9
20—21	44,3
22—23	17,1
24—25	7,2
26—28	5,3
29 eller äldre	6,2
	<hr/> 100,0

Mer än 60 % av samtliga nyinskrivna är att döma av denna tablå 20, 21, 22 eller 23 år vid studiernas början. En knapp femtedel är under 20 år och en knapp femtedel är över 23 år. I den studentekonomiska undersökningen indelas de studerande i åldershänseende i dem som var 25 år eller yngre vid inskrivningen och dem som var 26 år eller äldre. De senare utgör en drygt tiondedel av samtliga av studentekonomiska undersökningen berörda studerande. Undersökningen är dock, såsom tidigare framhållits, inte helt representativ med avseende på äldre studerande.

De universitets- och högskolestuderandes ålder vid den tidpunkt de avlägger grundexamen framgår av nedanstående tablå, som baserar sig på examensundersökningen (tab. 3). För varje examen har angivits genomsnittlig ålder vid examenstillfället.

Teol. kand.	28,2	Civ. ekon.	26,9	Veterinär	28,7
Jur. kand.	27,5	Tandläkare	25,5	Gymn.dir.	24,7
Fil. kand.	26,6	Apotekare	27,1	Socionom	27,5
Pol. mag.	27,0	Jägmästare	29,0		
Fil. mag.	27,7	Agronom	28,4		
Civ. ing.	26,4	Med. lic.	29,0		

De som avlägger gymnastikdirektörsexamen — en examen med jämförelsevis kort studietid — har den lägsta åldern vid examenstillfället. De återigen som avlägger examen med jämförelsevis lång studietid — läkare och veterinärer — har tillsammans med agronomer, jägmästare och teol. kandidater den högsta åldern. Skillnaderna i ålder mellan de olika examensgrupperna kan dock inte sägas vara särskilt stora. Det föreligger inte heller något entydigt samband mellan ålder vid examenstillfället och normalstudietidens längd. De nyexaminerade läkarna och veterinärerna är t. ex. endast

obetydligt äldre än den stora gruppen av examinerade vid de filosofiska fakulteterna.

Boendeförhållande och civilstånd. Den väsentliga skiljelinjen i fråga om bostad går mellan dem som bor i sitt föräldrahem och dem som är bosatta utanför detsamma vare sig det sedan är fråga om studentbostadsrum, hyresrum eller egen lägenhet. Vid en indelning av universitets- och högskolestuderande efter bostadsförhållande och civilstånd brukar man skilja mellan tre från varandra åtskilda grupper: 1) ej hemmaboende ogifta, 2) hemmaboende ogifta samt 3) gifta.³

De ej hemmaboende ogifta har länge utgjort och förefaller alltjämt utgöra ett flertal av de universitets- och högskolestuderande. Deras andel uppgick till 60 % av samtliga de av den studentekonomiska undersökningen berörda studenterna liksom den uppgick till 60 % av samtliga de av Quensel undersökta studenterna. Deras andel av respektive nybörjarårgång var något högre, av respektive äldre årgång något lägre. Examensundersökningen är mindre användbar i detta sammanhang i och med att den ju berör förhållandena för ett visst antal personer under hela deras studietid. Dessa personer kan ha hunnit vara både gifta och ogifta, bosatta både i föräldrahemmet och utanför detsamma. Tar man emellertid endast fasta på dem som under hela sin studietid varit ogifta och som under större delen av sin studietid bott utanför föräldrahemmet kommer man upp till 41 %.

De hemmaboende ogifta bildar en mindre grupp än de ej hemmaboende ogifta. De förras andel uppgick till c:a 25 % av samtliga undersökta studerande både år 1956/57 och år 1951/52. Deras andel av respektive nybörjarårgång var något högre, deras andel av respektive äldre årgång något lägre. De av de 1959/60 examinerade, som var ogifta vid examenstillfället och som bott hemma i sitt föräldrahem större delen av sin studietid uppgick till 15 % av samtliga.

De gifta slutligen utgjorde 15 % av samtliga undersökta studerande både år 1956/57 och år 1951/52. Deras andel av nybörjarårgångarna var mycket lägre, deras andel av de äldre årgångarna var 23 % båda åren. Av de år 1959/60 examinerade var 44 % gifta vid examenstillfället. De flesta av dessa hade dock endast varit gifta under mindre än en tredjedel av sin studietid. Beaktar man endast dem som varit gifta mer än en tredjedel av sin studietid — d.v.s. grovt taget de som kan antas ha varit gifta när de befann sig på en nivå motsvarande de äldre årgångarna hos Quensel och studentekonomiska undersökningen, alltså de som bedrev studier under sitt fjärde år — kommer man fram till 27 %.

³ Uppgifterna i det följande om dessa tre grupper är hämtade ur *Quensel*, tab. 16, *Studentekonomiska undersökningen*, tab. 5 och 10, samt *Akademikernas skuldsättning*, tab. 5, 15 och 25. I den studentekonomiska undersökningen indelas de studerande i hemmaboende, ej hemmaboende ogifta och ej hemmaboende gifta, d.v.s. i gruppen hemmaboende inneslutes även de gifta som fortsätter att bo i sitt föräldrahem. Denna grupp av gifta är dock så obetydlig att någon hänsyn ej behöver tagas till den.

Det är i studieekonomiska sammanhang brukligt att inom gruppen gifta skilja mellan dem som är gifta med en annan studerande och dem vilkas make eller maka är förvärvsarbetande eller sysselsatt i hemmet. Det är vidare brukligt att skilja mellan dem som har barn och dem som inte har barn. De gifta studenterna är i flertalet fall inte gifta med någon som också är inskriven vid universitet eller högskola. Det var sålunda endast en knapp femtedel av de gifta studenterna i studentekonomiska undersökningens material som uppgav att deras make var inskriven vid universitet eller högskola. I examensundersökningen var det dock drygt en tredjedel av de gifta som lämnade motsvarande uppgift. De gifta studenterna har i flertalet fall — åtminstone under den tid som berörs av dessa två undersökningar — inte heller haft barn att dra försorg om. Den andel av de gifta som hade sådan försörjningsplikt uppgick enligt både studentekonomiska undersökningen och examensundersökningen till c:a 40 %.

Det förefaller — att döma av de jämförelser som kan göras mellan studentekonomiska undersökningen och Quensel — inte ha skett några större förändringar i de universitets- och högskolestuderandes fördelning efter boendeförhållande och civilstånd under förra delen av 1950-talet. Hur situationen i detta avseende utvecklats under senare delen av detta decennium saknar vi säker kunskap om. De uppgifter som kan hämtas ur examensundersökningen liksom de iakttagelser som gjorts av personer med insyn i de studerandes sociala och ekonomiska förhållanden tycks närmast tyda på att det skett vissa förskjutningar. Det är framförallt de studerandes benägenhet att ingå äktenskap under studietiden som förefaller ha stigit.

Det sades i det föregående att samtliga hittills gjorda undersökningar visat att det existerar ett samband både mellan studiefinansiering och boendeförhållande/civilstånd och mellan studiefinansiering och social bakgrund. Det torde till slut vara skäl att fråga sig — för att få hela detta mönster av relationer sammanknutet och fixerat — om det också föreligger ett samband mellan boendeförhållande/civilstånd och social bakgrund.

Giftermålsfrekvensen bland de studerande synes inte variera med social bakgrund. En uppdelning av de år 1959/60 examinerade efter faderns yrke visar sålunda att andelen gifta inom var och en av de redovisade yrkesgrupperna var ungefär densamma eller omkring 45 %. Frekvensen hemmaboende varierar däremot med social bakgrund, vilket delvis sammanhänger med den sociala strukturen på universitetsorterna. För att återigen begränsa sig till examensundersökningens material visar det sig att andelen personer, som någon gång under sin studietid bott hemma är långt ifrån densamma inom de nio olika yrkesgrupperna. De studerande från akademiker-, officers- och direktörshem hade sålunda bott hemma någon tid till över 40 %, de studerande från högre och lägre tjänstemannahem till 36 respektive 33 %, de studerande från handlande-, arbetar- och folkskolläraryhem bara till 24, 21 respektive 20 % och de studerande från jordbrukarhem slutligen — av naturliga skäl — endast till 7 %.

B. Studiekostnadernas omfattning

Studiekostnadsbegreppet är inte entydigt. I de individuella fallen likaväl som när det är fråga om samhällets totala kostnader för utbildning kan detta begrepp ges minst tre olika betydelser. För det första kan man tala om *alternativa studiekostnader*, och härmed avse de inkomster, som en studerande skulle ha kunnat erhålla på arbetsmarknaden, om han eller hon i stället för att bedriva studier hade tagit ett förvärvsarbete omedelbart efter studentexamen. För det andra kan man tala om *faktiska studiekostnader* och därmed avse de utgifter som en studerande har under sin studietid oavsett om han själv eller andra bestrider dem. För det tredje slutligen kan man tala om *beräknade studiekostnader* och härmed avse de utgifter som det från olika synpunkter kan anses rimligt att den studerande har för undervisning och uppehälle under studietiden. I detta sammanhang finns det ingen anledning att närmare uppehålla sig vid vad som här kallats alternativa studiekostnader men väl vid vad som kallats faktiska och beräknade studiekostnader.

1. De faktiska studiekostnaderna

Mätningen av faktiska studiekostnader erbjuder flera problem. Dessa kostnader kan uppfattas antingen som identiska med samtliga de utgifter, som en student har under sin studietid eller som identiska endast med de utgifter, som har ett direkt samband med studiernas bedrivande eller de kan slutligen uppfattas som identiska med samtliga reella inkomster inklusive studielån under studietiden. Att jämföra faktiska studiekostnader med samtliga utgifter respektive inkomster kan leda till egendomliga konsekvenser. Man kan tänka sig att en del av dessa utgifter har mycket litet samband med studiernas bedrivande eller att en del av dessa inkomster överhuvudtaget inte förbrukas under studietiden. Att jämföra faktiska studiekostnader med de utgifter som kan anses ha ett direkt samband med studiernas bedrivande förefaller i och för sig vara den lämpligaste metoden men den i sin tur förutsätter klarhet om när ett sådant samband verkligen skall anses föreligga. Och detta visar sig ofta vara en besvärlig bedömningsfråga.

Tyvärr saknar vi dagsaktuell kunskap om de universitets- och högskolestuderandes faktiska studiekostnader. Det var studiesociala utredningens avsikt och förhoppning att den undersökning av de år 1959/60 examinerades ekonomiska förhållanden, som utredningen lät genomföra, även skulle kunna belysa studiekostnadernas omfattning. Det visade sig emellertid vara förenat, efter det att en provundersökning företagits, med så pass stora svårigheter att få in uppgifter i efterhand om studiekostnadernas storlek att denna plan måste uppges. Examensundersökningen innefattar nu endast uppgifter om en årgång examinerades skuldsättning och förvärvsarbetsförhållanden under studietiden.

De aktuella uppgifterna om de faktiska studiekostnadernas omfattning, som för närvarande står till vårt förfogande, kan hämtas ur den studentekonomiska undersökningen. De belyser situationen läsåret 1956/57. Det hör emellertid understrykas att denna undersökning inte i första hand var upplagd för att ge en bild av studiekostnadernas omfattning.

Den studentekonomiska undersökningen innehåller uppgifter om samtliga inkomster respektive utgifter, som de åren 1953 och 1956 nyinskrivna hade läsåret 1956/57. Både inkomst- och utgiftssidan är uppdelad på ett antal delposter. En åtskillnad kan dock inte göras mellan utgifter som har ett särskilt nära samband med studiernas bedrivande och utgifter som ej kan anses ha ett sådant samband i och med att en av de största posterna har en så pass vag rubricering som »personliga utgifter». I detta sammanhang måste man i stället ty sig till de totala inkomst- respektive utgiftsbeloppen. Dessa belopp borde i princip sammanfalla, men gör det inte beroende på brister i enskilda uppgiftslämnarens budgetmässiga redovisning. Det är de studerandes inkomster år 1956/57 som här skall användas som mätare på de faktiska studiekostnaderna. Det har i allmänhet visat sig lättare för de studerande att ge en fullständig redovisning av inkomsterna än av utgifterna.

Två omständigheter försvårar en användning av dessa inkomstbelopp som mätare på faktiska studiekostnader förutom naturligtvis de tidigare nämnda svårigheter som alltid häftar vid försök att jämställa inkomster med studiekostnader. Den ena är att dessa inkomstbelopp endast avser kontanta inkomster och inte förmåner som utgått in natura, såsom naturastipendier och fri kost och logi hos föräldrar. Den andra omständigheten är att dessa kontanta inkomster inte endast hänför sig till själva läsåret utan till hela året från den 1 juli 1956 till den 30 juni 1957, d.v.s. i dessa inkomstbelopp ingår även inkomster av förvärvsarbete, som de studerande haft under ferierna och som helt eller delvis gått åt till att täcka levnadskostnaderna under den tid, som ifrågavarande inkomst intjänades. I det ena fallet blir det fråga om en underskattning av de reella inkomsterna under studietiden, i det andra om en överskattning. Dessa bristfälligheter i materialet kan i någon mån förmodas ta ut varandra i fråga om nybörjarna men inte ifråga om den äldre årgången. Nybörjarna hade sålunda både förvärvsarbete under ferierna och naturastipendier, medan den äldre årgången i allmänhet endast hade den förra av dessa två inkomstformer. Fri kost och logi hos föräldrar förekom oftare i den yngre årgången än i den äldre.

De gifta studenternas inkomstredovisning erbjuder också särskilda problem. De av dem uppgivna beloppen omfattar nämligen inte endast de egna inkomsterna utan även makes inkomster. I de fall där båda makarna studerar, kan man säga att deras sammanlagda inkomster är lika med deras sammanlagda studiekostnader. Situationen är besvärligare när den ena maken inte studerar utan antingen försörjes av den andra eller — vilket är det vanliga — förvärvsarbetar. Det ter sig å ena sidan orimligt att låta den

studerandes studiekostnader omfatta alla de inkomster som vederbörandes make förtjänar, men det är å andra sidan också orimligt att inte låta dem åtminstone omfatta den del av makens inkomster, som går åt till att bestrida den studerandes uppehälle och omvårdnaden av barnen.

Studentekonomiska undersökningens inkomstuppgifter, som alltså här uppfattas som identiska med faktiska studiekostnader, kan sammanställas med fyra av de faktorer, som sades ha betydelse i studiefinansieringssammanhang. Dessa är studienivå, ålder och — vilket i sammanhanget är det väsentliga — boendeförhållande och civilstånd. Nedanstående tablå, som är baserad på tab. 12 i studentekonomiska undersökningen, omfattar sålunda uppgifter om den genomsnittliga kontanta årsinkomsten för de åren 1953 och 1956 nyinskrivna studenterna läsåret 1956/57 med fördelning efter årgång — alltså studienivå — samt boendeförhållande och civilstånd; hänsyn till ålder har såtillvida tagits som det endast är fråga om dem som var 25 år eller yngre vid inskrivningen.

	Hemma- boende	Ej hemma- boende	Gifta
Årgång 1953	4 700	5 980	14 670
Årgång 1956	3 580	4 630	15 800

Den väsentliga skiljelinjen i fråga om inkomstbeloppens storlek går som synes mellan ogifta och gifta. Men även de genomsnittliga inkomstbeloppen för de ogifta studenterna skiljer sig både vertikalt och horisonttalt, d.v.s. både med avseende på årgång och boendeförhållanden.

Skillnaderna i inkomstbelopp mellan de två årgångarna av ogifta kan kanske i någon mån förklaras med de förut framhävda egenheterna i materialet — vilket har som följd att inkomst av förvärvsarbete under ferierna verkar mer höjande på den äldre årgångens belopp än på den yngres — men får dock i huvudsak antas spegla olikheter i den reella inkomst-situationen. De som bedrivit studier under ett par tre år kommer tydligen upp i högre studiekostnader än nybörjare. Det har för övrigt också påvisats av tidigare undersökningar, bl. a. av Quensel.

Skillnaderna i inkomstbelopp mellan hemmaboende och ej hemmaboende ogifta i ovanstående tablå sammanhänger givetvis i betydande grad med att de hemmaboende i större utsträckning än de ej hemmaboende kommer i åtnjutande av olika naturaförmåner under studietiden. Det var enligt studentekonomiska undersökningen (s. 65) inte mindre än 60 à 65 % av de hemmaboende som under det undersökta året erhöll fritt vivre i föräldrahemmet. Ett försök att uppskatta värdet av dessa naturaförmåner med tillämpning av de regler för värdering av kost och logi som anges i preliminärskattetabellen för år 1957 ger också vid handen att de hemmaboendes och de ej hemmaboendes *reella* inkomster — naturaförmåner och kon-

tanta inkomster sammanslagna — ligger mycket närmare varandra än deras kontanta inkomster. Men även efter en sådan beräkning, som självfallet måste bli av mycket grov och osäker natur, förefaller det som om de hemmaboendes reella inkomster inte oväsentligt understiger de ej hemmaboendes. De hemmaboendes studiekostnader får alltså uppfattas vara lägre än de ej hemmaboendes.

Inkomstbeloppen för de gifta i ovanstående tablå ter sig såtillvida överraskande som man skulle ha väntat sig att de gifta i den äldre årgången i stället för de gifta i den yngre skulle ha haft de högre inkomsterna; denna oväntade skillnad är ännu större om man jämför dem som var 26 år eller äldre vid inskrivningen med varandra. Förklaringen till detta förhållande är förmodligen den att det ingick ett ganska stort antal folkskollärare med lön med B-avdrag i den yngre årgången. Det är emellertid, såsom tidigare framhållits, inte mycken mening med — om man vill få en uppfattning om de giftas faktiska studiekostnader — att uppehålla sig vid uppgifterna om samtliga giftas inkomster. Man måste åtminstone göra en skillnad mellan dem vilkas make eller maka studerade och dem vilkas make eller maka ej gjorde detta. De genomsnittliga inkomstbeloppen för gifta studenter i den äldre årgången med fördelning efter kön och makens studier vid universitet och högskola framgår av nedanstående tablå, som baserar sig på tab. 16 i studentekonomiska undersökningen.

	M.	K.
Maken studerar	12 150	15 700
Maken studerar ej	13 960	18 880

De gifta studenternas familjeinkomst var som synes högre — oavsett om det var mannen eller hustrun som påbörjade studierna 1953 — när endast den ena av makarna studerade än när bägge gjorde det. Inkomstbeloppen var högre för den grupp av familjer där hustrun ingick i materialet. Detta kan hänga samman med att männen i denna grupp av familjer förmodligen var äldre än i den andra gruppen och därigenom hade möjligheter att erhålla jämförelsevis väl betalda anställningar om de inte längre studerade och jämförelsevis goda deltidsarbeten om de alltjämt studerade.

Det är såsom tidigare framhållits svårt att använda studentekonomiska undersökningens inkomstbelopp som mätare på studiekostnader när det gäller studerande som är gifta med någon som inte studerar. Det är däremot lättare att använda dessa inkomstbelopp när bägge makarna studerar. Den genomsnittliga inkomsten för denna typ av familjer var, såsom framgår av ovanstående tablå, 12 150 kronor för den grupp av familjer där mannen ingick i den äldre årgången och 15 700 kronor för den grupp av familjer där hustrun ingick i samma årgång. Det förra fallet är här av större intresse i och med att bägge makarna där kan antas ha bedrivit studier för primärexamen 1956/57. Deras sammanlagda inkomster motsvarade i stort sett två ej hemmaboende ogifta studenters inkomster. Detta konstaterande

kan givetvis inte ges den vida innebörden att man säger att alla giftas studiekostnader motsvarar de ej hemmaboende ogiftas men väl att studiekostnaderna för gifta, som båda studerar, inte kraftigt överstiger kostnaderna för två ensamstående studerande.

Studentekonomiska undersökningen visar, såsom framgått av det föregående, att det föreligger skillnader i faktiska studiekostnader — d.v.s. i reella inkomster — mellan dem som befinner sig i början av sina studier och dem som befinner sig i slutet av sina studier, mellan dem som bor hemma och dem som bor utanför hemmet samt — ehuru man här rör sig på något osäker mark — mellan dem som är ogifta och dem som är gifta.

De ej hemmaboende ogifta utgör ett flertal i den population, som studentekonomiska undersökningen är baserad på, liksom de utgör ett flertal bland dagens universitets- och högskolestuderande. År 1956/57 uppgick enligt studentekonomiska undersökningen inkomsterna — här uppfattade som identiska med de faktiska studiekostnaderna — för samtliga ej hemmaboende ogifta i den yngre årgången, oavsett ålder vid inskrivningen, till i genomsnitt 4 500 kronor, för samtliga ej hemmaboende ogifta i den äldre årgången, oavsett ålder vid inskrivningen, till i genomsnitt mellan 5 500 och 6 000 kronor. En sammanslagning av dessa årgångar ger en ungefärlig bild av samtliga ej hemmaboende ogifta studenters genomsnittliga studiekostnad år 1956/57. Denna genomsnittliga kostnad kan antas ha legat något över 5 000 kronor. Detta ungefärliga tal för de ej hemmaboende ogiftas faktiska studiekostnader gäller ett år som nu ligger sex år tillbaka i tiden. Dagens belopp kan väntas skilja sig från detta som en följd både av studenternas förändrade standard och av förändringar i penningvärdet. Den förändrade standarden är det inte möjligt att ta hänsyn till vid försök att översätta detta belopp till dagens läge men väl förändringarna i penningvärdet. En uppräknig av beloppet till dagens priser ger en avrundad summa på c:a 6 000 kronor.

På grundval av det icke helt tillfredsställande material, som för närvarande står till vårt förfogande för en bedömning av de universitets- och högskolestuderandes faktiska studiekostnader, skulle man alltså kunna anta att dessa kostnader för de ej hemmaboende ogifta genomsnittligt uppgår till c:a 6 000 kronor. De hemmaboendes faktiska studiekostnader — även när dessa kostnader uppfattas som liktydiga med naturaförmåner plus kontanta inkomster — får antas vara något lägre än de ej hemmaboende ogiftas. De giftas faktiska studiekostnader återigen får antas vara något högre; hur mycket högre är beroende på den definition man vill ge studiekostnadsbegreppet. Efter dessa beräkningar torde det inte vara orimligt att utgå ifrån att samtliga studerande — utan hänsynstagande till studienivå, ålder, boendeförhållanden eller civilstånd — har en genomsnittlig faktisk studiekostnad på något över 6 000 kronor.

2. Beräknade studiekostnader

En beräkning av studiekostnaderna leder, medvetet eller omedvetet, till en värdering av hur verkligheten hör vara beskaffad. Vilka utgifter skall anses ha ett otvetydigt samband med bedrivande av effektiva studier? Inom vilken ram är det från olika synpunkter rimligt att dessa utgifter håller sig?

Det är inte studiesociala utredningens avsikt att i detta sammanhang ta ställning till avvägningar av detta slag. Den vill endast fästa uppmärksamhet vid den redan i första kapitlet berörda avvägning som statsstipendienämnderna för närvarande gör i samband med att de beviljar garantilån till studerande. Som vägledning i deras arbete tjänar ett av garantilånenämnden genom beslut den 24 maj 1962 fastställt normalbelopp. Detta belopp har framräknats med ledning av statsstipendienämndernas erfarenheter och vissa andra undersökningar. Det är avsett att ge en skäligen levnadsstandard och kan därför sägas utgöra exempel på vad som här kallats beräknade studiekostnader.

Normalbeloppet för ensamstående ej hemmaboende studerande under deras första studieår har fastställts till 5 500 kronor. I »normala» studiekostnader inräknas utgifter för kost och logi, för läroböcker och avgifter samt personliga utgifter av olika slag. Utgifterna för kost och logi har beräknats till 400 kronor i månaden eller 3 600 kronor per läsår om nio månader; någon påtaglig skillnad i kostnaderna för kost och logi mellan studieorterna anses inte föreligga. Utgifterna för läroböcker och avgifter av olika slag har beräknats till 600 kronor per läsår. Det har visat sig svårt att precisera och beräkna vilka övriga utgifter som skall hänföras till en normal studiekostnad. Den arbetsgrupp, bestående av garantilånenämndens sekreterare och sekreterarna i statsstipendienämnderna, som våren 1962 utarbetade förslaget till detta normallånebelopp framhöll i samband med beräkningen av denna utgiftspost att man å ena sidan måste ta hänsyn till att de studerande får en standard likvärdig med jämförbara grupper och att man å andra sidan måste beakta konsekvenserna för den individuella skuldsättningen av en upplåning enligt normalschablonen. De personliga utgifterna — för kläder och tvätt, telefon, tidningar, nöjen, rekreation m .m. — beräknades till 1 300 kronor per läsår. En jämförelse mellan detta belopp och konsumtionsutgifterna för ensamstående personer under 67 år — den med de studerande mest närstående gruppen i hela befolkningen — anses visa att ett utrymme av 1 300 kronor för personliga utgifter inte skiljer sig märkbart från den faktiska volymen för genomsnittlig konsumtion för denna grupp.

Det förutsattes även i garantilånenämndens anvisningar för beviljande av garantilån att det finns ytterligare utgifter som är att betrakta som studiekostnader och därför kan föranleda lån utöver normalbeloppet. Till dessa utgifter hör räntor på studieskuld i kreditinrättning, resor på studie-

orten och till hemorten, studieresor inom- och utomlands som utgör ett värdefullt inslag i studierna, amortering av äldre studieskulder, akut tandvård, sommarstudier samt särskild studieutrustning för vissa studiebanor. Det förutsättes vidare att gränsen 5 500 för ogifta ej hemmaboende skall kunna höjas efter det första läsåret, eftersom det uppstår vissa ökade behov med stigande ålder. Dessa höjningar skall dock företagas endast efter beaktande av den totala skuldsättningens storlek och efter prövning av återbetalningsförmågan. Det högsta normalbeloppet i sistnämnda fall har fastställts till 6 000 kronor.

Detta från statsstipendienämndernas verksamhet hämtade exempel på beräknade studiekostnader ansluter sig som synes ganska nära till de faktiska studiekostnaderna som man med en viss osäkerhet kan räkna sig fram till med utgångspunkt i studentekonomiska undersökningens uppgifter.

C. Studiekostnadernas finansiering

De universitets- och högskolestuderandes utgifter under studietiden bestriks på flera olika sätt. Fyra finansieringsformer spelar härvidlag en central roll: 1) lån, 2) inkomst av förvärvsarbete, 3) stipendier och 4) bidrag av föräldrar och andra anhöriga. Därtill kommer som en femte och i sammanhanget mindre väsentlig finansieringsform eget kapital, premier m. m. De fyra centrala finansieringsformerna skall i det följande behandlas var för sig: dels deras olika typer, dels deras betydelse som finansieringskälla utan fördelning efter faktorer av den typ som inledningsvis nämndes, dels deras betydelse med fördelning efter dessa olika faktorer, dels deras utveckling under efterkrigstiden. Därtill göres avslutningsvis ett försök att bedöma dessa olika finansieringsformers inbördes betydelse i nuläget.

1. Skuldsättning

a) Typ av lån

Man kan tala om tre huvudtyper av lån, som de universitets- och högskolestuderande upptar under sin studietid för finansiering av utgifter för uppehälle och undervisning: 1) statliga lån och lån med statlig kreditgaranti, 2) lån utan statlig kreditgaranti hos banker och kreditkassor samt 3) lån av föräldrar eller andra anhöriga. Det är av naturliga skäl de två första huvudtyperna av lån som står i centrum för intresset emedan föräldralånen kan antagas vara mindre strängt reglerade i fråga om återbetalningsskyldigheten. I de olika undersökningarna om de universitets- och högskolestuderandes ekonomiska förhållanden brukar man också särredovisa skuldsättningen inklusive och exklusive föräldralån.

Tab. III:1. De examinerade 1959/60 med uppdelning på examensgrupp efter andelen nettoskuldsatta inkl. och exkl. föräldralån och genomsnittliga skuldbelopp för de skuldsatta.

	Inkl. föräldralån		Exkl. föräldralån	
	Andel skuldsatta, %	Genomsnittligt skuldbelopp för de skuldsatta	Andel skuldsatta, %	Genomsnittligt skuldbelopp för de skuldsatta
Kort studietid	72	8 360	67	7 930
Medellång studietid, fria fakulteter	68	12 330	60	10 960
Medellång studietid, övriga	76	15 930	67	12 950
Lång studietid	74	20 900	62	18 050

b) Skuldsättningens omfattning

En totalbild, baserad på examensundersökningen, av skuldsättningens betydelse som finansieringsform av högre studier ges i tab. III:1.¹. De år 1959/60 examinerade har indelats i fyra grupper efter normalstudietiden för de examina de avlagt. De som avlagt gymnastikdirektörs- eller socionomexamen har hänförs till gruppen med »kort studietid», de som avlagt teol. kand., jur. kand., pol. mag.- eller fil. mag.-examen har hänförs till gruppen »medellång studietid, fria fakulteter», de som avlagt civilingenjörs-, civilekonom-, tandläkare-, apotekare-, jägmästare- eller agronomexamen har hänförs till grupper med »medellång studietid, övriga» och de slutligen som avlagt veterinärexamen eller med. lic.-examen har hänförs till gruppen med »lång studietid».

För var och en av examensgrupperna i tab. III:1 anges både andelen skuldsatta och de genomsnittliga beloppen för de skuldsatta. Det är vidare fråga om nettoskuldsättningen inklusive och exklusive föräldralån. Med nettoskuldsättning avses skillnaden mellan de totala skulderna och de totala tillgångarna. Bruttoskuldsättningen är av naturliga skäl av mindre intresse i ett sammanhang där huvudsynpunkten är att fixera de studerandes faktiska ekonomiska läge.

Det föreligger en klar, ehuru inte särskilt stor, skillnad i skuldsättningens omfattning beroende på om föräldralånen medräknas eller ej. Skillnaden i detta avseende är störst i fråga om examina med lång studietid. De faktorer som främst bidrar till förekomsten av föräldralån kan antas vara föräldrarnas ekonomiska situation och den studerandes ålder. Föräldrar med jämförelsevis god ekonomi har större möjligheter att låna pengar till sina barns studier än föräldrar med jämförelsevis dålig ekonomi, äldre studen-

¹ Tab. III:1 baserad på *Akademikernas skuldsättning*, tab. 12. Jfr *ibid* s. 33.

Tab. III:2. De skuldsatta examinerade 1959/60 (nettoskuldsättning exkl. föräldralån) med relativ fördelning efter skuldbeloppens storlek.

	1—1 499 kr	5 000— 9 999 kr	10 000— 14 999 kr	15 000 kr o. mer	Samtliga %
Kort studietid	29	44	20	7	100
Medellång studie- tid, fria fakulteter	23	27	24	26	100
Medellång studie- tid, övriga	15	23	21	41	100
Lång studietid	12	17	15	56	100

ter har större svårigheter eller är mindre benägna att låna pengar av sina föräldrar än yngre studenter.

Frekvensen skuldsatta exklusive föräldralån är lägst bland de examinerade vid fria fakulteter och störst bland de examinerade vid fackhögskolor med kort och medellång studietid. De genomsnittliga skuldbeloppen varierar med studietidens längd. De gymnastikdirektörer och socionomer, som hade skuldsatt sig under sin studietid, trädde ut i förvärvslivet med i genomsnitt knappt 8 000 kronor i skuld. Denna summa uppgick till knappt 11 000 kronor för dem, som avlade grundexamen vid filosofiska, juridiska eller teologiska fakulteter samt till nära 14 000 kronor för dem, som avlade grundexamen vid fackhögskolor med medellång studietid. De läkare och veterinärer slutligen, vilka ådragit sig skulder under studietiden, kom upp i ett belopp på över 18 000 kronor. Den genomsnittliga skuldsumman exklusive föräldralån för samtliga skuldsatta examinerade var drygt 12 000 kronor.

Skuldbeloppens spridning framgår av tab. III:2. Det är här endast fråga om nettoskuldsättning exklusive föräldralån. De skuldsatta har indelats i fyra grupper: de som hade lån under 5 000 kronor, de som hade lån mellan 5 000 och 9 999 kronor, de som hade lån mellan 10 000 och 14 999 kronor samt de som hade lån över 15 000 kronor.¹ Ett skuldbelopp på under 5 000 kronor hade, såsom framgår av tab. III:2, knappt 30 % av dem med kort studietid, knappt 25 % av dem som studerat vid fria fakulteter, 15 % av dem som studerat vid fackhögskolor med medellång studietid samt 12 % av dem med lång studietid.

De uppgifter i tab. III:1, som berör examinerade från utbildningsanstalter med medellång studietid, kan jämföras med de uppgifter i studentekonomiska undersökningen om skuldsättningens omfattning, som hänförs till den äldre årgången. De 1953 inskrivna kan nämligen i slutet av det av studentekonomiska undersökningen berörda året — alltså året 1956/57 — i genomsnitt sägas ha ett år kvar till det studiemål, som de examinerade från utbildningsanstalter med medellång studietid uppnådde 1959/60. Det framgår av tabellerna 27 och 28 i studentekonomiska undersökningen att 61 % av studenterna i den äldre årgången vid slutet av år 1956/57 hade

¹ Jfr *Akademikernas skuldsättning*, tab. 15.

annan studieskuld än lån till föräldrar och att denna studieskulds genomsnittliga storlek var 9 000 kronor.

c) *Skuldsättningens storlek med fördelning efter olika faktorer*

De universitets- och högskolestuderandes skuldsättning varierar med flera av de i början av detta kapitel omnämnda faktorerna av studiemässig eller personlig art.

Faktorer av studiemässig art. Det framgick redan av tab. III:1 att de 1959/60 examinerades skuldsituation växlade med studieinriktning i så måtto som de som hade en längre studietid åsamkades större skulder än de som hade en kortare studietid. Det är möjligt att också den beräknade lönsamheten hos det yrke man utbildar sig för påverkar benägenheten att ta upp lån under studietiden. Ängslan att skuldsätta sig får förutsättas vara mindre om man väntar sig tämligen goda inkomster under sin yrkesverksamma ålder än om man inte väntar sig detta.

Det finns med all sannolikhet också ett samband mellan skuldsättningens omfattning och graden av bundenhet i studierna. De examinerade vid de fria fakulteterna 1959/60 hade, såsom framgår av tab. III:1, både en något lägre andel skuldsatta och lägre genomsnittliga skuldbelopp än de examinerade vid fackhögskolor med i stort sett motsvarande studietid. Denna skillnad torde — såsom närmare skall belysas längre fram i detta kapitel — bl. a. hänga samman med att de studerande vid de fria fakulteterna på grund av dessa studiers uppläggning har större möjligheter än de studerande vid fackhögskolorna att finansiera sina studier med inkomst av förvärvsarbete.

Det finns också — för att ytterligare beröra en faktor av studiemässig art — ett samband mellan studieort och skuldsättningens omfattning. De 1959/60 examinerade vid de humanistiska fakulteterna i Lund och Uppsala var sålunda skuldsatta till 69 % exklusive lån hos föräldrar, medan de examinerade vid motsvarande fakultet i Stockholm endast var skuldsatta till 44 %. De skuldsattas genomsnittliga belopp var 12 000 i Uppsala, 10 000 i Lund och 9 000 i Stockholm.¹ Dessa skillnader mellan Uppsala och Lund å ena sidan, Stockholm å den andra, får i första hand antas sammanhänga med — såsom också skall visas utförligare längre fram i detta kapitel — att de studerande i Stockholm har större möjligheter än de studerande i de äldre universitetsstäderna att genom förvärvsarbete finansiera sina studier.

Det sätt på vilket de universitets- och högskolestuderandes skuldsättning varierar med de tre i studiefinansieringssammanhang särskilt betydelsefulla faktorerna av personlig art — nämligen boendeförhållande, civilstånd och social bakgrund — skall belysas ganska utförligt. Uppgifterna i det föl-

¹ Jfr *Akademikernas skuldsättning*, tab. 20.

jande, som genomgående avser nettoskuldsättning exklusive föräldralån, hänför sig — i den mån de är hämtade ur examensundersökningen — till samtliga de vid utbildningsanstalter med medellång studietid examinerade. Denna grupp utgjorde över 80 % av alla vid universitet och högskolor examinerade år 1959/60.

Boendeförhållande. Det samband som föreligger mellan de 1959/60 examinerades skuldsituation och boendeförhållanden under studietiden framgår av nedanstående tablå.¹ I och med att denna tablå endast omfattar dem som förblivit ogifta under hela studietiden har den faktor av betydelse för skuldsättningen som civilståndet utgör eliminerats. De ogifta har indelats i tre grupper: de som under ingen del av sin studietid bodde hemma, de som bodde hemma mindre än halva studietiden och de som bodde hemma mer än halva studietiden. Den mellersta av dessa grupper är tämligen liten. De som ej bott hemma någon del av sin studietid utgjorde nästan två tredjedelar av samtliga och de som bott hemma större delen en dryg fjärdedel.

	Andel skuldsatta %	Genom- snittligt skuld- belopp
Ogifta, ej hemmaboende	71	12 000
Ogifta, hemmaboende mindre än halva tiden	66	10 300
Ogifta, hemmaboende mer än halva tiden	39	8 000

De som ej bott hemma någon del av sin studietid och de som bott hemma större delen utgjorde som synes varandras motpoler i skuldsättningshänseende. De förra hade inte endast en högre frekvens skuldsatta än de senare — 71 % mot 39 % — utan även 4 000 kronor mer i genomsnittliga skuldbelopp. En liknande spännvidd i skuldsättningshänseende mellan hemmaboende och ej hemmaboende kunde också iaktas för den äldre årgången i studentekonomiska undersökningen. De ogifta, som bott utanför hemmet läsåret 1956/57, var vid läsårets slut, såsom framgår av studentekonomiska undersökningen s. 53, skuldsatta till 68 % mot 39 % av dem som bott hemma. De förras genomsnittliga skuldbelopp var dubbelt så högt som de senares, eller knappt 10 000 mot knappt 5 000.

Det kan anföras två förklaringar till att de hemmaboende ådrar sig mindre skulder än de ej hemmaboende. Den ena är att de hemmaboendes faktiska studiekostnader, såsom tidigare framhållits, är mindre än de ej hemmaboendes och att deras lånebehov därigenom inte är lika stort. Den andra förklaringen är att andra finansieringskällor än skuldökning spelar en relativt sett större roll för de hemmaboende än för de ej hemmaboende. Den främsta av dessa finansieringskällor är, såsom närmare skall visas längre fram, inkomst av förvärvsarbete.

¹ Tablån baserad på *Akademikernas skuldsättning*, tab. 15.

Civilstånd. Det samband återigen som föreligger mellan de år 1959/60 examinerades skuldsituation och civilstånd belyses i följande tablå.¹ På samma sätt som vi i det föregående konstanthöll civilståndsfaktorn genom att endast beakta de ogiftas boendeförhållanden skall vi här konstanthålla bostadsfaktorn genom att endast beakta deras civilståndssituation, som inte bodde hemma någon del av sin studietid. Dessa ej hemmaboende har efter sitt civilstånd indelats i fyra grupper: de som var ogifta under hela sin studietid, de som var gifta mindre än 1/3, mellan 1/3 och 2/3 samt mer än 2/3 av sin studietid. De ogifta och de som var gifta vid examenstillfället utgör jämnstora grupper.

	Andel skuldsatta %	Genomsnittligt skuldbelopp
Ej hemmaboende, ogifta	71	12 000
Ej hemmaboende, gifta mindre än 1/3 av tiden	73	14 400
Ej hemmaboende, gifta mellan 1/3 och 2/3	75	13 000
Ej hemmaboende, gifta mer än 2/3	56	13 000

Det går, såsom framgår av denna tablå, inte någon skiljelinje i skuldsättningsfrekvens mellan dem som förblivit ogifta under hela sin studietid och dem som ingått äktenskap strax före examens avläggande. Däremot går det en sådan skiljelinje mellan dem som varit gifta under större delen av sin studietid och övriga. De förra var skuldsatta till 56 %, de senare till 70—75 %. Att det inte föreligger några större skillnader i skuldsättningssituation mellan ej hemmaboende ogifta och gifta, tagna i en klump, bestyrkes också av den studentekonomiska undersökningen. Bägge grupperna i den äldre av de två årgångarna hade nästan samma andel skuldsatta vid slutet av det undersökta året 1956/57.

Det visar sig inte heller finnas större skillnader i genomsnittliga skuldbelopp mellan ogifta och gifta. Det finns däremot, vilket inte framgår av ovanstående tablå, vissa skillnader i fråga om skuldbeloppens spridning. De ej hemmaboende, som aldrig varit gifta under sin studietid, kan i detta hänseende jämföras med dem som varit gifta större delen av sin studietid. De förra hade till 17 % en skuldsumma under 5 000 kronor och till 15 % en skuldsumma över 20 000 kronor medan motsvarande tal för de senare var 24 respektive 18 %.² Studentekonomiska undersökningen visar ett liknande spridningsmönster. Dessa olikheter i de individuella skuldbeloppens storlek sammanhänger naturligtvis med att gruppen gifta omfattar personer med mer skiftande ekonomiska villkor än gruppen ogifta. Man bör, såsom tidigare framhållits, skilja mellan gifta där maken också studerar och gifta där maken förvärvsarbetar eller sköter hemmet liksom man bör skilja mellan gifta med barn och gifta utan barn.

Det finns inte, så länge man endast beaktar den examinerades egen skuld-

¹ Tablån baserad på *Akademikernas skuldsättning*, tab. 15 och 27.

² Jfr *Akademikernas skuldsättning*, tab. 15.

situation, någon större skillnad i skuldsättningshänseende mellan äktenskap där båda parter studerar och äktenskap där endast den ena studerar. An-norlunda förhåller det sig när man tar hänsyn till familjens totala skuldsättning.¹ De 1959/60 examinerade, som varit gifta mer än en tredjedel av sin studietid och vilkas makar varit inskrivna vid universitet eller högskola, redovisade en genomsnittlig familjeskuld på över 21 000 kronor vid examens-tillfället. De däremot vilkas makar inte varit inskrivna vid universitet eller högskola redovisade en genomsnittlig skuld på knappt 14 000 kronor.

Det finns slutligen också skillnader i skuldsättningshänseende mellan dem som haft viss underhållsskyldighet under studietiden och dem som inte haft sådan skyldighet. De som haft barn mindre än halva sin studietid var vid examenstillfället skuldsatta — och här göres ingen uppdelning efter om maken varit inskriven eller ej — till 75 % och deras genomsnittliga skuldbelopp uppgick till 15 000 kronor. De däremot som under sin studietid aldrig haft barn var vid examenstillfället skuldsatta till 62 % och hade en genom-snittlig skuldsumma på 12 000 kronor.

Bland de examinerade som var gifta vid examenstillfället avtecknar sig — vid en indelning efter försörjningsplikt och makes studiestatus — alltså vissa klart avgränsade grupper som ådragit sig något större respektive nå-got mindre skuldbelopp än de som förblivit ogifta under hela studietiden. Något mindre skuldbelopp tycks de gifta studenter ådra sig, som inte har någon försörjningsplikt och därtill har en förvärvsarbetande make. Något större skuldbelopp återigen tycks de gifta studenter ådra sig som har för-sörjningsplikt och därtill en make, som inte förvärvsarbetar.

Social bakgrund. Det föreligger, såsom inledningsvis framhölls, inte något samband mellan de universitets- och högskolestuderandes civilstånd och de-ras sociala bakgrund men väl mellan denna bakgrund och deras bostads-situation. Vid ett försök att fastställa det samband, som kan tänkas existera mellan skuldsättning och social härstamning, måste bostadsfaktorn där-för konstanthållas. Civilståndet behöver man däremot i detta sammanhang inte fästa avseende vid. I nedanstående tablå har hänsyn tagits till bostads-situationen i och med att de examinerade från olika social miljö indelats i sådana som aldrig bott hemma under studietiden och i sådana som bott hemma mer än halva studietiden; den obetydliga gruppen examinerade, som bodde hemma mindre än halva tiden, har inte alls inneslutits i denna tablå om sambandet mellan skuldsättning osh social bakgrund.²

De examinerade har indelats i åtta grupper efter faderns yrke; några upp-gifter om dem som var barn till officerare ingår inte i denna tablå på grund av denna grups litenhet, liksom det av samma anledning inte heller ingår

¹ De följande uppgifterna om familjers totala skuldsättning har hämtats från *Akade-mikernas skuldsättning*, tab. 25 och 26.

² Tablåen baserad på *Akademikernas skuldsättning*, tab. 16 och 17.

några uppgifter om hemmaboende från hem där fadern var jordbrukare eller folkskollärare. Examensundersökningen innehåller inga uppgifter om föräldrainskomst. Den här använda yrkesindelningen speglar dock såtillvida inkomststrukturen i samhället som de genomsnittliga inkomsterna för respektive grupp — enligt uppgifter, som publicerats av studentekonomiska undersökningen — avsevärt skiljer sig från varandra. Den ena ytterligheten i inkomsthänseende utgöres av arbetare och jordbrukare, den andra av akademiker och direktörer.

	Ej hemmaboende		Hemmaboende	
	Andel skuldsatta %	Genomsnittligt skuldbelopp	Andel skuldsatta %	Genomsnittligt skuldbelopp
Jordbruk med binärningar utom arb.	68	12 000	—	—
Folkskollärare m. fl.	69	13 300	—	—
Akademiker (ej annorstädes red.)	63	13 500	30	7 500
Direktörer, disponenter, grosshandlare	46	13 400	24	9 300
Handlande, handelsresande, hantverksmästare	67	13 000	40	9 600
Högre tjänstemän utom akademiker;				
vissa fria yrken	73	13 300	49	8 900
Övriga tjänstemän	75	12 300	53	10 700
Arbetare	83	11 700	55	7 700

Det finns som synes klara skillnader i skuldsättningsfrekvens mellan de 1959/60 examinerade från olika social miljö. Motpolerna utgöres av de examinerade från arbetar- respektive direktörshem, d.v.s. från de två yrkesgrupper, som enligt studentekonomiska undersökningen hade den lägsta respektive högsta genomsnittliga inkomsten. De ej hemmaboende studenterna från arbetarhem var skuldsatta till 83 %, medan de ej hemmaboende från direktörshem var skuldsatta till 46 %, de hemmaboende till 55 % respektive 24 %. De studerande från övriga tjänstemannahem och från akademikerhem var de som närmast hade den högsta respektive lägsta andelen skuldsatta.

Det samband inte endast mellan föräldrayrke och skuldsättningsfrekvens utan även mellan föräldrainskomst och skuldsättningsfrekvens, som dessa uppgifter i examensundersökningen tycks tyda på, bekräftas av den studentekonomiska undersökningen. Den innehåller i sin tab. 27 uppgifter både om föräldrainskomst och om andel skuldsatta. De studerande med den lägsta föräldrainskomsten omfattade den högsta andelen skuldsatta, de studerande med den högsta föräldrainskomsten den lägsta andelen. De ej hemmaboende med en föräldrainskomst under 10 000 kronor i den äldre av de två årgångarna var sålunda skuldsatta till nästan 80 % vid slutet av år 1956/57, medan motsvarande typ av studenter från hem med en föräldrainskomst över 30 000 var skuldsatta till endast 40 %.

Något klart och otvetydigt samband föreligger däremot inte mellan skuld-

beloppens storlek och social bakgrund. Det är en slutsats som både examensundersökningen och studentekonomiska undersökningen ger stöd för. De 1959/60 examinerades genomsnittliga skuldsättning skiftade visserligen, såsom framgår av ovanstående tablå, något från yrkesgrupp till yrkesgrupp, men dessa skillnader ger inte någon enhetlig bild. Det bör dock framhållas — om man begränsar sig till de ej hemmaboende — att de studerande från direktörs- och akademikerhem, vilka ju hade en jämförelsevis låg andel skuldsatta, hade något högre skuldbelopp än de studerande från arbetarhem, som å andra sidan hade den högsta andelen skuldsatta. Det framgår f. ö. också av studentekonomiska undersökningen — ehuru skillnaderna inte var betydande — att de skuldsatta med den högsta föräldrainskomsten hade en något högre genomsnittlig skuldsomma än de skuldsatta med den lägsta föräldrainskomsten.

Olikheterna i skuldsättningsfrekvens hos de studerande från olika social miljö kan inte förklaras med att studiekostnaderna skulle vara olika; det är sålunda orimligt att anta att de studerande från akademiker- och direktörshem skulle ha lägre utgifter och därmed ett lägre lånebehov än de studerande från arbetarhem. Dessa olikheter måste i stället ligga däri att de med jämförelsevis låg skuldsättning har lättare tillgång till andra finansieringskällor än de med hög skuldsättning. Vilka dessa finansieringskällor kan vara finns det anledning att återkomma till längre fram i detta kapitel.

De universitets- och högskolestuderandes skuldsättning varierar som synes med olika faktorer av både studiemässig och personlig art. Skuldsättning är vanligare bland de studerande i Uppsala och Lund än bland de studerande i Stockholm och Göteborg, vanligare bland dem som har en tämligen bunden studiegång än bland dem som har tämligen fria studier och troligen också vanligare bland dem som ser fram mot välavlönade tjänster än bland dem som inte har samma inkomstmässiga utsikter. Skuldsättning är vidare vanligare bland dem som icke bor hemma än bland dem som är hemmaboende, samt vanligare bland dem som kommer från vissa speciella miljöer. Några större skillnader i skuldsättning föreligger däremot inte mellan ogifta och gifta.

d) Skuldsättningens utveckling

De universitets- och högskolestuderandes skuldsituation har förändrats i två avseenden under efterkrigstiden. Det har skett förändringar dels i typen av lån, dels i de upptagna lånens omfattning.

Det vore av stort intresse att i detalj kunna illustrera dessa förändringar genom att jämföra examensundersökningen med den inledningsvis nämnda akademikerutredningen. En detaljerad jämförelse mellan dessa undersökningar är emellertid inte tillräddlig med tanke på att akademikerutredning-

en hade en så låg svarsfrekvens som knappt 50 %. I de fall där det skett väsentliga omstruktureringar under efterkrigstiden — såsom i fråga om typ av lån och lånens omfattning — ger dock en jämförelse mellan dessa undersökningar en viss vägledning om utvecklingen.

Förändringarna i typen av lån under efterkrigstiden belyses i någon mån av nedanstående tablå. Det totala lånebeloppet för de år 1959/60 examinerade har jämförts med de totala lånebeloppen, hämtade ur akademikerutredningen, för dem som inskrevs 1930 och 1935 och sedermera avlade teol. kand., jur. kand., med. lic., fil. mag., civilingenjörs- eller civilekonomexamen.¹ I båda fallen är det fråga om bruttoskuldbelopp.

	Akademikerutredningen	Examensundersökningen
Lån av privata personer	50	24
Statliga lån	6	15
Lån med statlig garanti	—	48
Övriga lån; främst banker och kreditkassor	44	13
	<u>100</u>	<u>100</u>

Det totala lånebelopp, som samtliga år 1959/60 examinerade redovisade, bestod som synes till nästan hälften av en lånetyp som överhuvudtaget inte existerat två decennier tidigare, nämligen av lån med statlig kreditgaranti. Dessa lån har, såsom redan framgått av första kapitlet, successivt ökat i betydelse under 1950-talet och utgör nu den dominerande låneformen för de universitets- och högskolestuderande. Också de statliga lånen — i första hand räntefria lån ur statens lånefond för universitetsstudier — har ökat i betydelse.

De skulder som de åren 1930 och 1935 inskrivna examinerade redovisade dominerades i sin tur av banklån och av lån från enskilda personer. Banklånen och lånen från enskilda förefaller ha utgjort ungefär lika stor del av hela skuldsumman; hur stor andel av denna senare typ av lån som var lån av icke-anhöriga och därmed i stort sett förbundna med samma form av återbetalningsskyldighet som banklån framgår inte av materialet. Banklånen andel av de år 1959/60 examinerades skuldsumma uppgick endast till något över 10 % och lånen från enskilda personer — av vilka lån från icke-anhöriga spelade en helt underordnad roll — uppgick endast till knappt 25 %.

Förändringarna i fråga om skuldsättningens omfattning under efterkrigstiden belyses i någon mån i tab. III:3, som i likhet med föregående tablå är baserad på akademikerutredningen och examensundersökningen.² De 1935 inskrivna, som kom att avlägga en fil. mag., jur. kand., med. lic. eller civil-

¹ Tablå baserad på *Akademikernas skuldsättning*, tab. O, och *Akademikernas skuldsättning*, s. 29.

² Tab. III:3 baserad på *Akademikernas skuldsättning*, tab. N, och på opublicerat siffermaterial i examensundersökningen.

Tab. III:3. De 1935 inskrivna och de 1959/60 examinerade som avlagt fil. mag., jur. kand., med. lic. eller civilingenjörsexamen efter andel nettoskuldsatta och genomsnittliga skuldbelopp inklusive föräldralån.

	1935 inskrivna			1959/60 examinerade	
	Andel skuldsatta %	Genomsnittligt skuldbelopp bland de skuldsatta		Andel skuldsatta %	Genomsnittligt skuldbelopp bland de skuldsatta
		Löpande priser	1958 års priser		
Fil. mag.	55	7 100	16 400	72	12 440
Jur. kand.	33	5 800	13 400	57	15 830
Med. lic.	62	14 100	32 600	72	20 000
Civiling. ex.	61	6 300	14 100	77	14 000

ingenjörsexamen jämföres med avseende på skuldsättningsfrekvens och genomsnittliga skuldbelopp med dem som avlade motsvarande examina läsåret 1959/60. Uppgifterna berör nettoskuldsättningen inklusive föräldralån. De genomsnittliga beloppen för de äldre examinerade har med 1939 års penningvärde som bas omräknats till 1958 års penningvärde.

Denna jämförelse visar — trots den mycket stora osäkerhet som vidlåder akademikerutredningens siffror — att det under 1940- och 1950-talen skett en icke oväsentlig ökning i andelen skuldsatta inom skilda examensgrupper. De genomsnittliga beloppen återigen förefaller — om akademikerutredningens siffror uttryckes i 1958 års priser — ha stigit något i fråga om jur. kand.examen, hållit sig oförändrade i fråga om civilingenjörsexamen, sjunkit något i fråga om fil. mag.examen och sjunkit kraftigt i fråga om med. lic.examen. Det är vid en bedömning av dessa frekvenstal och genomsnittliga belopp skäl att komma ihåg den stora skillnaden i typ av lån. I och med att de av akademikerutredningen berörda examinerade hade en mycket större andel lån hos föräldrar och andra anhöriga än de 1959/60 examinerade, kan man anta att en större del av de förras lån var förbundna med mindre stränga återbetalningsvillkor än de senares.

En tämligen detaljerad bild av utvecklingen i skuldsättningshänseende, låt vara under en kort period, kan man få genom en jämförelse mellan Quensel och studentekonomiska undersökningen. I tab. III:4 jämföres sålunda skuldsituationen för dem som bedrivit universitets- och högskolestudier under fyra år vid slutet av läsåret 1951/52 respektive 1956/57.¹ Det är dels fråga om andelen skuldsatta, dels om det sätt på vilket skuldbeloppen är spridda; några uppgifter om genomsnittliga skuldbelopp, jämförbara med studentekonomiska undersökningens, finns inte hos Quensel. De angivna talen avser bruttoskuldsättning inklusive föräldralån.

¹ Tab. III:4 baserad på Quensel, ss. 149 och 151 samt Studentekonomiska undersökningen, tab. 23.

Tab. III:4. De 1948 inskrivna med fördelning efter andel bruttoskuldsatta och genomsnittliga skuldbelopp vid slutet av år 1951/52 (Quensel) och de 1953 inskrivna efter andel bruttoskuldsatta och genomsnittliga skuldbelopp vid slutet av år 1956/57.

	Andel skuldsatta %	Skuldbelopp			
		Andel under 5 000	Andel 5 000—9 999	Andel över 10000	S:a
Quensel	51	22	41	37	100
Studentekonomiska u.	75	22	28	50	100

Det skedde, att döma av tab. III:4, en ökning i skuldsättningen under förra delen av 1950-talet. Frekvensen skuldsatta — det är alltså endast fråga om bruttoskuldsättning — hos dem som bedrivit universitets- och högskolestudier under c:a fyra år steg från drygt 50 % till 75 %. Det är med utgångspunkt i här angivna spridningstal svårt att säga huruvida även skuldbeloppen förändrades utöver det som bestämts av penningvärdeförsämringen. Uppenbart är dock att andelen personer med jämförelsevis låga lånebelopp ökade, eftersom andelen med lån under 5 000 kronor stannat vid 22 %, trots de samtidigt inträffade förändringarna i penningvärdet.

Det är inte möjligt att lika detaljerat belysa utvecklingen i skuldsättningshänseende under senare delen av 1950-talet. Examensundersökningen och studentekonomiska undersökningen kan knappast utnyttjas för en sådan jämförelse; de examinerade vid utbildningsanstalter med medellång studietid uppnådde 1959/60 det studiemål, som flertalet av de studerande inom den äldre av studentekonomiska undersökningen kartlagda årgången uppnått något år tidigare.

Ett studium av den statliga låneverksamheten ger dock en ungefärlig bild av skuldsättningens utveckling under senare år. I och med att lån med statlig kreditgaranti och räntefria lån ur statens lånefond för universitetsstudier utvecklats till de dominerande låneformerna speglar växlingarna i dessa låneformers belopp numera även växlingarna i de universitets- och högskolestuderandes totala upplåning för studiefinansiering. Nedanstående tablå ger en bild av den statliga låneverksamhetens utveckling under sexårsperioden 1957/58—1962/63. Det totala belopp som beviljats i dessa lån har dividerats med det totala antalet närvarande studerande vid universitet och högskolor respektive hösttermin; det är tyvärr inte möjligt att för respektive år ange andelen studerande som erhållit statliga lån och de skuldsattas genomsnittliga belopp.

1957/58	1 370
1958/59	1 380
1959/60	1 450
1960/61	1 490
1961/62	1 850
1962/63	1 940

Det skedde, såsom framgår av ovanstående tablå, inte någon ökning i de universitets- och högskolestuderandes skuldsättning under åren 1957/58 och 1960/61. Den beviljade lånesumman per närvarande student höjdes sålunda under dessa fyra år endast med drygt 100 kronor, en höjning som knappt motsvarar förändringarna i penningvärde. Det skedde däremot en höjning med nästan 400 kronor från år 1960/61 till 1961/62. Denna sista fas i skuldsättningens utveckling under efterkrigstiden måste i sin tur antas sammanhänga med den 1961 beslutade avskrivningen med 25 % på statliga lån. De universitets- och högskolestuderande har tydligen som en följd av detta löfte om avskrivning, i större utsträckning än förut tytt sig till lån som finansieringsform av högre studier.

2. Inkomst av förvärvsarbete

De universitets- och högskolestuderande har numera rika möjligheter att erhålla arbete under studietiden. Detta arbete kan vara förlagt till terminerna eller till ferierna, det kan vara av heltids- eller halvtidskaraktär eller endast omfatta ett par timmar, det kan ha ganska nära anknytning till studierna eller helt sakna ett sådant samband.

a) Typ av förvärvsarbete

De arbeten av skiftande slag, som de universitets- och högskolestuderande visat sig ha under studietiden, kan lämpligen indelas i fyra grupper.

1) *Tjänster inom det högre utbildningssystemets ram.* De möjligheter till arbete parallellt med studierna, som numera står öppna för de universitets- och högskolestuderande inom det högre utbildningssystemets ram, innefattar i första hand assistent- och amanuensjänster. Deras antal har under de senaste åren befunnit sig i kraftigt stigande. I mars 1961 var det t. ex., enligt de uppgifter studiesociala utredningen inhämtat från universitet och högskolor, närmare 2 000 universitets- och högskolestuderande som innehade hel befattning, samt närmare 300 som innehade delad befattning som assistent, förste, andre eller tredje amanuens.

2) *Praktikarbete.* Med denna benämning avses sådant arbete utanför det högre utbildningssystemets ram, som har direkt anknytning till vederbörandes studier och framtida yrkesverksamhet och som ingår som en mer eller mindre integrerande del i själva utbildningen. (Det finns dock förvärvsarbeten med en sådan nära studieanknytning — t. ex. lärar- och läkarvikariaten — som man inte brukar ge denna benämning och som därför inte heller inräknas under denna rubrik.) Till de här aktuella typerna av praktikarbete hör det som teknologerna utför inom industri och tekniska arbets-

områden som en obligatorisk del av sina studier, det som eleverna vid socialinstitutens icke-teoretiska linjer utför inom socialvård eller kommunalförvaltning som en likaså obligatorisk del av sina studier, det som handels- högskolornas elever utför — dock inte som en obligatorisk del av sina studier — vid företag, banker etc. samt också det arbete som man försökt bereda filosofer, jurister och samhällsvetare inom förvaltning och näringsliv i ett försök att förbereda dem för yrkesverksamhet inom dessa områden.

Dessa praktikarbeten förmedlas — bortsett från socialinstitutens elevpraktik — i huvudsak av den offentliga arbetsförmedlingen. Det låter sig emellertid inte göra att på grundval av arbetsförmedlingens nuvarande statistik — med undantag för industrier och de tekniska arbetsområdena — få en uppfattning om i vilken utsträckning de universitets- och högskolestuderande har praktikarbete under sin studietid. De universitets- och högskolestuderande som för sommaren 1963 sökte praktikarbete inom industri och tekniska arbetsområden uppgick till c:a 1 350 personer. Av dessa var det c:a 1 100 som anvisades plats.

Det är däremot möjligt att genom en specialundersökning utförd inom arbetsmarknadsstyrelsen 1961 få en uppfattning om i vilken utsträckning humanister, jurister och samhällsvetare sökte och erhöll praktikarbete inom förvaltning, näringsliv och angränsande områden under sommaren 1961. Det var då 470 universitetsstuderande av denna typ som sökte sådant arbete genom arbetsförmedlingen och drygt 230 som kunde placeras. Att inte en större andel av de praktikarbetssökande kunde placeras behöver inte innebära att arbetsförmedlingen skulle ha misslyckats med att anskaffa ett tillräckligt antal praktikplatser utan kan också böttna i att de studerande själva på andra vägar fått ett arbete eller att de helt enkelt ändrat sina sommarplaner.

3) *Arbete under terminerna av annan typ.* Den räkna av arbeten, förutom assistent- och amanuens tjänster och praktikarbete, som de universitets- och högskolestuderande visat sig ha under terminerna är lång och skiftande.

Det är — för att använda arbetsförmedlingens terminologi — framförallt inom arbetsområdet »förvaltning, arbetsledning och fria yrken» som flertalet av dessa förvärvsarbeten återfinnes. Hit hör i första hand lärarvikariatet. Efterfrågan på studerande för dessa vikariat är särskilt stor under inkallelseperioder och förkylningstider, utbudet av studerande är särskilt stort veckorna efter tentamensperioderna. En inom arbetsmarknadsstyrelsen utförd specialundersökning visar att under tiden 1/9 1961—31/8 1962 besattes 9 124 ämneslärartjänster genom den offentliga arbetsförmedlingen. Hälften av dessa tjänster besattes med personer som antingen hänförs till gruppen »studerande som utbildar sig till ämneslärare och som erhållit betyg i något eller några ämnen» eller till gruppen övriga studenter inklusive övriga universitetsstuderande.

De studerande tar inom detta stora arbetsområde även kontorsarbete av olika slag, biblioteksarbete samt arbete inom socialvård. De har vidare visat intresse för arbeten som privatlärare och korrekturläsare, som statistiker och modeller, som räknare och granskare hos tipstjänst, som marknadsundersökare och trafikräknare. Det är inte heller ovanligt att de tar tillfälliga arbeten under terminerna av mer manuell karaktär. Dessa arbeten brukar dock inte återfinnas inom de stora arbetsområdena jordbruk och skogsbruk eller inom industri och hantverk. Det händer däremot att universitets- och högskolestuderande arbetar som taxichaufförer eller på bensinstationer, som stuveriarbetare i hamnarna eller vid järnvägen, som tamburvaktmästare eller bartenders, som servitörer eller diskare samt som hembiträden eller barnvakter m. m.

I stigande utsträckning förmedlas dessa arbeten av den offentliga arbetsförmedlingen. Det är för närvarande — av redovisningstekniska skäl som det inte finns anledning att här närmare fördjupa sig i — inte möjligt att ge detaljerade uppgifter om antalet universitets- och högskolestuderande, som söker arbete under terminerna. Ännu mindre är det möjligt att ge detaljerade uppgifter om antalet som erhåller plats. Som en mycket grov uppskattning av antalet arbetssökande kan dock en siffra på 8 000 à 9 000 anges.¹ Antar man att 70 % av dessa arbetssökande erhåller plats, skulle det alltså röra sig om c:a 6 000 studerande, som under terminerna anvisas arbete genom den offentliga arbetsförmedlingen. Det är däremot inte möjligt att ens ge en approximativ siffra på hur många förvärvsarbetsvilliga studerande som skaffar sig arbete på andra vägar.

4) *Arbete under ferierna av annan typ.* De universitets- och högskolestuderandes förvärvsarbete under ferierna utanför den högre utbildningens ram och av annan typ än praktikarbete är av naturliga skäl ännu mer differentierat än under terminerna. De studerande kan nu ta arbete var som helst i landet och de behöver inte begränsa sig till arbetsuppgifter, som bara varar några dagar eller någon vecka.

En uppfattning i stora drag av de typer av arbete, som de universitets- och högskolestuderande har under ferierna, kan man få genom en inom arbetsmarknadsstyrelsen utarbetad rapport om feriearbetsförmedlingen år 1962. Denna rapport innefattar inte endast feriearbeten av icke-praktikkaraktär utan även praktikarbeten med undantag för de tidigare nämnda praktikanställningarna inom industri och tekniska arbetsområden som redovisas separat. Den berör vidare inte endast universitets- och högskolestuderande utan även studerande vid ett antal andra utbildningsanstalter och studenter, som ännu inte påbörjat högre studier. Dessa feriearbetsplacerade har fördelats efter de åtta näringsgrenar, som arbetsmarknaden brukar in-

¹ Siffran 8 000 à 9 000 hänför sig till dem som inregistrerats på den offentliga arbetsförmedlingens kodnummer 994, 995 och 998.

delas i. Hälften fick plats inom handel eller förvaltning; till den förra näringsgrenen föres bl. a. hotell-, restaurant- och affärsbiträdesarbeten, till den senare bl. a. kontorsarbete av olika typ. Ungefär lika stora andelar av de studerande erhöll plats inom industri, samfärdsel samt hälso- och sjukvård. Det var däremot ganska ovanligt att de feriearbetssökande studerande kom att placeras inom jordbruk och skogsbruk eller inom husligt arbete eller kom att ha ett arbete, som räknas till gruppen »genomgående yrken och diverse arbeten».

Sammanlagt sökte 22 300 studerande feriearbete under tiden 1/4—31/7 1962. I denna grupp ingår — såsom tidigare framhållits — inte endast de universitets- och högskolestuderande utan även vissa andra grupper av studerande. Begränsar man sig endast till de universitets- och högskolestuderande och till de studenter, som ännu inte påbörjat några studier — en begränsning endast till den förra av dessa två grupper är av redovisningstekniska skäl inte möjlig — är man nere i drygt 10 200 personer. Av dessa kunde knappt 6 000 beredas plats genom arbetsförmedlingens försorg.

b) Förvärvsarbetets omfattning

Den ovan givna tämligen detaljerade uppräknningen av olika typer av förvärvsarbete har inte gett någon uppfattning om den betydelse som inkomst av förvärvsarbete — oavsett typ av arbete — har som studiefinansieringskälla. De färskaste uppgifterna härom kan för närvarande hämtas ur examensundersökningen och studentekonomiska undersökningen. Den förra innehåller uppgifter dels om den andel av de 1959/60 examinerades bruttostudietid som ägnats åt förvärvsarbete, dels om de inkomster som detta förvärvsarbete gav. Den senare innehåller uppgifter om de belopp som intjänades genom förvärvsarbete år 1956/57 av de två undersökta student-årgångarna.

En totalbild, baserad på examensundersökningen, av förvärvsarbetets omfattning och betydelse som finansieringsform av högre studier framgår av tab. III:5.¹ De 1959/60 examinerade har, liksom i fråga om skuldsättningen, indelats i fyra grupper efter normalstudietiden för de examina de avlagt. För var och en av dessa examensgrupper anges dels den andel av bruttostudietiden, som ägnats åt förvärvsarbete, d.v.s. 1) ingen del, 2) mindre än en fjärdedel, 3) mellan en fjärdedel och hälften samt 4) mer än hälften, dels den genomsnittliga inkomsten av förvärvsarbete under studietiden. Inkomstuppgifterna avser dock inte examensåret.

Det bör genast påpekas att uppgifterna i tab. III:5 om förvärvsarbetstidens längd inte är helt tillförlitliga i fråga om de examinerade vid de fria fakulteterna. Dessa uppgifter har nämligen inte inhämtats från de till de 1959/60 examinerade utsända frågeformulären utan i stället tagits från de studie-

¹ *Akademikernas skuldsättning*, tab. 28, 32 och 33.

Tab. III:5. De examinerade 1959/60 med uppdelning på examensgrupper efter förvärvsarbetets andel av bruttostudietiden och genomsnittlig inkomst av förvärvsarbete.

	Procentuell fördelning				Okänt om förvärvsarbete	S:a	Genomsnittligt belopp för förvärvsarbete
	Inget förvärvsarbete	Förvärvsarbete mindre eller $\frac{1}{4}$ av studietiden	Förvärvsarbete mer än $\frac{1}{4}$ men mindre eller hälften av studietiden	Förvärvsarbete mer än $\frac{1}{2}$ studietiden			
Kort studietid	13	42	38	7	—	100	4 000
Medellång studietid, fria fakulteter	45	39	10	4	2	100	12 000
Medellång studietid, övriga	23	62	11	4	—	100	10 000
Lång studietid	7	86	4	1	2	100	23 800

tidsdeklarationer, som de studerande vid de fria fakulteterna avger vid examenstillfället. Enligt denna senare källa skall de som examinerades vid de fria fakulteterna 1959/60 ha haft förvärvsarbete under sin studietid till endast 53 %, medan de enligt examensundersökningen hade inkomst av förvärvsarbete under motsvarande tid till hela 75 %. Denna motsättning i vårt källmaterial, som delvis sammanhänger med att tjänst som amanuens eller assistent inte upptas som förvärvsarbete i studietidsdeklarationerna, tyder på att en större andel av de examinerade vid de fria fakulteterna de facto hade haft förvärvsarbete under sin studietid än vad som framgår av dessa studietidsdeklarationer.

Det framgår av tab. III:5 att de som bedrivit studier vid utbildningsanstalter med kort och de som bedrivit studier vid utbildningsanstalter med lång studietid har haft förvärvsarbete i särskilt stor omfattning. Att de som examinerades vid den senare typen av utbildningsanstalter — d.v.s. medicinska fakulteter och veterinärhögskolan — till över 90 % någon gång under sin studietid haft förvärvsarbete är kanske inte ägnat att förvåna med tanke på dessa studiers längd och art. Att de som examinerades vid socialinstitut och gymnastiska centralinstitutet hade haft förvärvsarbete i nära nog lika stor utsträckning ter sig kanske mer förvånansvärt med tanke på dessa studiers korthet. Denna förvärvsarbetsintensitet får bl. a. antas hänga samman med att ett visst mått av praktik ingår som en integrerande del i själva utbildningen vid socialinstituten. De studerande vid dessa utbildningsanstalter var för övrigt de enda som i mera betydande omfattning hade förvärvsarbetat mer än en fjärdedel av sin bruttostudietid. De slutligen som hade bedrivit studier vid utbildningsanstalter med medellång studietid hade inte haft förvärvsarbete i samma omfattning, men även inom dessa två stora

grupper av studerande är det mycket vanligt att man någon gång under sin studietid har ett sådant arbete.

De inkomster av förvärvsarbete som de 1959/60 examinerade hade haft under sin studietid varierar, som väntat, med studietidens längd. De examinerade vid socialinstitutet och gymnastiska centralinstitutet hade en genomsnittlig inkomst av 4 000 kronor. Motsvarande belopp för dem som bedrivit studier vid fria fakulteter var 12 000 kronor, vid fackhögskolor med medellång studietid 10 000 kronor och vid medicinska fakulteter och veterinärhögskolan nästan 24 000 kronor. Dessa belopp innefattar som sagt inte inkomster under examensåret.

En sammanfattning, baserad på studentekonomiska undersökningen, av förvärvsarbetets omfattning kan uttryckas så här: År 1956/57 hade de två av denna undersökning kartlagda årgångarna tillsammans haft inkomst av förvärvsarbete till c:a 70 %; att denna förvärvsarbetsfrekvens inte kan anges exakt hänger samman med att centralbyrån redovisar inkomst av assistent- och amanuensjänst och av annan inkomst var för sig. Den genomsnittliga inkomsten av förvärvsarbete var 3 300 kronor; att denna summa är så pass hög hänger i sin tur, såsom längre fram skall visas, samman, med att en del av de gifta studenterna hade jämförelsevis höga inkomster.¹

c) Förvärvsarbetets omfattning med fördelning efter olika faktorer

Förekomsten av förvärvsarbete under studietiden varierar, liksom skuldsättningen, med flera av de i början av detta kapitel omnämnda faktorerna av studiemässig eller personlig art.

Faktorer av studiemässig art. Det har i någon mån redan framgått att det finns ett samband mellan förvärvsarbetsfrekvens och studieinriktning. Vid vissa utbildningsanstalter, såsom vid de tekniska högskolorna och socialinstitutet, ingår viss praktik som en integrerande del i studiegången. Vid andra utbildningsanstalter ingår praktisk yrkeserfarenhet visserligen inte som ett obligatoriskt moment i själva utbildningen, men det är det oaktat vanligt att de studerande under sin studietid har anställningar, som anknyter till deras framtida yrkesverksamhet.

De studietidsdeklarationer som avges vid ansökan om examen vid de fria fakulteterna ger — även om det, såsom tidigare nämnts, överlag är fråga om en underdimensionering av förvärvsarbetets omfattning — en bild av skillnader i förvärvsarbetsintensitet mellan utbildningsvägar, som i stort sett är lika långa. Av dessa studerande vid de fria fakulteterna visar de teologie studerande den minsta benägenheten att ha förvärvsarbete under studietiden och de filosofie studerande den största. Av filosoferna återigen är det de som tillhör den samhällsvetenskapliga, statskunskap-historiska eller

¹ Studentekonomiska undersökningen, tab. 12 och 15.

psykologisk-pedagogiska gruppen som visat sig vara speciellt intresserade av förvärvsarbete.¹

Det finns med all sannolikhet, såsom framhölls i anknytning till skillnaderna i skuldsättning mellan de studerande vid fria fakulteter och fackhögskolor, ett samband också mellan graden av bundenhet i studierna och förvärvsarbete. Studier med mera bunden undervisning ger sålunda mindre tillfälle till förvärvsarbete under studietiden än studier av jämförelsevis fri karaktär; en annan sak är om man inom en tämligen bunden studiegång under en viss period helt och hållet ägnar sig åt förvärvsarbete. Några belegg för detta antagande om ett samband mellan undervisningens uppläggning och förvärvsarbete har vi visserligen inte på grund av den svaghet som vidlåder uppgifterna om förvärvsarbetets andel av bruttostudietiden för de studerande vid de fria fakulteterna. Det framgår dock av examensundersökningen att samtliga examinerade vid de fria fakulteterna i genomsnitt hade en inkomst av förvärvsarbete — om man bortser från examensåret — som låg 2 000 kronor över den som samtliga examinerade från fackhögskolor med medellång studietid kom upp till.

Också mellan studienivå och förvärvsarbete finns det ett samband. Intresset för förvärvsarbete liksom för de inkomster som detta arbete inbringar tycks sålunda öka under studietiden. De som examinerades år 1959/60 vid utbildningsanstalter med medellång studietid hade till c:a 70 % fyra år före sitt examensår inte haft någon nämnvärd förvärvsarbetsinkomst medan denna andel sjönk till c:a 40 % de två sista åren före examensåret.² Den yngre av de två årgångar som kartlades av studentekonomiska undersökningen hade i enlighet med detta mönster haft inkomst av förvärvsarbete i mindre omfattning än den äldre årgången.

Den kanske viktigaste faktorn av studiemässig art i detta sammanhang är dock studieorten. Det har framgått av flera undersökningar, nu senast av examensundersökningen, att förekomsten av förvärvsarbete är mycket olika i Uppsala, Lund, Stockholm och Göteborg.³ De 1959/60 examinerade vid de fria fakulteterna i Lund och Uppsala hade haft förvärvsarbete under ungefär lika stor del av sin studietid. De examinerade i Stockholm däremot hade haft förvärvsarbete under dubbelt så stor del av sin studietid som de studerande i Lund och Uppsala och de examinerade i Göteborg under en avsevärt längre tid än dessa. Att det föreligger geografiskt betingade skillnader av denna art får i första hand antas sammanhänga med att tillgången på för universitets- och högskolestuderande lämpade arbeten är mycket bättre i de större universitetsstäderna än i de mindre.

Det sätt på vilket de universitets- och högskolestuderandes förvärvsarbete varierar med de tre i studiefinansieringssammanhang särskilt betydelsefulla

¹ *Högre studier 1957/58—1958/59*, s. 39 f. och tab. 31.

² *Akademikernas skuldsättning*, tab. 32 och 33.

³ *Akademikernas skuldsättning*, tab. 30. Jfr ovan s. 97.

faktorerna av personlig art — alltså boendeförhållande, civilstånd och social bakgrund — skall i det följande i första hand belysas med storleken av de inkomster, som förvärvsarbete under studietiden gett de år 1959/60 examinerade. Uppgifterna hänför sig, såsom i fråga om skuldsättningen, till samtliga examinerade vid utbildningsanstalter med medellång studietid. Dessa har indelats i fyra grupper efter förvärvsarbetsinkomsternas storlek: ingen inkomst eller inkomst under 500 kronor, inkomst mellan 500—4 499 kronor, inkomst mellan 4 500—9 499 kronor och inkomst på 9 500 kronor eller däröver.

Boendeförhållande. Det samband som föreligger mellan de studerandes boendesituation och förvärvsarbete framgår av nedanstående tablå.¹ I och med att denna tablå endast omfattar dem, som förblivit ogifta under hela sin studietid, har den faktor av betydelse för förvärvsarbete som civilståndet eventuellt kan utgöra eliminerats. Tablån omfattar två grupper av ogifta: sådana som aldrig bott i sitt föräldrahem under studietiden och sådana som bott hemma mer än halva studietiden.

	Inkomst av förvärvsarbete, %				Samtliga
	0—499 kr.	500— 4 499 kr.	4 550— 9 499 kr.	9 500 kr. och mer	
Ogifta, ej hemmaboende	24	34	23	19	100
Ogifta, hemmaboende mer än halva tiden	17	26	25	32	100

De som bott utanför föräldrahemmet under hela sin studietid hade som synes en något lägre förvärvsarbetsfrekvens än de som hade bott hemma mer än halva studietiden. De förra omfattade också en något lägre andel personer som haft inkomster över 9 500 kronor än de senare. Det är alltså något ovanligare bland ej hemmaboende än bland hemmaboende att anlita förvärvsarbete som finansieringskälla för högre studier. Samma slutsats kan dras på grundval av det material, som presenterats av studentekonomiska undersökningen i dess tabell 12. De hemmaboende studenterna år 1956/57 omfattade sålunda en större andel förvärvsarbetande än de ej hemmaboende ogifta och deras genomsnittliga inkomst kom till en större del från förvärvsarbete än de ej hemmaboendes.

Det ligger nära till hands att anta att dessa skillnader hänger samman med att de hemmaboende i större utsträckning än de ej hemmaboende bor på studieorter där, såsom tidigare visats, möjligheterna att ha ett förvärvsarbete av lokala skäl är särskilt goda. Studieortens inverkan i detta sammanhang kan elimineras genom att man endast beaktar dem som avlagt examen på en och samma ort. Nedanstående tablå är uppbyggd på samma sätt som den föregående men omfattar i motsats till den endast dem som avlade examen vid utbildningsanstalter i Stockholm.

¹ Tablån baserad på *Akademikernas skuldsättning*, tabl. 34.

	Inkomst av förvärvsarbete, %				Samtliga
	0—499 kr.	500— 4 499 kr.	4 500— 9 499 kr.	9 500 kr. och mer	
Ogifta, ej hemmaboende	21	25	25	29	100
Ogifta, hemmaboende mer än halva tiden	15	24	25	36	100

Det framgår av denna tablå att förvärvsarbetsfrekvensen och förvärvsarbetsinkomsternas storlek alltjämt — även när man konstanthåller den faktor av betydelse som studieorten utgör — varierar med boendesituation. Variationerna är dock avsevärt mindre starka än i föregående tablå.

I samband med de olikheter i skuldsättningsfrekvens, som visade sig föreligga mellan hemmaboende och ej hemmaboende ogifta — de förra var skuldsatta i mycket mindre omfattning än de senare — framhölls det bl. a. att de hemmaboende i större utsträckning än de ej hemmaboende anlitar andra finansieringskällor än lån. En sådan annan finansieringskälla är uppenbarligen inkomst av förvärvsarbete. Det är emellertid svårt att ge något entydigt svar på frågan varför studenter som bor hemma är mer benägna än de som inte bor hemma att ha förvärvsarbete under sin studietid. En möjlig förklaring är den att de hemmaboende inte känner ett lika stort tvång som de ej hemmaboende att påskynda sina studier utan i stället anser sig kunna ägna litet mer tid åt förvärvsarbete parallellt med studierna.

Civilstånd. Det samband som föreligger mellan civilstånd och förvärvsarbete framgår av nedanstående tablå.¹ I och med att denna tablå återigen endast omfattar dem, som bött utanför sitt föräldrahem under hela studietiden, konstanthålles bostadsfaktorn. Dessa ej hemmaboende har indelats i fyra grupper efter den andel av studietiden, som de varit gifta.

	Inkomst av förvärvsarbete, %				Samtliga
	0—499 kr.	500— 4 499 kr.	4 500— 9 499 kr.	9 500 kr. och mer	
Ej hemmaboende, ogifta	24	34	23	19	100
Ej hemmaboende, gifta mindre än 1/3 av tiden	23	20	24	33	100
Ej hemmaboende, gifta mellan 1/3 och 2/3	18	21	21	40	100
Ej hemmaboende, gifta mer än 2/3	15	13	15	57	100

Ovanstående tablå ger anledning till två reflexioner. Den ena är att de år 1959/60 examinerade, som hade varit gifta mer än 1/3 av sin studietid, omfattade en något större andel personer vilka under sin studietid haft en nämnvärd förvärvsarbetsinkomst, än de som varit ogifta hela eller så gott som hela sin studietid. Den andra och väsentligare reflexionen är den att

¹ Tablåen baserad på *Akademikernas skuldsättning*, tab. 35.

förvärvsarbetsinkomstens storlek tycks stiga med den andel av studietiden som de examinerade varit gifta. Det var knappt 20 % av dem som förblivit ogifta under hela sin studietid som hade haft en förvärvsarbetsinkomst över 9 500 kronor, mot 33 % av dem som varit gifta mindre än 1/3, 40 % av dem som varit gifta mellan 1/3 och 2/3 och 57 % av dem som varit gifta mer än 2/3 av studietiden.

Det material som redovisas av studentekonomiska undersökningen i dess tabeller 12 och 15 kan synas tyda på större skillnader mellan gifta och ogifta i fråga om förekomsten av förvärvsarbete. De ogifta studenterna redovisade inkomst av förvärvsarbete det undersökta året till 60 %, de gifta till 93 %. De förras genomsnittliga förvärvsarbetsinkomst var vidare endast c:a 1 400 kronor, de senares drygt 12 000 kronor. Dessa jämförelsevis stora skillnader i förvärvsarbetsfrekvens och i inkomsternas storlek hänger dock samman med att de av den studentekonomiska undersökningen berörda gifta studenterna, såsom tidigare framhållits, omfattade ett icke obetydligt antal folkskollärare med lön med B-avdrag.

De skillnader, ehuru inte betydande, som föreligger mellan ogifta och gifta studenter i fråga om förvärvsarbete, kan förklaras på olika sätt. Den väsentligaste av dessa förklaringar är med all sannolikhet den, att de gifta studenternas inkomstbehov är större än de ogiftas. Att de har större inkomstbehov torde i sin tur hänga samman med att de har familj att dra försorg om eller att de är äldre och därigenom har krav på en något högre standard.

Social bakgrund. Det samband slutligen som föreligger mellan social bakgrund och förvärvsarbete framgår av nedanstående tablå.¹ I och med att denna tablå återigen endast omfattar dem, som bott utanför sitt föräldrahem under hela studietiden och förblivit ogifta fram till examensdatum, konstanthålles både bostads- och civilståndsfaktorn. Tablån omfattar åtta grupper av ej hemmaboende ogifta.

	Inkomst av förvärvsarbete, %				Samtliga
	0—499 kr.	500— 4 499 kr.	4 500— 9 499 kr.	9 500 kr. och mer	
Jordbr. med binärningar utom arb.	19	34	24	23	100
Folkskollärare m. fl.	34	34	15	17	100
Akademiker (ej annorstädes red.)	32	29	21	18	100
Direktörer, disp., grosshandl. ...	25	39	21	15	100
Handlande, handelsresande, hantverksmästare	23	36	22	19	100
Högre tjänstemän utom akademi- ker; vissa fria yrken	19	40	26	15	100
Övriga tjänstemän	22	34	24	20	100
Arbetare	18	33	26	23	100

¹ Tablån baserad på *Akademikernas skuldsättning*, tab. 36.

I någon mån varierar tydligen de universitets- och högskolestuderandes förvärvsarbete med deras sociala bakgrund. En knapp femtedel av de år 1959/60 examinerade som utgick från jordbrukar-, högre tjänstemanna- och arbetarhem, redovisade inte någon nämnvärd inkomst av förvärvsarbete mot nära en tredjedel av dem som utgick från akademikerhem. De examinerade vilkas fäder var jordbrukare eller arbetare hade vidare den största andelen med jämförelsevis höga inkomster av förvärvsarbete under studietiden; skillnaderna i detta hänseende mellan de olika grupperna är dock inte särskilt stora.

Det framhölls i samband med de olikheter i skuldsättningsfrekvens, som visade sig föreligga mellan studerande från olika social miljö, att de som hade jämförelsevis låg skuldsättningsfrekvens i större utsträckning måste utnyttja andra finansieringskällor än de som hade en jämförelsevis hög skuldsättningsfrekvens. Denna alternativa finansieringskälla kan att döma av ovanstående tablå inte vara inkomst av förvärvsarbete. De studerande från akademikerhem, som ju visade sig ha en jämförelsevis låg skuldsättningsfrekvens, har alltså samtidigt en jämförelsevis låg frekvens förvärvsarbete liksom också jämförelsevis låga förvärvsarbetsinkomstbelopp. De studerande från arbetarhem å andra sidan, vilka visade sig ha den största frekvensen skuldsatta, har samtidigt den största frekvensen förvärvsarbete. Och dessa förvärvsarbete kom även upp i jämförelsevis höga inkomster.

Det torde ha framgått av denna genomgång att de universitets- och högskolestuderandes förvärvsarbete varierar med ett flertal olika faktorer. Det gäller faktorer både av studiemässig och personlig art. Förvärvsarbetet är sålunda mer omfattande inom vissa studiegrevar än inom andra, mer omfattande bland dem som kommit längre i sina studier än bland dem som befinner sig i sina studiers början, mer omfattande i Stockholm och Göteborg än i Uppsala och Lund samt — ehuru dokumentationen här är ganska vag — mer omfattande bland dem som har en friare undervisning än bland dem som har en mera bunden. Förvärvsarbetet är vidare mer utbrett bland dem som bor hemma än bland dem som bor utanför sitt föräldrahem, mer utbrett bland dem som är gifta än bland dem som är ogifta samt slutligen också mer utbrett bland dem som kommer från vissa sociala miljöer än som kommer från andra.

d) Förvärvsarbetets utveckling

De universitets- och högskolestuderandes förvärvsarbete, liksom deras skuldsättning, har utvecklats i två avseenden under efterkrigstiden. Det förefaller ha skett vissa förändringar dels i själva typen av förvärvsarbete, dels i den omfattning som de studerande förvärvsarbetar.

Det finns visserligen inget material som belyser förändringarna i typen av förvärvsarbete under efterkrigstiden, men det torde dock vara motiverat att göra två antaganden. Det ena, som baserar sig på den kraftiga utbyggnaden av antalet assistent- och amanuensstjänster, är att det blivit vanligare bland de universitets- och högskolestuderande att ha ett arbete parallellt med sina studier inom det högre utbildningssystemets ram. Det andra antagandet, som baserar sig på iakttagelser gjorda av dem som sysslar med förmedling av förvärvsarbetsstillfällen till studerande, är att det också blivit vanligare bland dessa studerande — särskilt i början av studietiden — att ha tillfälliga arbeten av manuell karaktär.

Det finns något mera material, som belyser utvecklingen under efterkrigstiden i fråga om förvärvsarbetets omfattning.

För det första kan en jämförelse göras mellan examensundersökningen och akademikerutredningen. Nedanstående tablå omfattar dels en uppgift om den andel av de 1940 inskrivna vid de fria fakulteterna som före 1 januari 1945 hade haft en inkomst överstigande 250 kronor, dels en uppgift om den andel av de 1959/60 examinerade som under sin studietid hade haft inkomst av förvärvsarbete överstigande 500 kronor.¹ Vidare bör det påpekas att de 1959/60 examinerade i denna tablå inte innefattar den jämförelsevis lilla grupp av studerande som under sin studietid varit hemmaboende en del av studietiden, gifta en annan.

De 1940 inskrivna fram till 1/1 1945	50 %
De 1959/60 examinerade	79 %

Dessa procenttal tyder — trots all osäkerhet som vidlåder denna jämförelse — på att förvärvsarbetsfrekvensen ökat under efterkrigstiden. Det förefaller av denna tablå som om varannan studerande vid de fria fakulteterna i början av 1940-talet någon gång under sin studietid skulle ha haft en viss inkomst av förvärvsarbete, medan fyra av fem skulle ha haft en sådan inkomst i slutet av 1950-talet. Tyvärr finns det inga uppgifter, vilket i och för sig skulle ha varit väl så intressant, om förändringarna i inkomstbeloppens storlek.

Den andra jämförelse, som kan göras för att ytterligare belysa utvecklingen i fråga om förvärvsarbetets omfattning, är en jämförelse mellan Quensel och studentekonomiska undersökningen. Nedanstående tablå omfattar uppgifter om den andel av de av Quensel och studentekonomiska undersökningen kartlagda studentfårgångarna, som hade inkomst av förvärvs-

¹ Tablån baserad på *Akademikerutredningen*, tab. T och *Akademikernas skuldsättning*, tab. 35. Denna jämförelse haltar i två avseenden. Akademikerutredningens svarsprocent är — såsom framhållits på sid. 102 f. — så låg att dess resultat är mycket diskutabla. Den avser vidare personer av vilka flertalet ännu inte avslutat sina studier medan examensundersökningen avser personer som uppnått examen. Däremot kan det sägas — med tanke på den penningvärdeförändring som ägt rum under efterkrigstiden — att gränsvärdena 250 resp. 500 ganska väl stämmer överens.

arbete åren 1951/52 respektive 1956/57.¹ Det är tyvärr inte möjligt att göra en jämförelse i fråga om inkomstbeloppens storlek.

	Quensel	Studentek. u.
Den äldre årg.	57 %	72 %
Den yngre årg.	46 %	61 %

Under den korta tid av fyra år, som förflöt mellan de av Quensel och studentekonomiska undersökningen berörda åren tycks det alltså ha skett en ökning med femton procentenheter i förekomsten av förvärvsarbete. Denna ökning behöver i och för sig inte innebära att förvärvsarbetet under denna tid fått en större betydelse för studiefinansieringen. Man skulle ju kunna tänka sig att denna ökning endast sammanhänger med att flera studenter haft arbete under några timmar. Det troliga är dock att den innebär att förvärvsarbetet fått en ökad betydelse.

Ett belägg för att förvärvsarbetet ökat i omfattning torde också det faktum vara att efterfrågan på arbete hos den offentliga arbetsförmedlingen tilltagit. Det torde framgå av nedanstående tablå, som dock endast omfattar uppgifter från arbetsförmedlingen i Uppsala och Stockholm och endast berör dem, som inregistrerats som arbetssökande under månaderna april, maj och juni. Siffrorna från Uppsala och Stockholm går dock inte att jämföra med varandra.² Att efterfrågan på arbete hos den offentliga arbetsförmedlingen ökat behöver givetvis inte endast vara ett uttryck för ett ökat intresse för förvärvsarbete utan kan också hänga samman med att de universitets- och högskolestuderande i större utsträckning än tidigare utnyttjar denna speciella förmedlingsform. Därtill kommer naturligtvis att antalet studenter ökat.

År	Stockholm		Uppsala	
	Antal arbets-sökande	Antal tillsatta platser	Antal arbets-sökande	Antal tillsatta platser
1958	1 970	612	750	340
1959	2 288	665	800	425
1960	2 507	921	1 251	676
1961	2 989	1 602	1 663	887
1962	3 179	1 560	1 861	1 014
1963	3 989	1 501	2 194	1 228

Under dessa sex år fördubblades antalet arbetssökande studenter i Stockholm och tredubblades antalet arbetssökande i Uppsala. Antalet tillsatta platser har också ökat vid bägge arbetsförmedlingarna.

¹ Tablåen baserad på Quensel, s. 124 f. och Studentekonomiska undersökningen, tab. 15.

² Siffrorna från Stockholm avser endast dem som inregistrerats under kodnummer 998, d.v.s. personer som avlagt studentexamen och ej tillhör någon annan yrkesgrupp. Siffrorna från Uppsala avser därutöver personer som inregistrerats under kodnummer 842, 902, 990 och 994.

Dessa olika fakta om förvärvsarbetets utveckling tyder på att inkomst av förvärvsarbete, liksom skuldsättning, ökat i betydelse som finansieringsmedel av de universitets- och högskolestuderandes studier.

3. Stipendier

a) *Typ av stipendier*

De stipendier som de universitets- och högskolestuderande kan komma i åtnjutande av indelas lämpligen i tre grupper: statliga, kommunala och privata. De statliga stipendierna består, såsom framgick av det första kapitlet, väsentligen av statsstipendier i form av fri bostad och fri kost samt licentiand- och doktorandstipendier. Därtill kommer den sedan 1 juli 1961 tillämpade avskrivningen med 25 % av statliga lån, en studiehjälpsform som visserligen är sammanbunden med långivning men samtidigt i sak nära ansluter sig till stipendierna. De kommunala stipendierna som har en väsentligt mindre omfattning än de statliga utdelas av både landsting och kommuner. De är i allmänhet knutna till en viss utbildningsgren även om t. ex. Stockholms stad utdelar stipendier för högre studier, oavsett studieinriktning. Vidare finns det kyrkliga instanser — församlingar och några domkapitel — som tillhandahåller stipendier. De privata stipendierna slutligen är inte heller av någon större omfattning i jämförelse med de statliga. Det är dock en mängd olika instanser som utdelar dessa stipendier och de villkor som är knutna till dessa stipendier är rikt differentierade.

b) *Stipendiernas omfattning*

En totalbild av samtliga stipendiers omfattning och betydelse som finansieringsform av högre studier, jämförbar med den som tidigare givits både i fråga om skuldsättning och förvärvsarbete, står oss inte till buds. Examinationsundersökningen innehåller inga data härom. Studentekonomiska undersökningen innehåller visserligen uppgifter både om den andel av de undersökta universitets- och högskolestuderande som hade stipendium och om stipendiebeloppens storlek men dels ingår häri, såsom tidigare framhållits, inte de stipendier som utdelades in natura, dels har de statliga stipendierna kraftigt expanderat under den tid som gått sedan år 1956/57.

I och med att statsstipendierna utgör den helt dominerande formen av stipendier som kommer de universitets- och högskolestuderande till del kan de också sägas spegla hela denna studiefinansieringsforms omfattning och betydelse.

Läsåret 1962/63 utdelades det, såsom framgår av tablån på s. 27, sammanlagt 9 045 stipendier. Detta innebär, om man antar att det totala antalet universitets- och högskolestuderande uppgick till c:a 44 500 studenter, att ungefär en femtedel av dessa erhöll stipendium; många av dem som inte

erhöll stipendium detta läsår får antas ha haft sådant tidigare. Stipendiernas genomsnittliga belopp uppgick detta år till c:a 2 780 kronor och det totala belopp som utdelades i stipendier till 21 miljoner kronor.

c) Stipendiernas omfattning med fördelning efter olika faktorer

Innehav av statsstipendium varierar — med ett undantag när — inte med de faktorer som berörts i samband med skuldsättning och förvärvsarbetet. Vid utdelning av stipendier tas i princip ingen hänsyn vare sig till faktorer som studieort, grad av bundenhet i studierna eller studieinriktning liksom inte heller till faktorer som boendesituation och civilstånd.

Den enda av de förut berörda faktorerna som påverkar innehav av stipendium är givetvis den sociala bakgrunden. Det är en naturlig följd av att man vid utdelning av statsstipendier tar hänsyn inte endast till den studerandes egen ekonomiska situation utan även till hans föräldrars. Det finns inga uppgifter, som belyser sambandet mellan föräldrarnas ekonomiska situation och innehav av stipendium men väl mellan detta innehav och faderns yrke. Nedanstående tablå visar med uppdelning på faderns yrke den andel av de år 1959/60 examinerade, som hade haft statsstipendium under sin studietid.¹

	%
Jordbruk med binärningar utom arb.	36
Folkskollärare m. fl.	21
Akademiker (ej annorstädes red.)	8
Direktörer, disponenter, grosshandl.	7
Handlande, handelsresande, hantverksmästare	26
Högre tjänstemän utom akademiker; vissa fria yrken	23
Övriga tjänstemän	35
Arbetare	47

Knappt var tionde student som utgick från akademiker- eller direktörshem hade, att döma av denna tablå, haft stipendium under sin studietid mot var fjärde—femte student från folkskolläraryrket, handlande- och högre tjänstemannahem, var tredje student från andra tjänstemanna- och jordbrukarhem samt nästan varannan student från arbetarhem. Detta innebär att de studerande från akademiker- och direktörshem, samtidigt som de har en lägre frekvens skuldsatta och förvärvsarbetande än övriga, också omfattar en lägre andel stipendiater. De studerande från arbetarhem å andra sidan omfattar en högre andel stipendiater samtidigt som de har en högre frekvens skuldsatta och förvärvsarbetande än övriga.

d) Stipendiernas utveckling

Stipendiernas betydelse som finansieringsform av högre studier har avsevärt förändrats under efterkrigstiden som en följd av statsstipendiesyste-

¹ Tablåen baserad på *Akademikernas skuldsättning*, tab. 22.

mets utbyggnad. Denna utbyggnad belystes i tablån på s. 27. Det har skett en kraftig utveckling i de belopp som anslagits till stipendier. Detta anslag uppgick budgetåret 1953/54 till 940 000 kronor och budgetåret 1963/64 till 26 260 000 kronor. Stipendierna framstår genom denna utbyggnad som den finansieringsform av högre studier som ökat starkast i omfattning under det gångna decenniet.

4. Föräldrabidrag

a) Typ av föräldrabidrag

De föräldrabidrag, som de universitets- och högskolestuderande kommer i åtnjutande av under sin studietid, kan lämpligen indelas i två huvudtyper: kontanta bidrag och naturaförmåner. Gränsen mellan kontanta föräldrabidrag och föräldralån, vilka redan berördes i samband med skuldsättningen, är flytande. Det får sålunda ofta förutsättas inträffa att lån, som föräldrar beviljar sina barn, avskrivs och därmed får karaktär av föräldrabidrag liksom det också kan antas hända att föräldrabidrag återbetalas och därmed får karaktär av lån. Huvudvikten i det följande skall fästas vid de belopp som av mottagaren uppfattas som föräldrabidrag. Föräldralånen kommer dock också att i någon mån uppmärksammas.

b) Föräldrabidragens omfattning

Den enda källa av tämligen färskt datum som innehåller uppgifter om föräldrabidragens omfattning är den studentekonomiska undersökningen. En totalbild av dessa bidrags omfattning ser ut så här: De 1953 och 1956 inskrivna studenterna erhöll år 1956/57 till 28 % kontanta bidrag av sina föräldrar och till 34 % någon form av naturaförmån. De kontanta bidragens genomsnittliga belopp för dem som erhöll dessa belopp var 1 800 kronor.¹ Naturaförmånerna kunde skifta från både fri bostad, två mål samt andra förmåner till endast fri bostad, endast fri mat eller endast andra förmåner. Det framgår inte av studentekonomiska undersökningen i vilken utsträckning de studenter som erhöll kontant bidrag av sina föräldrar sammanföll med dem som erhöll någon form av naturaförmån.

c) Föräldrabidragens omfattning med fördelning efter olika faktorer

Föräldrabidragen varierar, i motsats till skuldsättning och förvärvsarbete, inte med faktorer av studiemässig art som studieinriktning, grad av bundenhet i studierna och studieort; i den mån de varierar med studieort är väl detta närmast en följd av studieortens sociala struktur. Föräldrabidragen varierar däremot i någon mån med de tre faktorer av personlig art som be-

¹ Jfr *Studentekonomiska undersökningen*, tab. 12, 15 och 39.

rörts i det föregående, framförallt, naturligt nog, med de studerandes sociala bakgrund.

Boendeförhållande. Sambandet mellan föräldrabidragens omfattning och de studerandes boendesituation framgår av nedanstående tablå.¹ I och med att denna tablå endast omfattar dem, som varit ogifta det aktuella året 1956/57, konstanthålles civilståndsfaktorn. Tablån, som vidare endast omfattar dem som var 25 år eller yngre vid inskrivningen, anger alltså den andel av de ogifta studerande som med uppdelning efter bostadssituation erhöll ett kontant föräldrabidrag samt detta bidrags genomsnittliga storlek.

	Andel med kontanta för- äldrabidrag %	Genomsnittligt belopp kr
Ogifta, hemmaboende	35	1 350
Ogifta, ej hemmaboende	31	1 880

De hemmaboende och ej hemmaboende erhöll tydligen kontanta föräldrabidrag i ungefär samma omfattning. De hemmaboende omfattade visserligen en något större andel personer med bidrag än de ej hemmaboende men dessa bidrag var å andra sidan genomsnittligt sett något lägre än de ej hemmaboendes. En annan sak är att föräldrabidragen relativt sett kan sägas ha en större betydelse för hemmaboende än ej hemmaboende. De hemmaboende erhöll däremot, naturligt nog, naturaförmåner i betydligt större utsträckning än de ej hemmaboende. Att de hemmaboende, trots att de erhåller naturaförmåner i så stor utsträckning samtidigt erhåller kontanta bidrag i ungefär samma omfattning som de ej hemmaboende ter sig kanske något förvånande. En av förklaringarna härtill kan vara den att de hemmaboende, såsom tidigare framhållits, i större utsträckning än de ej hemmaboende tillhör familjer med jämförelsevis god ekonomisk ställning.

Civilstånd. Sambandet mellan civilstånd och föräldrabidragens omfattning framgår av följande tablå.² I och med att den endast omfattar de ej hemmaboende år 1956/57 har bostadsfaktorn konstanthållits. Tablån anger den andel av de ej hemmaboende som med uppdelning efter civilstånd erhöll konstanta föräldrabidrag det undersökta året och dessa bidrags genomsnittliga belopp; det är liksom i fråga om föregående tablå endast fråga om dem som var 25 år eller yngre vid inskrivningen.

	Andel med kontanta för- äldrabidrag %	Genomsnittligt belopp kr
Ej hemmaboende, ogifta	31	1 880
Ej hemmaboende, gifta	25	2 560

¹ Tablån baserad på *Studentekonomiska undersökningen*, tab. 7, 12 och 13. Se vidare s. 86, not 1.

² Ibid.

Vissa, ehuru inte så särskilt stora, skillnader existerar tydligen mellan ogifta och gifta i fråga om föräldrabidragens omfattning. De ogifta omfattar sålunda en något större andel personer som fått föräldrabidrag medan de giftas genomsnittliga belopp återigen är något större. Denna tablå kan knappast sägas bekräfta den i olika sammanhang framförda förmodan att föräldrabidragen snabbt avtar när en student gifter sig; en annan sak är att föräldrabidragens betydelse relativt sett är mindre i de gifta studenternas budget än i de ogiftas.

Det bör dock tilläggas att dessa skillnader mellan ogifta och gifta blir något större om man beaktar samtliga de av den studentekonomiska undersökningen berörda studenterna och inte endast de som var 25 år eller yngre vid inskrivningen; de som var äldre utgjorde dock endast 10 % av hela populationen. Denna jämförelsevis lilla grupp av äldre studenter bestod nämligen till stor del av gifta studenter och de gifta i sin tur till stor del av folkskollärare med lön med B-avdrag. Men även vid en sammanslagning av samtliga gifta studerande i den studentekonomiska undersökningen uppgår de som erhöll kontanta bidrag av sina föräldrar till c:a 20 %.

Någon större skillnad existerar inte heller mellan gifta och ogifta i fråga om naturaförmåner.

Social bakgrund. Det är inte möjligt att illustrera det samband, som existerar mellan social bakgrund och föräldrabidrag på samma sätt som de två föregående sambanden. Studentekonomiska undersökningen innehåller nämligen inte uppgifter om den andel studenter från olika social miljö som erhöll kontanta föräldrabidrag eller om de genomsnittliga belopp som dessa bidrag uppgick till. Däremot finns det uppgifter om den andel av de studerandes kontanta inkomster — med fördelning både efter föräldrarnas inkomster och faderns yrke — som år 1956/57 täcktes av föräldrabidrag i förening med föräldralån.

Detta samband mellan föräldrarnas inkomster och den andel av de studerandes inkomster som täckes av föräldrabidrag i förening med föräldralån framgår av nedanstående tablå.¹ I och med att denna tablå endast omfattar ej hemmaboende och ogifta kan man säga att de två förut berörda faktorerna — d.v.s. boendesituation och civilstånd — konstanthållits. De studerande har indelats i fem grupper efter föräldrarnas inkomster och i tre grupper efter föräldrafinansieringens betydelse. Det är tyvärr inte möjligt att sårredovisa de studerande inom respektive inkomstgrupp som inte fick några bidrag eller lån från sina föräldrar.

¹ Tablåen baserad på *Studentekonomiska undersökningen*, tab. 34.

	Föräldrarnas sammanlagda inkomst				
	Under 10 000	10 000 14 999	15 000 19 999	20 000 29 999	30 000 el. mer
0—24 % föräldrafinansiering	87	78	63	56	38
25—49 % föräldrafinansiering	6	8	8	11	9
50—100 % föräldrafinansiering	5	10	22	29	48
Uppgift saknas	2	4	7	4	5
S:a	100	100	100	100	100

Föräldrafinansieringens betydelse varierar som synes med föräldrarnas ekonomiska situation. Å ena sidan uppgick de, som inte erhöll någon föräldrahjälp eller hjälp som inte motsvarade mer än en fjärdedel av inkomsterna, till så mycket som 87 % av samtliga från hem där föräldrarnas sammanlagda inkomst låg under 10 000 kronor men endast till 38 % av samtliga från hem där föräldrarnas inkomst låg över 30 000. Å andra sidan var det endast 5 % av de studerande från hem av den förra typen vilkas inkomster till hälften motsvarades av bidrag eller lån från föräldrarna mot nästan 50 % av de studerande från hem av den senare typen.

Det samband återigen som existerar mellan faderns yrke och föräldrafinansiering av högre studier framgår av nästa tablå.¹ Den omfattar samtliga de av undersökningen berörda studerande. Procenttalet avser den andel av de studerande inom respektive yrkesgrupp som inte erhöll någon föräldrahjälp alls eller en hjälp som inte motsvarade mer än en fjärdedel av de kontanta inkomsterna.

Jordbruk med binärningar utom arb.	80
Folkskollärare m. fl.	80
Akademiker (ej annorstädes red.)	61
Officerare	61
Direktörer, disponenter, grosshandl.	69
Handlande, handelsresande, hantverksmästare	80
Högre tjänstemän utom akademiker; vissa fria yrken	72
Övriga tjänstemän	80
Arbetare	88

Föräldrafinansieringens betydelse varierar som synes inte så mycket med faderns yrke som med föräldrarnas inkomster. Vissa skillnader föreligger dock. Ytterpunkterna utgör, här såsom i många andra sammanhang, de studerande från akademiker- respektive arbetarhem. De förra hade till nära 40 % fått sina studiekostnader täckta till mer än en fjärdedel av föräldrabidrag eller lån medan de senare endast hade fått detta till drygt 10 %.

Man kan — för att anknyta dessa uppgifter till tidigare lämnade — säga följande: skuldsättning, inkomst av förvärvsarbete och stipendier spelar samtliga en något mindre roll som studiefinansieringsmedel för de stude-

¹ Jfr *Studentekonomiska undersökningen*, s. 66.

Tab. III:6. De 1948 och 1951 inskrivna (ogifta år 1951/52) efter andel med kontanta föräldrabidrag och genomsnittliga föräldrabidrags belopp år 1951/52 och de 1953 och 1956 inskrivna (ogifta år 1956/57) efter samma fördelning år 1956/57.

	1951/52		1956/57	
	Andel med kontanta föräldrabidrag, %	Genomsnittligt föräldrabidragsbelopp	Andel med kontanta föräldrabidrag, %	Genomsnittligt föräldrabidragsbelopp
Hemmaboende ogifta	53	1 380	35	1 350
Ej hemmaboende ogifta	39	2 460	31	1 880

rande från akademikerhem än för de studerande från arbetarhem. De studerande från arbetarhem får å andra sidan i mindre omfattning än de studerande från akademikerhem bidrag från föräldrar och föräldralån.

d) Föräldrabidragens utveckling

Föräldrabidragen har — i motsats till vad som gäller för skuldsättning, inkomst av förvärvsarbete och stipendier — minskat i betydelse som studiefinansieringsform under efterkrigstiden. Denna förändring kan i detalj endast redovisas i vad avser tiden mellan år 1951/52 och år 1956/57, d.v.s. tiden mellan de år som berörs av Quensel respektive studentekonomiska undersökningen.

Den enda jämförelse, som kan göras på grundval av dessa två undersökningar gäller andelen studerande som erhöll föräldrabidrag samt dessa föräldrabidrags genomsnittliga storlek. Tab. III:6 visar sålunda med uppdelning på boendesituation den andel av de ogifta som år 1951/52 respektive år 1956/67 mottog bidrag av föräldrar samt dessa bidrags genomsnittliga belopp.¹

Det skedde tydligen under 1950-talets förra hälft en minskning både i fråga om hemmaboende och ej hemmaboende i andelen studerande som erhöll föräldrabidrag; denna minskning var särskilt accentuerad i fråga om de hemmaboende. Det skedde vidare i fråga om de ej hemmaboende — med reservation för de felaktigheter, som kan tänkas uppstå genom de i not 1 angivna olikheterna i redovisningssättet — en minskning i föräldrabidragens nominella belopp. De hemmaboende däremot erhöll genomsnittligt sett nästan samma belopp. Tar man hänsyn till den penningvärdeförändring, som

¹ Tab. III:6 baserad på Quensel, ss. 88 f. och 95 samt Studentekonomiska undersökningen, tab. 7, 12 och 13. Denna jämförelse mellan Quensel och studentekonomiska undersökningen haltar i ett avseende. De från Quensels undersökning hämtade genomsnittliga beloppen för föräldrabidrag innesluter — av redovisningstekniska skäl som det inte finns anledning att här fördjupa sig i — även en summa som är föräldralån. De från studentekonomiska undersökningen hämtade beloppen innesluter endast föräldrabidrag. Den andel av beloppet i Quensels undersökning som utgör lån har dock uppfattats som ganska liten.

Tab. III:7. De 1948 och 1951 inskrivna (ogifta år 1951/52) med fördelning efter föräldrafinansieringens betydelse år 1951/52 och de 1953 och 1956 inskrivna (ogifta år 1956/57) efter samma fördelning år 1956/57.

Föräldrafinansiering	Hemmaboende		Ej hemmaboende	
	1951/52	1956/57	1951/52	1956/57
100 %	21	6	20	4
50—99 %	28	19	22	15
0—49 %	51	75	58	81
	100	100	100	100

ägde rum under 1950-talets förra hälft, kan det emellertid sägas att också de hemmaboende reellt sett fick vidkännas en minskning i föräldrabidragsbeloppen.

Den andra jämförelse, som kan göras på grundval av Quensel och studentekonomiska undersökningen gäller förändringar i föräldrafinansieringens — i föräldrabidragens och föräldralånens — relativa betydelse. I tab. III:7 visas sålunda den andel av de ogifta studerande, med uppdelning efter boendesituation, som år 1951/52 respektive år 1956/57 erhöll sina studiekostnader täckta genom föräldrabidrag i förening med föräldralån till 100 %, till 50—99 % eller till 0—49 %.¹ De från Quensel hämtade uppgifterna avser inte endast bidrag och lån av föräldrar utan även bidrag och lån av andra enskilda personer; de senare utgör dock en mycket liten grupp i förhållande till de förra.

Det skedde, som framgår av tab. III:7, påtagliga förskjutningar under förra delen av 1950-talet i föräldrabidragens och föräldralånens relativa betydelse som studiefinansieringskälla. I decenniets början var det i stort sett var femte student, oavsett om han var hemmaboende eller inte, som erhöll samtliga sina studiekostnader täckta av föräldrarna. Fem år senare var det i stort sett endast var tjugonde student, fortfarande oavsett om han var hemmaboende eller inte, som befann sig i en liknande situation. De studerande å andra sidan som inte erhöll någon hjälp alls hemifrån eller en hjälp som täckte mindre än hälften av deras studiekostnader ökade från drygt hälften av samtliga till — om hemmaboende och ej hemmaboende slås ihop — c:a 80 %.

Det finns som sagt inga uppgifter som belyser utvecklingen i fråga om föräldrabidragen under åren efter år 1956/57. Men det är mycket sannolikt, med tanke på det man vet om de tre andra viktiga finansieringsformernas utveckling under dessa år, att föräldrabidragen också under denna tid fortsatt att minska i betydelse.

¹ Tab. III:7 baserad på Quensel ss. 95 och 91 samt Studentekonomiska undersökningen, tab. 34.

5. Studiekostnadernas fördelning på olika finansieringsformer 1962/63

Det torde av det föregående tämligen väl ha framgått att studiekostnadernas finansiering varierar med ett flertal olika faktorer av studiemässig eller privat natur. Man frågar sig då till slut hur dessa olika finansieringsformer — lån, inkomst av förvärvsarbete, stipendier, föräldrabidrag och andra finansieringsformer — förhåller sig till varandra.

Ett försök att fixera studiekostnadernas fördelning, genomsnittligt sett, på olika studiefinansieringsformer göres i det följande. Detta försök, som delvis bygger på fakta i studentekonomiska undersökningen och examensundersökningen, utgår från de totalbelopp som samtliga universitets- och högskolestuderande kan antas ha upptagit i lån, intjänat genom förvärvsarbete, erhållit i stipendier, mottagit i föräldrabidrag, tagit i anspråk av eget kapital eller erhållit på annat sätt under ett näraliggande år. Som sådant har läsåret 1962/63 valts. Summan av dessa fem totalbelopp uppfattas vara lika med de universitets- och högskolestuderandes totala studiekostnader samma år. Fixeringen av dessa olika belopp måste bli mycket approximativ. De ger därför inte någon detaljerad bild av hur studiekostnaderna bestrides men torde dock belysa en tendens.

År 1962/63 har antalet universitets- och högskolestuderande — inklusive de studerande vid skolorna för högre konstnärlig utbildning — beräknats till c:a 44 500. Av dessa antages 1 500 bedriva studier för disputationssprov och 3 000 för licentiatexamen. Återstår c:a 40 000 som bedriver studier för grundexamen; i det följande avses med universitets- och högskolestuderande endast studerande av denna senare art. Deras totala studiekostnader år 1962/63 uppgick — under förutsättning att den genomsnittliga studiekostnaden per studerande antages vara 6 100 kronor — till ett sammanlagt belopp av 244 miljoner kronor. På sid. 92 antogs nämligen att samtliga studerande hade en genomsnittlig årlig faktisk studiekostnad på något över 6 000 kronor. Detta antagande tog dock inte hänsyn till de förändringar i de universitets- och högskolestuderandes standard som kan ha inträffat sedan år 1956/57.

Lånen. Vid en beräkning av den andel av de universitets- och högskolestuderandes studiekostnader, som lånen kan antas täcka, är det lämpligt att utgå från de belopp som de studerande erhåller i form av garantilån och räntefria lån. År 1962/63 beviljades det garantilån till ett belopp av 68,3 miljoner. En mindre del härav, 2,3 miljoner, beräknas ha utgått till doktorander och licentiander. Återstår 66 miljoner. År 1962/63 beviljades det vidare 18,2 miljoner i räntefria lån. Därtill kommer som en tämligen liten post värnpliktslånen. De har beräknats till 0,2 miljoner. Den statliga långivningen till de universitets- och högskolestuderande skulle enligt dessa beräkningar år 1962/63 ha uppgått till 84,4 miljoner.

Vår kunskap om storleken av de lån som dessa studerande kan ha upptagit hos banker och andra privata personer än föräldrar är mindre säker. Det framgår av examensundersökningen att 63 % av de 1959/60 examinerades bruttoskuldsättning hänförde sig till statliga lån, 22 % till lån hos föräldrar och 15 % till lån hos banker och andra privata personer än föräldrar. Det är rimligt att anta att 1950-talets successiva ökning i de statliga och successiva minskning i de icke-statliga lånen betydelse fortsatt under de sist förflutna åren, d.v.s. att fördelningen efter låneform nu är annorlunda än den var under de 1959/60 examinerades studietid. Antar man att studielånen hos banker och andra privata personer än föräldrar numera uppgår till ett belopp som utgör c:a en sjättedel av det, som beviljas i statliga lån skulle de universitets- och högskolestuderande år 1962/63 ha skuldsatt sig till c:a 13 miljoner hos banker, vissa andra icke-statliga inrättningar och andra privata personer än föräldrar. Lånen hos banker och andra icke-statliga inrättningar uppgår till 10 miljoner, lånen hos andra privata personer än föräldrar till 3 miljoner.

De universitets- och högskolestuderande skulle enligt dessa beräkningar år 1962/63 ha ådragit sig en bruttoskuld om 84 + 13 miljoner eller 97 miljoner. Detta belopp utgör — härvidlag tas ännu ingen hänsyn till avskrivningen — 40 % av de studerandes sammanlagda studiekostnader.

Den 1961 beslutade avskrivningen innebär att statliga lån kommer att avskrivas med 25 %. Det belopp på 84 miljoner kronor som 1962/63 beviljades i garantilån, räntefria lån och värnpliktslån kommer sålunda att avskrivas med 21 miljoner. De belopp däremot, som detta år beviljades i icke-statliga lån (utom lån till föräldrar) kommer att avskrivas endast i den mån de efter studietidens slut omvandlas till akademikerlån. De hos privata personer upptagna lånen omvandlas i princip inte medan de hos banker och andra liknande inrättningar brukar omvandlas till en del. Denna del beräknas här till hälften. Detta innebär — om man såsom ovan gjorts uppskattar upplåningen hos banker och liknande inrättningar till 10 miljoner år 1962/63 — att ytterligare en summa om 1,3 miljoner kommer att avskrivas av de detta år upptagna lånen. Den totala låneavskrivningen uppgår sålunda till 21 + 1,3 miljoner, d.v.s. drygt 22 miljoner. Detta belopp utgör 9 % av de universitets- och högskolestuderandes sammanlagda studiekostnader år 1962/63. Det återstående lånebeloppet utgör 31 %.

Inkomst av förvärvsarbete. Det framgår av examensundersökningen att de 1959/60 examinerade i genomsnitt hade haft en inkomst av drygt 2 000 kronor årligen under sin studietid. Vid ett försök att med utgångspunkt i dessa uppgifter bedöma förvärvsarbetsinkomstens betydelse som studiefinansieringsform år 1962/63 är det skäl att hålla i minnet två omständigheter. Den ena är att de i examensundersökningen redovisade beloppen inte endast avser inkomster, som bidragit till att finansiera studiekostnader, utan

även inkomster som både intjänats och konsumerats under ferier. Den andra är att de universitets- och högskolestuderandes nominella förvärvsarbetsinkomstbelopp med all sannolikhet stigit under de sist förflutna åren som en följd av penningvärdeförändringen, av successivt ökade möjligheter till inkomst av arbete inom det högre utbildningssystemets ram samt av det ökade intresse för förvärvsarbete även på den övriga arbetsmarknaden, som avspeglar sig i den offentliga arbetsförmedlingens rapporter. Det ter sig inte orimligt att anta att dessa två omständigheter i stort sett tar ut varandra, d.v.s. att de universitets- och högskolestuderande år 1962/63 i runt tal kan antas ha haft en inkomst av förvärvsarbete, bidragande till studiernas finansiering, om c:a 2 000 kronor.

De universitets- och högskolestuderandes sammanlagda förvärvsarbetsinkomst, som bidrog till att finansiera studierna, skulle enligt dessa beräkningar år 1962/63 ha uppgått till $40\ 000 \times 2\ 000$, d.v.s. 80 miljoner. Detta belopp utgör 33 % av de sammanlagda studiekostnaderna detta år.

Stipendier. Det belopp i stipendier, som år 1962/63 utdelades till de universitets- och högskolestuderande, dominerades givetvis av de statliga naturastipendierna. Detta belopp uppgick till 21 miljoner. Det är — utan en mycket omfattande undersökning — svårt att i detalj ange det belopp, som den mycket rikhaltiga floran av icke-statliga stipendier uppgick till. Detta belopp antages här vara en miljon, ett antagande som förmodligen ligger något i överkant. Det sammanlagda belopp som utgick i stipendier till universitets- och högskolestuderande år 1962/63 skulle enligt dessa beräkningar ha uppgått till c:a 22 miljoner. Det är ett belopp, som i sin tur utgör 9 % av de sammanlagda studiekostnaderna detta år.

Föräldralån och föräldrabidrag. Föräldralånen får, liksom de andra icke statliga lånen, förutsättas ha minskat i betydelse under senare år. De beräknas år 1962/63 ha uppgått till ett belopp som utgör en femtedel av det som beviljats i statliga lån, d.v.s. till c:a 17 miljoner.

Det är svårt att med någon större bestämdhet uttala sig om det belopp som utgått i kontanta föräldrabidrag. Studentekonomiska undersökningen, som ju innehåller de färskaste uppgifterna om föräldrabidragens betydelse som studiefinansieringsform, anger de kontanta föräldrabidragens andel av en genomsnittsbudget till 12 %. Det är emellertid rimligt att anta, med tanke på vad som tidigare sagts om lånen, förvärvsarbetets och stipendiernas utveckling, att de kontanta föräldrabidragens andel inte oväsentligt sjunkit under de sist förflutna åren. De har beräknats till ett belopp motsvarande 6 % av de universitets- och högskolestuderandes studiekostnader, d.v.s. till 15 miljoner.

Det ingick inga uppgifter om de naturaförmåner, som de studerande kom i åtnjutande av i sitt föräldrahem i studentekonomiska undersökningens in-

Inkomst av förvärvsarbete 33 %	Eget kapital 1 %
Lån 40 %	Föräldralån/ föräldra- bidrag 17 %
----- därav avskrivet belopp 9 %	
Stipendier 9 %	

komstredovisning. På annan plats i denna undersökning fanns det dock en redovisning om i vilken omfattning sådana naturaförmåner utgått. Med anlitande av de regler för värdering av naturaförmåner, som ges i preliminärskattetabellen skulle man kunna säga att de av studentekonomiska undersökningen berörda studerande genomsnittligt sett och i dagens priser erhöll naturaförmåner till c:a 350 kronor läsåret 1956/57. Detta skulle innebära — om naturaförmånernas omfattning är densamma år 1962/63 — att dessa förmånens värde detta år uppgick till 14 miljoner, d.v.s. utgjorde 6 % av de universitets- och högskolestuderandes sammanlagda studiekostnader. Det är emellertid rimligt att anta, med tanke bl. a. på att de universitets- och högskolestuderande i något mindre utsträckning än förut är hemmaboende, att dessa naturaförmåners betydelse som studiefinansieringsform i någon mån sjunkit sedan 1956/57. De har beräknats till ett belopp motsvarande 4 % av de universitets- och högskolestuderandes studiekostnader, d.v.s. till 10 miljoner.

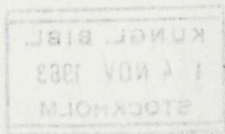
Det belopp som utgått i föräldralån, kontanta föräldrabidrag och naturaförmåner år 1962/63 uppgår enligt dessa beräkningar till 17 + 15 + 10 miljoner, d.v.s. till 42 miljoner eller 17 % av de universitets- och högskolestuderandes sammanlagda studiekostnader.

Eget kapital och andra eventuella finansieringsformer. Det belopp som det för studieändamål använda egna kapitalet och andra finansieringskällor uppgick till år 1962/63 får antas utgöra skillnaden mellan de universitets- och högskolestuderandes totala studiekostnader och summan av lån, inkomst av förvärvsarbete, stipendier och föräldralån/föräldrabidrag. Denna skillnad uppgår till 3 miljoner, d.v.s. 1 % av dessa studiekostnader. Dessa finansieringsformer får alltså i denna sammanställning karaktär av restpost. Beräkningen av deras storlek ter sig härigenom särskilt osäker.

Den bild av de fem studiefinansieringsformernas relativa betydelse, som ovan skisserats, kan sammanfattas på följande sätt: De universitets- och högskolestuderande, som antas ha en genomsnittlig studiekostnad på 6 100 kronor, täcker i genomsnitt dessa kostnader till 40 % med lån (av dessa lån avskrivs ett belopp motsvarande 9 %), till 33 % med inkomst av förvärvsarbete, till 9 % med stipendier, till 17 % med lån och bidrag från föräldrar och till 1 % med eget kapital och andra finansieringskällor.

Lån och inkomst av förvärvsarbete utgör för närvarande de två dominerande studiefinansieringsformerna. Lånen får i genomsnitt antas täcka — härvid tages ingen hänsyn till det som avskrivs — en dryg tredjedel och inkomst av förvärvsarbete ungefär en tredjedel av de universitets- och högskolestuderandes studiekostnader. De tre övriga finansieringsformerna täcker var och en väsentligt mycket mindre andelar. Lån och bidrag från föräldrar antas svara för något mer än en sjättedel, stipendierna för knappt en tiondel och det egna kapitalet och andra finansieringskällor för en obetydlighet.

Tre av dessa finansieringsformer — lån, inkomst av förvärvsarbete och stipendier — har ökat i betydelse under det gångna decenniet, de övriga har under motsvarande tid minskat i betydelse.

Rättelse

sid. 103

Not 1: *Akademikernas skuldsättning* tab. O,
skall vara *Akademikerutredningen* tab. O.

Not 2: *Akademikernas skuldsättning* tab. N,
skall vara *Akademikerutredningen* tab. N.

NORDISK UDREDNINGSSERIE (NU) 1963

1. Øresunds-forbindelsen. 1. del.
2. Fiske och flottning i gränsvattnen mellan Finland och Sverige.
3. Opprettelse av »Nordens Hus» i Reykjavik.

STATENS

OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1963

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen)

Justitiedepartementet

Utlännings tillträde till offentlig tjänst. [7]
Författningsutredningen VI. Sveriges statskick. Del 1. Lagförslag. [16] Del 2. Motiv. [17] Del 3. Motiv. Förslag till riksdagsordning. [18] Del 4. Bilagor. [19]
Bärgarlönens fördelning, sjöförklaring m. m. [20]
Förslag till lag om vissa gemensamhetsanläggningar m. m. [23]
Trafikmål. [27]
Utsökningsrätt II. [28]
Skadestånd I. [33]

Utrikesdepartementet

Utrikesförvaltningens organisation och personalbehov. [3]
Administrativ organisation inom utrikesförvaltningen. [4]
U-länder och utbildning. [34]
Kommersiellt och handelspolitiskt utvecklingsbistånd. [37]

Försvarsdepartementet

Försvarskostnaderna budgetåren 1963/67. [6]
Försvar och fiskerinäring. [31]

Socialdepartementet

Den statliga konsulentverksamheten på socialvårdens område. [30]
Arbetsföreläggande. [38]
Åldringsvårdens läge. [47]

Finansdepartementet

Preliminär nationalbudget för år 1963. [8]
Undersökning av taxeringsutfallet. [14]
Om åtgärder mot skatteflykt. [52]

Ecklesiastikdepartementet

En teknisk institution inom Stockholms universitet. [1]
1955 års universitetsutredning VII. 1. Universitetens och högskolornas organisation och förvaltning. [9] 2. Universitetsväsendets organisation. [10]

Utbildning av lärare för jordbruk och skogsbruk samt fortbildning av lärare i yrkesämnen. [18]
1960 års gymnasieutredning. 1. Vägen genom gymnasiet. [16] 2. Kraven på gymnasiet. [22] 3. Specialutredningar om gymnasiet. [41] 4. Ett nytt gymnasium. [42] 5. Läroplan för gymnasiet. [43]
1958 års utredning kyrka-stat. 1. Religionens betydelse som samhällsfaktor. [26] 2. Kyrkor och samfund i Sverige. [39]
Lärare på grundskolans mellanstadium. [35]
Bättre studiehjälp. [48]
Fackskolan. [50]
Studiesociala utredningen. 2. Studentrekrytering och studentekonomi. [53]

Jordbruksdepartementet

Listerlandets ålfisken. [32]

Handelsdepartementet

Översättning av fördrag angående upprättandet av Europeiska ekonomiska gemenskapen och tillhörande dokument. [12]
Papper och annan skrivmateriel. [25]
Malmen i Norrbotten. [36]

Inrikesdepartementet

Kommunalrättskommittén IV. Kommunalförbundens lånerätt. [2] V. Kommunala renhållningsavgifter. [29]
Indelnings- och samarbetsfrågor i Göteborgs- och Malmöområdena. [6]
Uppehållstillstånd m. m. för utländska studerande. [11]
Sjukhus och öppen vård. [21]
Mentalsjukhusens personalorganisation. Del 1. Intervju- och frekvensundersökningar m. m. [24]
Arbetslöshetsförsäkring. [40]
Befolkningsutveckling och näringsliv i Jämtlands län. [45]
Yrkesmedicinska sjukhusenheter — behov och organisation. [46]
Aktiv lokaliseringspolitik, Bilaga I. [49]

Civildepartementet

De offentliga tjänstemännens förhandlingsrätt. [51]